

**FOUCAULT PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE 12 EYLÜL ASKERİ DARBE
DÖNEMİNİN ANALİZİ (1980-1983)**

Turgay KAHVECİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

**FOUCAULT PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE 12
EYLÜL ASKERİ DARBE DÖNEMİNİN ANALİZİ (1980-
1983)**

Turgay KAHVECİ

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Eskişehir

2018

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Turgay KAHVECİ tarafından hazırlanan “Foucault Perspektifinden Türkiye’de 12 Eylül Askeri Darbe Döneminin Analizi (1980-1983)” başlıklı bu çalışma 09.11.2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Zeki KARTAL

Üye

Doç. Dr. Rukiye TINAS

(Danışman)

Üye

Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER

ONAY

.../ .../ 2018

(İmza)

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

.../.../2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

TURGAY KAHVECİ

İMZA

ÖZET

FOUCAULT PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE’DE 12 EYLÜL ASKERİ DARBE DÖNEMİNİN ANALİZİ (1980-1983)

KAHVECİ, Turgay

Yüksek Lisans-2018

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Rukiye TINAS

Her toplum, mutlak suretle siyasi tarihinin kendi sırtına yüklediği yüklerle, ortak acılar ve ortak sevinçlerle yaşar. Çoğunlukla acıları unutmaya meyilli, sevinçleri ise sıklıkla hatırlamaya gönüllü olan modern ulus devletlerde millet olmak bazen de unutmaktır. İşte Türkiye siyasi hayatında da 12 Eylül darbe dönemi bir türlü unutulamayan bir dönemdir. Onu iktidar ilişkilerinden koparılmış trajik bir edebilik içinde değil de tam da iktidar ilişkilerinin ortasında zuhur etmiş politik bir gerçeklik olarak değerlendirmek gerekir.

Bu tez çalışması 1960’lardan itibaren postmodern siyaset anlayışında çok etkili olan Michel Foucault’nun iktidar teorisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. 12 Eylül darbe dönemi, Foucault’ya has iktidar düşüncesi üzerinden aydınlatılacaktır. Bu nedenle 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve darbe dönemi hapisaneleri içerik analizine tabi tutularak iktidar-özne kuramı ekseninde mercek altına alınacaktır. İlk bölümde Foucault ve iktidar kuramı derinlemesine incelenecek, ikinci bölümde de bu felsefi arka plan ışığında darbe anayasası ve hapisaneleri içerik analizine tabi tutulacaktır. İkinci bölüm kendi içerisinde ikiye ayrılacak, ilk olarak 1982 anayasası belirli ve stratejik maddeler üzerinden “bilginin ve hakikatin yaratılması” bağlamında derinlemesine incelenecektir. Aynı şekilde ikinci bölümde 12 Eylül hapisanelerinde cezaya tabi tutulmuş mahkûmların doğrudan hikayeleri ve anı türündeki eserler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, İktidar, Bilgi, Özne, Askeri Darbe, Hapishane, Anayasa

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE SEPTEMBER 12 COUP PERIOD IN TURKEY (1980-1983) FROM A FOUCAULDIAN PERSPECTIVE

KAHVECI, Turgay

Master Degree – 2018

Political Science and Public Administration

Advisor: Assoc. Prof. Rukiye TINAS

Every society lives with shared burdens, common pains and common joys with the weight of its own political history. Being a nation is sometimes omission in modern nation state which mostly tend to forget pains and remember happiness. In Turkish political life, the September 12 coup period can not be forgotten. It should be considered as a political reality that appeared in the midst of power relations and not in a tragic literacy unrelated to power relations.

This thesis aims to provide an analysis of the power theory of Michel Foucault, which has been very influential in the formation of postmodern political understanding since 1960. We tried to enlighten the September 12 coup period by Foucault's theory in question. Thus, the Turkish Constitution of 1982 and the coup period prisons were subjected to content analysis and examined under the axis of the power-subject theory. Foucault and his theory of power were analysed in depth in the first part. The second part includes an analyse of certain articles of the coup constitution – in the context of “creation of knowledge and truth” –, and the prisons – via direct stories and memories of prisoners – subjected to content analysis again in the light of Foucault's philosophy.

Key Words: Foucault, Power, Knowledge, Subject, Coup, Prison, Constitution

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT'NUN İKTİDAR KURAMI

1.1.SÖYLEM KAVRAMI VE HAKİKAT.....	8
1.2. İKTİDAR, BİLGİ VE ÖZNE.....	14
1.3. LİBERAL YÖNETİMSELLİK VE BİYOPOLİTİKA.....	28
1.3.1. Kapitalist Piyasa İlişkileri ve Güvenlik Toplumu.....	38
1.4.DİSİPLİN VE KAPATILMA.....	48
1.4.1. Cezalandırma ve Hapishane.....	56
1.5. BİRİNCİ BÖLÜMÜN SONUCU	66

2. BÖLÜM

1982 ANAYASASI VE DARBE HAPİSHANELERİ

2.1.TÜRKİYE'Yİ 12 EYLÜL'E GÖTÜREN TARİHSEL SÜREÇ.....	69
2.2.12 EYLÜL GÜNÜ VE SONRASINDA YAŞANAN GELİŞMELER...72	

2.3. 1982 ANAYASASI.....	76
2.3.1. <i>1982 Anayasası'nın Belirli Maddeler Üzerinden Analizi</i>	78
2.4. 12 EYLÜL HAPİSHANELERİ.....	87
2.4.1. Diyarbakır Cezaevi.....	88
2.4.2. Mamak Cezaevi.....	97
2.4.3. Metris Cezaevi.....	105
2.5. İKİNCİBÖLÜMÜN SONUCU.....	111
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	117

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DBA	: Devletin Baskı Aygıtları
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

ÖNSÖZ

Söylemin kuşatıcı etkisini, bilginin iktidarını ve iktidarın bilgisini konu edinen bu çalışma, 12 Eylül yıllarını konu edindiği ve bu dönemi kuramsal bir açıdan inceleyerek teori ve pratiği Türkiye üzerinden birleştirmeye çalıştığı için büyük bir zevkle yapılmıştır. Türkiye siyasi tarihinde adeta boşluğa bırakılmış bir çığlık gibi hatırlanan darbe yılları, Foucaultcu bir perspektif ile mercek altına alınmaya çalışılmıştır. Tez çalışması boyunca, sadece teorik olarak sunulmuş ve havada kalmış teorik kavramlar yığından çok, o kavramlar yığını Türkiye'nin tarihsel gerçekliği üzerine oturtmak için çaba gösterilmiştir. Önemli olan da bir filozofun felsefi birikiminin pratik hayatta gerçekçi cevaplar verip veremediğidir. Michel Foucault'nun iktidar teorisinin, 12 Eylül darbe yılları incelenirken oldukça gerçekçi cevaplar verebildiğine inanılmaktadır, bu inanış da tez çalışması boyunca baskın fikir olarak ileri sürülmüştür.

Kendimi bildim bileli okumayı seven bir birey olarak, büyük bir iştahla sürdürdüğüm kendi alanım olan siyaset bilimi alanında, siyaset felsefesi ve siyasi tarih üzerine beni sürekli ve olumlu teşvikleriyle cesaretlendiren istisnasız tüm hocalarıma ve hep destekçim olan aileme teşekkürü bir borç bilirim. Her daim, tarihi yaşayanların yazanlardan büyük olduğuna inanmışımdır. 12 Eylül yıllarında askerlik yapan ve anılarıyla siyasi tarihe olan ilgimin katlanmasına vesile olan babam Selahattin KAHVECİ'ye teşekkürlerimi sunarım. Yine 12 Eylül hapishanelerinde işkencelere maruz kalmış olan mahallemizin sahafına da, meraklı ve bilgiye susamış sorularına bıkmadan usanmadan uzun uzun cevaplar verdiği için, karşılıklı siyaset münazaralarımız boyunca bilgi ve birikimime büyük katkı sağladığı için şükranlarımı sunarım. Bu tez çalışmasını, derin felsefi birikimi, siyaset terminolojisine olan hâkimiyeti ve 12 Eylül'de gördüğü işkenceleri ve baskıları çekinmeden ve doğrudan anlatışıyla bir siyaset bilimi öğrencisinin çok yakın arkadaşı olmuş, kitap aşkıyla yaşlanmış dostuma, mahallemizin sahafına ithaf ederim...

Öte yandan, çok uğraşsam da yoğunluğu sebebiyle mülakat fırsatı bulamadığımız fakat her mesajıma özveriyle dönerek nezaketle cevap veren, darbe yıllarında Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde mahkûm edilmiş, 25. ve 26. Dönem AK

Parti Mardin milletvekili, aynı zamanda TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyon üyesi saygıdeğer Orhan MİROĞLU'na da teşekkürlerimi sunarım.

Yine bu anlamda çalışma boyunca yardımlarını, önerilerini ve düzeltmelerini titizlikle sunan danışman hocam Doç. Dr. Rukiye TINAS'a teşekkür ederim.

GİRİŞ

Türkiye siyasi tarihinde askeri darbeler şüphesiz ki en büyük kırılmaları, sosyolojik ve toplumsal psikolojik değişimleri barındırmaktadır. 1960 darbesi, 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi ve 28 Şubat “postmodern” darbesisiyasi tarihe kazanmış birer toplumsal yaradır. Türkiye’nin iç dinamikleriyle ve kendi tarihinde barındırdığı çatışmalarla doğrudan ilgili olan bir iktidar ve siyaset sorunu, darbeleri açıklamada da temel paradigma olarak sunulmaktadır. Bu hususta belki de bakış açımızı biraz değiştirmemiz gerekir. İktidar yalnızca bildiğimiz anlamıyla, makro düzeyde arzulanan bir olgu mudur? İktidar bir kişiye, bir siyasal zümreye, bir partiye teslim edilmiş güç müdür? Türkiye tarihinde her zaman siyasi elit olarak varlığını sürdürmüş, siyasetin merkezine bir baskı grubu oluşturmuş hatta kimi zaman darbelerle o merkezi ele geçirmiş olan askeriye, yalnızca bildiğimiz anlamıyla yöneten iktidarı elde etmek isteyen bir kurum mudur; yoksa halihazırda kendisi de zaten iktidar uygulayan ve daha geniş bir iktidar ağının parçası olan bir yapı mıdır? Dolayısıyla iktidara dair bakış açımızı değiştirdiğimizde, Türkiye siyasi tarihini daha geniş bir perspektiften görebiliriz. İşte 12 Eylül darbe konjonktürünü daha geniş bir iktidar perspektifinden inceleyebilmek için Foucauldian iktidar analizi etkili olacaktır.

Michel Foucault; felsefe, psikoloji, psikopatoloji eğitimi görmüş bir düşünür olarak üç yıl akıl hastanelerinde çalışmış, hayatının bu döneminde gelecekteki çalışmalarının da temel gözlemlerini edinmiştir. Uzun yıllar farklı üniversitelerde felsefe dersleri vermiş, Collège de France’da “Düşünce Sistemleri Tarihi” profesörlüğünü de ömrünün sonuna dek sürdürmüştür. İktidar üzerine dört ana ekseninde çalışan Foucault, iktidarın tarihini yazmaktan ziyade, iktidarın yazılmış tarihini parçalayarak yapısöküme uğratmıştır. Tıp-delilik, bilim-bilgi, gözetim-hapishane, cinsellik-aile şeklinde dört ana ekseninde çalışmalarını yürütmüştür. Düşünür, Hapishane Haberleşme Grubu aracılığıyla ceza reformları üzerine büyük uğraşlar da vermiştir (Spahıu, 2002: 271-272). İktidar adı verilen olguya daha önce bakılmamış bir açıdan yaklaşmaya çalışan bir filozoftur. Foucault’nun kitapları bizatihi modern bilince yöneltilen suçlamalardır (Sarup, 2004: 96). Temel hedefi, kalıpların ve hakikat bellenen mutlak doğruların üzerine yürümek, daha önce duvar olan yerlere pencereler açmaktır.

Bu tez çalışmasında da özellikle yukarıda sıralanan gözetim-hapishane ekseninden hareket edilerek düşünürün teorik altyapısı referans alınacaktır. 12 Eylül iktidarı, bu teorik temel üzerine inşa edilecektir. İktidar, 12 Eylül boyunca hangi mekanizmalar sayesinde, hangi kurumlar üzerinde kristalize olmuştur? 1980 darbe yıllarının disiplin ilkesi, hapishane aygıtı üzerinden işlerken; öte yandan anayasa ile birlikte toplumsal norm ve hakikatin, dönemin iktidarı tarafından nasıl oluşturulduğunu analiz etmek gerekir. Şüphesiz ki Türkiye siyasi tarihinde baskının, gözetimin, disiplinin en yoğun yaşandığı yıllar olan 1980 darbe yılları; ideolojik tutumlara, kimliklere, dünya görüşlerine savaşı açan, kitapları dahi yasaklı ilan eden bir anlayışın tezahürü olarak boyun eğdiren iktidar mekanizmalarını kullanmıştır. Özellikle bir denetim ve disiplin toplumunun kök saldıgını görürüz.

Günümüzde dahi darbe anayasası diye anılan ve sürekli üzerinde tartışma yaşanan 1982 anayasası ne tür baskıcı bir gerçeklik ve norm yaratmıştır? Hapishaneler, ne tür bir sindirme, normalleştirme, ıslah etme işlevini hayata geçirmiştir? Tüm bu soruların cevaplarını Michel Foucault'nun teorik çerçevesine dayandırarak cevaplamak, Türkiye'nin politikgeçmişindeki karanlık noktalara farklı bir bakış açısı getirebilmek açısından değerli olacaktır. 12 Eylül darbesine klasik bir bakış açısıyla yaklaşmak yerine, görüş alanımızı biraz kaydırıp farklı sorular sorabilir, farklı cevaplar alabiliriz. Nitekim çalışmanın yapılmasına neden olan problem de, yakın tarihte yerini karanlık satırlarla doldurmuş 1980 darbe konjonktürünü farklı bir bakış açısından, yakın zamana oldukça etki etmiş Foucault ve onun yarattığı karmaşık toplumsal ilişkileri çok farklı yönlerden gören yaklaşım biçiminden faydalanarak incelemektir. Burada esas amaç 1980 darbesiyle gerçekleşen, bugün dahi hissettiğimiz siyasal toplumsal kırılmayı, vicdanlar sözü konusu olduğunda sınıfta kalmış ve yıllar süren paranoyalara sebep olmuş darbe uygulamalarını, darbe anayasasını ve bizatihi darbenin yarattığı tahakküm, baskı kurumu olarak hapishaneyi ele almaktır.

Araştırmanın odağı, korkularla dolu bir toplumsal dokuyu oluşturan iktidar ağının özgürlüklere ket vurarak ve tahakküme dayalı normatif sistemler üzerinden iktidarını bireylerin beynine nasıl işlediğini, söylemi ve dolayısıyla bilgiyi üreterek toplumda "sorunlu" olarak addettiği kişiler üzerinden kendisini nasıl var ettiğini ortaya koymaktır. Darbe iktidarının yarattığı makul insan biçimi, istenilen sınırlara hapsedilmiş, düşünmekten alıkonan aksi taktirde düşünce suçlusu haline getirilen bu

sorunlu öznenin nasıl parçalandığı ve söylemin şekillendirdiği, yeni bir bilgi öznesinin nasıl yaratıldığı, aynı zamanda darbe karşıtı olarak direnen özgür öznelere karşı da ne tür baskılara, tahakküm uygulamalarına gidildiği araştırılacaktır. Makul insan biçimi söz konusu olduğunda, Füsun Üstel'in makbul vatandaş kavramına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Üstel, cumhuriyet tarihi üzerine yaptığı çalışmalarda 1968 ilkokul programında oluşturulan "makbul yurttaş tipi"ni tarif eder. Üstel'e göre makbul yurttaş, Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayalı, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu, herkesin kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez hak ve hürriyetlerinin olduğunu, herkesin kanunlar önünde eşit olduğunu bilir. Makbul yurttaş, Atatürk devrimlerine bağlıdır, kanun ve nizamlara saygılıdır, ailenin en temel değer olduğunu kabul eder, milli kaynakları korur ve geliştirmeye çabalar (Üstel, 2004: 252).

Murat Belge ise makbul vatandaş tanımı yerine ideal Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı tanımını kullanmaktadır. Belge, ideal Türkiye Cumhuriyeti yurttaşını şöyle tarif etmektedir:

"İdeal Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, her şeyden önce soru sormak gibi bir özelliği olmayan bir insan tipidir. İstiklâl Caddesi'nde kendisine yarı Almanca olmak üzere kimliğini göstermesi söylendiğinde,"siz kimsiniz?" ya da "hangi hakla benden bunu istiyorsunuz?" sorusu aklına gelmez. Bunun gibi, başka birçok soru da aklına gelmez. Örneğin, "devleti vatandaşa karşı korumak üzere hazırlandığı söylenen bir Anayasaya ben niçin oy vereyim?" sorusu. Ve bunlar gibi binlercesi. Böyle soruların olabileceğini aklına getirmemek, Türk vatandaşlığının ideallığının ölçüsüdür.

İdeal Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, gene her şeyden önce, otoriteye itaat etme alışkanlığını edinmiş bir insan tipidir. Otorite, belirli simgelerle kendini açığa vurur. Önemli olan, o simgelerin genel niteliğini kavramaktır. Kimliklerini gösteren, sırtlarını dönüp ellerini duvara dayayan yurttaşlarımız, meselenin özünü kavramış, derslerini iyi bellemişler. Babalarına, şeflerine, amirlerine, başkanlarına, iktidarlarına, yetkililerine itaat ede ede, itaati oksijen solumak gibi doğal bir davranış haline getirmişler.

İdeal Türk vatandaşı başının belaya girmesini istemez. Bu istememe durumunun, başının belâya fiilen girmesini ne derecede önlediği aslında çok belli değildir. Çünkü Türk vatandaşlarının başları sık sık belâya girer. Ama belki de bu başı belâya girenler, yeteri kadar ideal olmayı başaramamış Türk vatandaşlarıdır" (Belge, 1992: 322-323).

Bu tez çalışmasında da Belge'nin ifadesiyle "yeterince ideal olmayı başaramamış Türk vatandaşları"nın 12 Eylül yıllarında maruz kaldıkları özneleştirme, sindirme, kişiliksizleştirme türü politikalar, Foucault'ya ait teorik çerçeve referans gösterilerek analiz edilecektir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışma, bütün bir toplumu etkileyen 1980 darbesinin, bedenlerdeki etkilerini ve bu bedenler üzerinden yürütülen siyasetin teker teker bedenlerin bir araya gelmesiyle nasıl bir toplumsal düzeni kurduğu, Foucault'nun bilgi/iktidar ve onunla bütünleşik diğer kavramları üzerinden ele alacaktır. Çalışmada, darbe iktidarının yarattığı bilgi-iktidar ilişkisi doğrultusunda, bedenler üzerinden yürütülen politika incelenecek; bir kapatılma ritüeli olan hapisane gibi toplumun hücreleri denecek kurumlarda bu bilgi iktidar ilişkisinin ne şekilde sirayet ettiği ve nasıl bir disiplinci mekanizma yarattığı araştırılacaktır. Ayrıca darbe anayasası da belirli noktalarda bu doğrultuda incelenecektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın analiz etmeyi ve aydınlatmayı hedeflediği temel nokta darbe ile oluşturulan iktidar-söylem-bilgi ağı neticesinden ortaya çıkan tahakküm kurumlarını incelemek ve bu süreçte oluşturulan öznenin ne tür rasyonel iktidar mekanizmalarına maruz kaldığını ortaya çıkarmaktır. Bireyin mecazi anlamıyla derisinin altına kadar işleyen, hücrelerine sızan bu batı tipi rasyonalitenin ürünü olan iktidar olgusu, normatif sistemlerle, araçsal akıl ve denetleme mekanizmalarıyla işlemektedir. Aynı zamanda söylemi üreterek her bir özneyi tekrar ve tekrar üretmekte; üstelik bunu basit bir ortaçağ alışkanlığı olan salt fiziksel şiddetten ziyade, fiziksel ve diğer tüm mekanizmalarını devreye sokarak, hem bireyselleştirme hem bütünselleştirme teknikleri ile yepyeni bir devlet akli ile gerçekleştirmektedir. İşte tüm bu karmaşık iktidar aygıtının siyasi hayatımızın son otuz yılını etkileyen 12 Eylül darbesi ve süreci boyunca toplumsal hayatımıza nasıl tezahür ettiğini tespit etmek bu çalışmanın asıl amacıdır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu tez çalışmasının temel değeri, Türkiye siyasi tarihinde 12 Eylül dönemine daha önce geniş çaplı çalışılmamış ve farklı bir perspektiften bakabilme amacı taşımasıdır. 12 Eylül darbe yılları, siyaset bilimi literatüründe belki de en sık çalışılan alanlardan birisidir. Ancak bu döneme postyapısal bir bakış açısıyla, Foucauldian felsefe ile bakmak, daha önce literatürde eşine pek rastlanmamış özgün bir çalışma ve farklı bir bakış açısı kazandırması anlamında önem arz etmektedir. Zira darbe yılları, daha önce bu şekliyle ve bu kapsamda çalışılmamıştır, bilgi/iktidar kuramı ekseninde oluşturulmuş yapısalcı ve postmodern kuramların ışığında oluşturulmuş Türk siyasi tarihi çalışmaları yok denecek kadar azdır. Bu tez çalışmasının önemi de burada yatmaktadır.

ARAŞTIRMANIN SORULARI

Bu çalışmada “12 Eylül darbesinin yarattığı boyun eğdirilmiş özne ve iktidarın kitleleri belirli sınırlara hapsedmesi, gerektiğinde fiziksel şiddet, kapatma, gözetleme ile gerektiği yerde vicdanlara, beyinlere işlemesi yoluyla bir varoluş biçimi dayatması, Foucault’nun iktidar-bilgi-söylem teorisiyle açıklanabilir mi?” sorusuna cevap aramaktadır. Bu sorunsal ile ilgili olarak cevaplanması gereken alt sorular ise bu iktidar tipolojisinin, söylemsel olmayan tahakküm kurumlarından biri olarak hapisane aygıtının incelenmesi doğrultusunda analiz edilebilir olup olmadığıdır. Aynı zamanda darbe anayasasının belirli maddeleri incelenerek 12 Eylül iktidar olgusunun teşhis edilebilirliği sorgulanacaktır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Çalışma, tarihsel olarak 1980-1983yılları arasını kapsayacaktır. Bu tarih aralığında, bir tahakküm kurumu olarak hapisane ve hukuksal aygıt olarak anayasa ayrı ayrı incelenecektir. Bu iki ayrı analiz, Foucault’nun iktidar teorisi zemin alınarak, bu felsefi arka plan üzerine inşa edilecektir. Bu açıdan tez çalışması, darbenin gerçekleşmesinden olağan siyasal hayata geçiş sürecine kadar devam eden zaman dilimiyle sınırlandırılacaktır.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmada, bütünü itibariyle nitel bir yöntem kullanılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünü derinlemesine teorik analiz kaplayacaktır. Kuramsal ağırlıklı ilk bölüme genişçe yer verilmesinin sebebi, kavramların iyice anlaşılmasıdır. Çünkü iktidar ve biyopolitika temelli kavramsallaştırma iyi anlaşılırsa, ikinci bölümde incelenecek anayasa ve hapishaneler üzerinden işleyen disiplinin gelişimi ve altında yatan etmenler iyi kavranabilecektir.

Birinci bölümdeki teorik analizden sonra, ikinci bölümde ilk olarak anayasanın belirlenen maddeleri ne tür bir hakikat ve norm oluşturdukları yönünden incelenecek; ardından 12 Eylül hapishaneleri, o dönemin mahkûmlarının birebir kaleme aldığı ve anlattığı bilgilerden hareketle içerik analizine tabi tutulacaktır. Bu kısımda çok çeşitli mahkûmların çok çeşitli hatıraları incelenecektir. Böylece teori ve pratik birleşecek, sağlam bir zemine oturacaktır.

Birinci bölümde, bilgi/iktidar, denetim, disiplin, gözetleme ve hapsedme olguları, içinde filizlendikleri siyasal sistem olan liberalizm ile birlikte eleştirel bir analize tabi tutulacak; ikinci bölümde de 12 Eylül darbe yıllarındaki üç büyük hapishane olan Diyarbakır, Metris ve Mamak Cezaevleri'ndeki mahkûmların anlatıları üzerinden disiplin, kapatılma olgusu ele alınacaktır. Aynı zamanda hakikatin yaratılması bağlamında 12 Eylül Anayasası da mercek altına alınacaktır.

Çalışmada veri toplama tekniği olarak içerik analizi kullanılacaktır. Foucault'nun literatürde bahsedilen “Hapishanenin Doğuşu”, “İktidarın Gözü”, “Özne ve İktidar”, “Bilginin Arkeolojisi”, “Cinselliğin Tarihi”, “Deliliğin Tarihi”, “Kliniğin Doğuşu”, “Entelektüelin Siyasi İşlevi”, “Toplumun Savunmak Gerekir”, “Güvenlik, Toprak, Nüfus”, “Kelimeler ve Şeyler”, “Biyopolitikanın Doğuşu”, “Büyük Kapatılma” gibi kitaplarıyla birlikte çalışmaya katkı verecek tüm eserler incelenecek, darbe dönemi tahakküm kurumlarını, iktidarın söylemsel olmayan tüm pratiklerini değerlendiren kitaplar ve çalışmalar, bu çalışmaların üzerine eklenerek bilgilendirici ve dönemi yansıtan kaynakların tamamı da içerik analizine tabi tutulacaktır. Bu kaynaklar arasında yoğunlukla kitap, tez ve makaleler, dönemi birinci ağızdan anlatan haber kupürleri ve röportajlar, aynı zamanda gazete arşivleri

ve belgeseller de yer alacaktır. Milliyet gazete arşivi, birçok röportaj, internet kaynaklı haber siteleri ve Mehmet Ali Birand'ın 12 Eylül'ü anlatan 32. Gün Arşivi bu kaynaklar arasındadır. Bu minvalde ilk bölümdeki teori ile ikinci bölümdeki pratiğin uyumu gözetilecektir.

ARAŞTIRMANIN PLANI

Araştırmanın uygulanma süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak literatür taraması yapılmakta, bu taramanın ardından kavramsal ve kuramsal olarak derinlemesine bir içerik analizi gerçekleştirilmektedir. İlk bölümdeki kuramsal çerçevenin yoğun biçimde işlenişinin ardından ikinci bölüm için yine kapsamlı bir içerik analizi gerçekleştirilerek veri biriktirilmekte, görsel ve yazılı medyanın tüm verilerinden; gazete, haber, kitap ve diğer internet kaynaklarından da yararlanılarak siyasal ve tarihsel bir analiz ortaya konulmaktadır.

Çalışma planında ilk aşamada kuramsal bir altyapı oluşturulmaktadır. Birinci bölüm Michel Foucault'ya ait teorik arka plan olup alt başlıklarda söylem kavramı ve hakikat olgusundan iktidar, bilgi ve özne arasındaki ilişkiye ve liberal felsefeden disiplin ve kapatılma toplumuna kadar varan işleyiş irdelenmektedir. İkinci bölümde 12 Eylül darbesinin arifesinde gelişen birtakım politik olaylar dizisi ve darbenin gerçekleşmesi anlatılmakta; Anayasaya da eleştirel yaklaşılmaktadır. Ardından sırasıyla Diyarbakır, Mamak ve Metris Cezaevlerinde toplumun her kesiminden insanların uğradığı baskı ve sindirme politikaları, Fransız düşünürün iktidar kavramsallaştırması paralelinde analiz edilmektedir. Çalışma bu ekseninde bir sonuca bağlanarak tamamlanmaktadır.

1. BÖLÜM

MICHEL FOUCAULT'NUN İKTİDAR KURAMI

Bu bölümde, Foucault düşünce sistemine ilişkin teorik çerçeve ele alınacaktır. Söz konusu sistem içerisinde bir sarmal ağ gibi birbirine eklenerek yayılmış iktidar, bilgi, özne, söylem, yönetimsellik, güvenlik, disiplin denilen olguların tamamı derinlemesine incelenecektir. Birinci bölüm, 12 Eylül hapishanelerinin ve anayasasının inceleneceği ikinci bölüm için bir nevi bir sacayağı, bir teorik dayanak oluşturacaktır.

1.1.Söylem Kavramı ve Hakikat

Söylem, özellikle 1960'lardan itibaren yükselişe geçen postmodernizm akımı ile birlikte sıkça başvurulan ve referans alınan bir olgu haline gelmiştir. Postyapısalcılarda, yapı söküm uygulamalarında dil ve bilhassa söylem önemlidir dersek yanlış olmaz. Söylem, sonsuz bir düzlemde sürekli olarak devinim halinde bulunan öyle bir olgudur ki, "Benim söylemim söylemler üzerine söylemdir" diyen Michel Foucault dahi daha sonraları Foucauldian söylemin ortaya çıkmasını engelleyememiştir (Foucault, 1999: 262). Söylem söz konusu olduğunda muhakkak ki dil temel rolü oynamaktadır. Esasen dil, belirli bir toplumsal düzende aynı türden nesnelere ve gerçeklikleri, o toplumun bünyesindekiler için anlamlı kılmaktadır. Başka deyişle sembollerini aktarım işlevi gören, hatta kendisi dahi bir sembol olan karmaşık bir olgudur (Örs, 2014: 32).

Foucault'ya göre söylem, öyle bir siyasi olaylar dizisidir ki, bu olaylar bütünü belirli bir iktidar mekaniği içinde işler. Bu iktidar mekanizması, söylemin dışında olmamakla birlikte, söylem boyunca işlemektedir; fakat söylemin ne kaynağı ne de bizzat kökeni değildir (Foucault, 2005: 182).

Bu bağlamda siyaset bilimi alanını uzun yıllar boyu etkilemiş ideoloji kavramına kökten karşı çıkarak söylemi öne çıkaran Foucault, büyük bir pro-marksist geleneğe de savaş açmıştır. Bu noktada söylemi incelemeyen evvel öncelikle ideoloji terimini açmak ve üzerine çokça tanımlamalar getirilen bu kavramdan bahsetmek gerekmektedir.

Sosyal bilimler alanında tanımlama yaparken “ideoloji” terimi kavramsal olarak bir sorun ve karmaşa içermektedir. Zira kavrama dair tek ve yalın bir tanım yoktur. İdeoloji tanımı XVIII. yüzyıl sonlarında Fransa’da Kont Antoine Destutt de Tracy tarafından düşüncelerin kökeni ve düşüncelerin bireyin zihninde nasıl ortaya çıktığını açıklamaya yönelik bir bilim olarak tanımlanmıştır. Düşüncelerin yalnızca bir fikir, görüş veya ideoloji olup olmadığı konusunda ayırım yaparken tam anlamıyla ortak bir kabul yoktur. Karl Mannheim, Clifford Geertz, Talcott Parsons, Edward Shils, Warner Spark, Raymond Aron gibi birçok düşünür kendi ideoloji tanımlamalarını oluştururken Shils, Aron gibi isimler ideolojilerin sonu fikrini ileri sürmüşlerdir. Geertz ise tıpkı pozitivistlerin dinlerin sonunu beklediği gibi ideolojilerin sonunu bekleyeceğimizden bahsetmiştir. Öte yandan Nicolas Baverez “post-ideolojik” dönemi de dile getirmektedir (aktaran Tınas, 2013: 249-250).

İdeoloji kavramından bahsederken Louis Althusser’in etkisinden de söz etmek gerekmektedir. Althusser, devletin yalnızca baskıcı aygıtlarla işlemediğini, onun ideolojik aygıtları da kullandığını ifade etmektedir. Devletin Baskı Aygıtları (DBA), kilise, ordu, mahkemeler, hapishaneler iken; Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA), aileden, kiliselerden, hukuktan, değişik partileri de içeren siyasal sistemden oluşan bir düzenlemeyi gerektirmektedir. DİA’ları arasında edebiyat, güzel sanatlar, spor gibi kültürel aygıtlar; basın, radyo, gazete gibi haberleşme aygıtları ve sendikalar da bulunmaktadır. İki aygıt türü arasında temel fark DBA’ların yalnızca baskıyı kullanmaları iken DİA’larının ise ideolojik olarak işlemeleridir. Fakat yine de hiçbir baskı aygıtı tamamen salt baskıyla da işlemez, ordu ve polis kurumlarının baskı aygıtları olmalarına rağmen ideolojiyi de kullanmaları buna örnektir. Baskı aygıtları içerisinde öncelikli olan fiziksel şiddet ve baskı iken, ideoloji de ikincil olarak işlemektedir. Sonuç olarak Althusser’e göre devletin her aygıtı, hem ideolojik hem baskı aygıtı olarak işler (Althusser, 2006: 62-65).

Andrew Heywood da ideoloji üzerine yoğunlaştı çalışmalarında ideolojiyi, mevcut iktidar sistemini muhafaza etmeye, değiştirmeye ya da kökten kaldırmaya çalışan ve siyasal eylemin zeminini oluşturan az çok tutarlı fikir kümeleri olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla ideolojiler, genel olarak “dünya görüşü” biçiminde mevcut sisteme dair açıklamalar sunarlar. Aynı zamanda arzu edilen geleceğe ilişkin bir “iyi toplum” modeli geliştirirler ve arzulanan bu “iyi toplum” modeline

ulaşmanın yol haritasını çizerler, nelerin nasıl yapılacağını ve geçişin nasıl gerçekleşeceğini betimlerler (Heywood, 2013: 28).

Karl Mannheim ise ideoloji kavramını kısmi ve bütünlükçü olmak üzere iki anlamda incelemektedir. Kısmi ideoloji kavramında karşı tarafın belli başlı fikir ve düşüncelerine inanılması gerektiği kastedilmektedir. Bu fikir ve düşünceler karşı tarafın çıkarına uygun olmayan bir gerçeğin bilinçli bir şekilde örtbas edilmesi olarak ele alınmaktadır. Kısmi ideoloji olgusu bu şekliyle kendisini basit bir yalancılık kavramından zorlukla sıyıdırır. Mannheim, kısmi ideoloji tanımının karşısına bütünlükçü ve radikal bir ideoloji tanımı koymaktadır. Bütünlükçü ideoloji tanımına göre bir dönemin ya da tarihsel açıdan somut biçimde tanımlanan bir grubun veya sınıfın ideolojisi demek, o dönemin ya da o grubun ve sınıfın bütünlükçü bilinç yapılarının özellikleri ve nitelikleri demektir. Yani kısmi ideolojiden bahsedilirken daha çok çıkar psikolojisi, bir gerçeği örtbas etme veya yalan söyleme gibi tekil düzeyde hareket edilirken bütünlükçü ideoloji denildiğinde bir çağın fikir dünyası, o çağın düşünme kategorilerine dayalı belli bir düşünce sistemi, deneyim ve yorum biçimleri kastedilmektedir (Mannheim, 2002: 82-85).

Şerif Mardin ise ideoloji kavramının etimolojik olarak “fikir” anlamındaki idea ve bilim anlamındaki “logos” kelimelerinden türetildiğini ve “doğru düşünme” anlamına geldiğini ifade etmektedir (Akın ve Arslan, 2014: 82). Mardin, ideoloji üzerine Edward Shils’i referans alarak birtakım analizler de aktarmıştır. İdeolojileri iç yapısal yoğunluk derecelerine göre sınıflandıran Shils; ideoloji, görüş açısı, inanç sistemi, sistem, fikir hareketi ve program şeklinde bir yoğunluk derecesi sıralamıştır. Bu anlamda Shills, ideolojileri birer inanç sistemi ve mezhep olarak da tanımlamaktadır. Öte yandan Mardin de ideolojinin sistematik fikir yapıtı anlamıyla ortaya çıktığını ifade etmiştir. (Mardin, 2003: 14-19).

Shils, ideolojileri toplumların veya toplumsal sınıfların ihtiyaçlarına cevap veren ve insanın dünyaya entelektüel bir düzen verme ihtiyacının bir ürünü olan tutarlı inanç sistemleri olarak görürken Nicolas Poulantzas ise ideolojiyi, belirgin bir nesnel düzey, bütünlüğü bulunan temsil ve değerler kümesi olarak tanımlamaktadır. İdeolojiyi, ezilen sınıflar üzerinde bir yanlış bilinç yaratma ve bir mistifikasyon aracı olarak ele alan Karl Marx’ın tanımına benzer biçimde Mannheim ve Engels’te de ideoloji, görünürde mantıklı olan ancak özünde saklı hedefler barındıran önceden oluşturulmuş düşünce sistemleridir (Akın ve Arslan, 2014: 83).

Yukarıda da anlatıldığı üzere ideoloji kavramının genel tasviri kısaca bu minvaldedir. İşte tüm bu ideoloji kalıplarına kökten karşı çıkan Foucault, ideoloji yerine söylemi öne çıkarmaktadır. Yalnızca söylemi öne çıkarmakla kalmayıp, ideoloji karşıtı bir tutum da takınan Fransız filozof, ideolojinin, doğrunun karşıtı bir konum aldığını söyler. Zira doğru olan söylemin doğru dediğidir ve bu durumda söylemin nasıl üretildiği önem arz etmektedir. Marksist ideolojideki gibi yalnızca üretim araçlarına sahip olan ve üretimin maddi koşullarını elinde bulundurarak üst yapıyı son kertede belirleyen hegemonik bir blok bütün denklemi çözmektedir. Yine ideoloji kavramı, verili bir özneye gönderme yapar. Bu verili özne, ideolojinin yükleneceği, önceden oluşmuş, tarih dışı bir öznedir. Oysa özne, herhangi bir sınıf veya çıkar, söylem onu üretmişse mümkündür; o, dilsel ve toplumsal pratiklerin ürünüdür (Örs, 2014: 37-38). Foucault, ideolojiyi öne çıkaran analizlerde kendisini rahatsız edenin, modelini klasik felsefeden alan ve iktidarı ele geçirebilecek bir bilinçle donanmış insan öznenin her daim sunuluyor olması olduğunu ifade eder (Foucault, 2012: 42).

Althusser'de ideolojinin bireyi çağırması, Foucault'da ise söylemin bireyi kurması söz konusudur. Söylemler, insanların ve kurumların üzerinde baskı üretirler ve kendilerine bir belirginlik, haklılık kazandırır. Ona göre, kendi kültürleri içerisinde insanlar söylem devinimleri içerisinde özne kılınırlar (Güneş, 2013: 64). O, kurucu öznenin vazgeçmek gerektiğini belirtir, öznenin kendisinden kurtularak tarihsel örgü içerisinde öznenin nasıl kurulduğunu açıklayacak bir analiz geliştirmenin gayreti ile hareket eder. Soybilim diye adlandırdığı şey de tam olarak budur (Foucault, 2005: 68). İşte G. W. Friedrich Hegel'den bu yana, ilerlemeci tarih anlayışının önerdiği a priori özneye karşı, tarihin her döneminde farklı şekillerde kurulan özneler, iktidarlar, bilgi, söylem, hakikatlerden oluşan, Foucault'nun da bütün sorunsallaştırmasını oluşturan sarmal bir ağ mevcuttur.

Örs'ün belirtmiş olduğu gibi: “Altyapı-üstyapı metaforundan hegemonyaya, oradan da dil çözümlemelerine kadar uzanan ideoloji çalışmaları, son olarak postyapısalcı söylem tartışmalarının konusu olmuştur. Bu anlayışa göre bir yapının çözümlenmesi yerine bir sürecin (söylem) çözümlenmesi söz konusudur. Dilin bireysel kullanımını söz, toplumsal kullanımını söylem olarak tanımlayan Saure ile başlayan bu yaklaşım oldukça yankı bulmuştur. Michel Foucault, bu akımın en önemli isimlerindedir” (Örs, 2014: 35).

Foucault için söylem, dilbilimsel ve stratejik olguların düzenli bir toplamı olan kompleks bir işleyiştir (Becermen, 2009: 125). Bu şekliyle söylem, tek başına değil; hem onunla birlikte işleyen, hem onu üreten kurumlarla bir bütün içinde çözülebilir. Dışlamanın, denetlemenin, kendisini özellikle cinsellik ve politika alanlarında gösteren yasağın, tabunun, tek tip hakikat dayatmanın başat faktörü haline gelir. Kendini hiçbir zaman açığa vurmaksızın, gizli ve belirsiz şekilde baskıyı üreten söylem; karşısında saygı duyulan, dehşete düşülen, hakikati bildirdiği için uyulması gereken ve herkese adalet dağıtan bir “doğruluk” niteliği taşır (Güneş, 2013: 57-59).

Foucault, söylemden bahsederken onunla bütünleşik bir hakikatten de bahsetmektedir. Hakikati kim söyler? Hâkim söylemi belirleyen hakikatle kurduğu bağ ne tür bir ilişkidir? Foucault burada akıllı-deli karşıtlığı üzerinden örnek verir. Orta çağda deli, söylemi yayılma imkânı bulamamış, söyledikleri hiç söylenmemiş gibi sayılan, kayda değer bulunmayan, kiliseye göre kutsal sayılan bedenini emeğe dönüştüremeyen kimse olarak görülmüştür (Güneş, 2013: 57). Bu konumuyla deli örneğinde, bir hakikat dışılık görülür. Kilisenin söylemine göre deli, söylemi hakikatle bir bağı olmayan, gerçekliğin dışında söylemleri olan kimsedir. Foucault burada bakış açısını farklı bir yere kaydırır. Peki, hakikat denilen şey nedir?

Hakikat, bilimsel bir söylem biçiminin ve bu söylemi üreten kurumların merkezinde ortaya çıkmaktadır. Sürekli olarak ekonomik ve siyasi teşvik altında, çeşitli biçimlerde geniş çaplı bir dağıtımın ve tüketimin nesnesidir. Eğitim ve enformasyon aygıtlarının, üniversitenin, ordunun, medyanın baskın denetiminde üretilerek dolaşıma sokulur. Bütün bir toplumsal çatışmayı ilgilendiren bir sorun olarak hakikat, keşfedilecek hakikatler bütünü değil; doğru ile yanlışın birbirinden ayrıldığı, doğrulama veya yanlışlama biçiminde işleyen ve birtakım spesifik iktidar etkilerinin yüklendiği kuralların bir bütünüdür. Bu biçimiyle hakikat, kendisini üreten iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği, kendisini yayan iktidar etkileriyle sürekli ve döngüsel bir ilişki içindedir. Burada sorun, insan bilincini ya da kafalarının içindekini değil, hakikati üreten bütüncül bir ekonomi-politik, kurumsal rejimi değiştirmektir. Siyasal sorun; bir yanlış, ideoloji ya da yabancılaşmış bilinç değil bizzat hakikatin kendisidir (Foucault, 2005: 83-85).

Fransız filozof'a göre: “Gerçekte, hakikatten anladığımız şey, bir tür genel norm, bir dizi önerme değildir. Doğru kabul edilecek sözceleri her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan

prosedürler bütünüdür hakikatten benim anladığım. Üst merci diye bir şey kesinlikle yoktur. Bu hakikat etkilerinin tam anlamıyla kodlandığı bölgeler vardır; bu bölgelerde, hakikatleri sözcülemeyi sağlayan prosedürler önceden bilinir, kurallıdır. Bunlar, kabaca, bilimsel alanlardır. Matematik alanında bu, mutlaklıdır. Bilimler alanında, empirik bilimler diyebiliriz, burada daha çok değişkendir. Dahası, bilimlerin dışında, enformasyon sistemlerine bağlı hakikat etkileri de vardır. Birisi, radyo ya da televizyon spikeri size bir şey duyurduğunda, ister inanın isterse inanmayın, bu binlerce insanın kafasında hakikat olarak işlemeye başlar, tek hakikat olarak, çünkü o şekilde, o tonda, o kişi tarafından, o saatte sözcülenmiştir” (Foucault, 2012: 177).

Ayrıca hakikatten söz ederken, spesifik iktidar etkilerinin doğru olarak kabul edilen söylemler etrafında nasıl kurulduklarını göstermeye çalıştığını ifade eder. Fakat onun asıl sorunu, çağdaşımız olan gerçekliğimiz üzerinde ve kendimiz hakkında bir analiz, bir siyasal eylem alanı açmak ve müdahalenin aygıtlarını geliştirmektir (Foucault, 2012: 184). Hakikatin söylem içerisinde bütünleşik işleyişi sonucu hakikat rejimi denilen durum ortaya çıkar. O, kendisini üreterek yayan iktidar sistemleriyle ve iktidar ilişkileriyle sürekli ilişki içindedir. Hakikat bu dünyaya aittir ve çok çeşitli baskı mekanizmaları sayesinde ortaya çıkar. Her toplumun kendi hakikat rejimi ve kendine özgü genel bir hakikat siyaseti mevcuttur. Hakikat rejimi veya hakikat oyunu, muhakkak suretle iktidardan ayrı değildir, onun tarafından üretilerek bilinçten bilince yayılır (Becermen, 2009: 139-140). “Bu, bir anlamda iktidar olan bir hakikattir ve kendini hakikat olarak pazarlayan bir iktidardır” (aktaran Becermen, 2009: 139). Foucault, hakikat oyunu terimini kullanırken, hakikat üretiminin kurallar bütünü, belli bir sonuç doğuran prosedürler bütünü, kasteder. Hakikati söyleyenleri ise; özgür olan, kendilerini birtakım iktidar pratikleri ve kısıtlayıcı kurumların ağına girmiş durumda bulan bireyler olarak nitelendirir (Foucault, 2014: 242).

Vedat Çelebi'nin belirtmiş olduğu gibi, “Foucault'da hakikat özgür bireyler tarafından oynanan bir oyuna benzetilir” (Çelebi, 2013: 522). Filozof yine de iktidar söylemlerinin oluşturdukları tüm bu hakikatlerin tarihsel ve aşılabilir olduğunu belirtmektedir. Ona göre tarihsel söylemin kurduğu bireysellik dönüştürülebilir (Akgündüz,2013: 5). Filozof, Colléage de France'da verdiği derslerinde, her tür genelleştirme ve dayatmadan uzak çözümler yapmak istemenin varoluşsal gerginliğini haklı olarak yaşamıştır. Söylemin bir parçası olmadan, iktidarlaşmış bir söylem üretmeksizin sorunsallaştırmalar yapmak istemişse de Foucault'cu söyleme de engel olamamıştır.

Herhangi bir hakikat dayatma işlevinden uzak kalmaya çalışarak, söylemi aslında süreksiz birlikler olarak izah etmeye kendini adanmış olsa da, anlaşılmasını istediği söylemin kuşatıcılığından kendini kurtaramamıştır (Güneş, 2013: 65). Yine de şu sözlerini hatırlamak yerinde olacaktır. “Söylemi değiştirmenin olanağını inkâr etmedim, öznenin egemenliğinden geri aldım” (Foucault, 1999: 267).

Söylem şüphesiz değiştirilebilir, böyle dinamik bir teori içerisinde statik bir yapı, sıkı sıkıya bağlanılan ideoloji kalıplarını hatırlatan durağan bir durum söz konusu değildir. Foucault için değişim mümkündür ama henüz yolun çok başındayız. Söylem ve hakikat oyunu kavramları, onun teorisine ancak bir giriş işlevi görebilir. Daha ele alınacak iktidar, bilgi, özne olguları ve bunlarla iç içe geçmiş yeni bir devlet aklı olarak liberal yönetimsellik, buradan doğan bir güvenlik ve disiplin toplumu mevcut. Bu çalışmanın devamında analiz edilecek olan, bu girift yapının tüm katmanlarıdır.

1.2. İktidar, Bilgi ve Özne

Michel Foucault’da iktidar teorisi, siyasal düşünceler tarihinde geliştirilmiş belki de en özgün yorumlardan birisidir. Onun iktidar çalışmaları, oldukça spesifik, merkezsiz, adeta kaygan bir zeminde her yöne hareket eden bir ilişkiler çokluğu biçiminde grafik çizer. İktidar teorisinde etkilendiği en büyük isim Friedrich Nietzsche’dir. Ekonomik indirgemecilik¹ eleştirilerine düşmekten kaçınamamış olan Marx için iktidar temelde bir üretim ilişkisiyken, Nietzsche daha geniş bir perspektifle odağını iktidar ilişkilerinin özüne dikmiştir. Politik hiçbir kuram içerisine kendisini kapatmadan, iktidar üzerine özgürce düşünen ilk filozof olarak Foucault’yu en çok etkileyen isimlerdendir. Bu etkilenme ile bir anlamda “zerdüştlüğe” soyunan Fransız filozof; bir ağ gibi, iplikleri her yere uzanan iktidarı incelemiştir (Sarup, 2004: 110-111).

Her ne kadar hayatının son dönemlerinde yapmaya çalıştığının, esasen bir özne teorisi ortaya koymak olduğunu, araştırmalarının genel temasının iktidar değil,

¹Bu kavram, iktidarın ele geçirilmesini salt ekonomik ilişkilere bağlayan ve siyasal alana dair her şeyi ekonomiye indirgeyen bir görüştür. Ekonomik alt yapıya ve bunun üzerine bina edilmiş egemen sınıfın ilişkilerine bakılarak ataerkillik, kölecilik, feodalizm, kapitalizm gibi sistemler analiz edilebilir savını desteklemektedir (Yaşaroğlu, 2012). Marksizm’e yöneltilen genel bir eleştiridir.

özne olduğunu ifade etse de; onun kuramında bilgi, iktidar ve özne birbirinden ayrılmaz (Foucault, 2000: 327). İktidar, ona göre ne toplumsal sözleşme kuramcılarındaki gibi rızaya dayalı bir sözleşme, ne de sol literatürde olduğu gibi devrimle ele geçirilecek bir yapıdır. İktidar ilişkileri, bir yanda iktidara sahip olanlar ile diğer yanda olmayanlar arasındaki şematik biçimiyle algılanamaz. Bir tarafta birkaç kişi diğer tarafta yığınlar yoktur. İktidar ilişkileri her yerden geçer, hepimiz iktidar uyguluyoruz. Bir şey bilen herkese “iktidar uyguluyorsun” demek, yalnızca bununla sınırlı kaldığı ölçüde de saçma bir eleştiri olur. Bir grup, bir sınıf veya toplum içinde iktidar halkalarının işleyişini bilmek; her bireyin, bu iktidar ağının neresinde konumlandığını, iktidarı nasıl yeniden uyguladığını, koruduğunu ve yansıttığını analiz etmek gerekir (Foucault, 2014: 160-161).

İktidarın rıza göstermeyle bir bağı olamaz; o bir eylem kipi, bir eylem biçimidir (Eroğlu, 2016: 44-53). Hem modern sözleşmeciler iktidar geleneğine, hem Marksist ideologların kalıplarına saldıran Foucault, Sovyetler Birliği örneğini ele alır. Devrim sonrasında ailede, fabrikada, okullarda iktidar ilişkileri sabit kalmıştır. Problem, günümüz modern rejimlerinde mikroskobik düzeydeki iktidar ilişkilerinin dönüştürülebilirliği problemidir. Aksi halde, siyasal-ekonomik herhangi bir devrimde, günümüz iktidar ilişkilerinin aynısına oralarda da rastlarız. Çin’de, Mao Zedong’un kültür devrimi buna örnektir (Foucault, 2015b: 275).

Foucault, “İktidarın Gözü” adlı eserinde şöyle der: “Verili bir toplumdaki güç ilişkileri toplamının siyasetin alanını oluşturduğu ve bir siyasetin bu güç ilişkilerini koordine etmeyi deneyen az çok global strateji olduğu doğrudur; siyaset, temel nitelikteki ilişkileri son kertede belirleyen (ya da üst belirleyen) şey değildir. Her güç ilişkisi, her an bir iktidar ilişkisi içerir. Siyasi analizin ve eleştirinin büyük ölçüde yaratılması gerekir; ama aynı zamanda hem bu güç ilişkilerini değiştirmeyi hem de bu değişikliği mümkün kılacak ve gerçekliğe dâhil edecek şekilde koordine etmeyi sağlayacak stratejiler de yaratılmalıdır. Bu demektir ki; sorun siyasi bir tavır tanımlamak değil, yeni siyasallaşma şemasını hayal etme ve var kılma sorunudur” (Foucault, 2012: 113).

Fransız filozof için iktidarın kaynağının veya iktidarın birikim noktasının devlet olduğu düşüncesi ve devletten hesap sorulması gerektiği fikri, iktidarı salt devlete indirgemesi bağlamında verimsizdir. Devlet muhakkak ki iktidar uygular, devletin dışında bir aile babasının çocuklara, bir hekimin hastaya, patronun fabrika işçilerine uyguladığı da iktidardır. Bir öğretmen öğrencisini, bir konuşma esnasında dahi taraflardan biri diğerini yönetir (Foucault, 2005: 324). Maurice Duverger de böylesi çoklu iktidar ilişkileri üzerine çalışan bir sosyolog ve siyaset bilimi

uzmanıdır. Duverger, iktidar denilen olgunun nasıl uygulandığını araştırmaktadır. İktidar, yalnızca merdivenin en alt basamağında bulunan ve hiç yönetmeksizin yönetilen yurttaşlara mı uygulanmaktadır? Aksi durumda, hiç yönetilmeksizin daima yöneten bir devlet başkanı iktidarın dışında mı kalmaktadır? Bu durumda, eşit olmayan insan toplulukları arasında bir bireyin diğerini boyun eğmeye zorladığı her durum iktidar olarak mı tanımlanacaktır? Duverger bu soruları sorar ve bir çözümlene getirir. Duverger'e göre bir bireyin diğerini herhangi bir şeyi yapmaya zorlayabilmesi olgusuna "etki" denir. Tüm insan ilişkileri arasında mutlaka var olan etki, iktidarın yalnızca özel bir kategorisi olarak tanımlanmalıdır (Duverger, 1995: 21).

Bu bağlamda, bir toplumda binlerce iktidar ilişkisi, küçük çatışmalar ve mikro mücadeleler vardır. Tüm bu iktidar ilişkilerinin bir devlet iktidarı ya da sınıf tahakkümü tarafından yukarıdan yönelttikleri kısmen doğru olabilir. Ancak bu tahakküm var olabiliyorsa, tabanda küçük iktidar ilişkilerinin varlığı sayesinde. Tabandan yükselerek her yöne hareket eden mikro mücadeleler sayesinde tepedeki o görkemli iktidar işler. "Ya bunu yaparsın ya seni öldürürüm!" diyen kaba bir tahakküm düşünmemek gerekir. Olsa dahi bu, iktidarın en aşırı durumudur. Esas olan her zaman tersine dönebilecek çatışmalar veya güç ilişkileridir. Tamamen muzaffer olan, dolayısıyla tahakkümü durdurulamayan iktidar ilişkisi tasavvur edilemez (Foucault, 2012). Çünkü bir toplumda yaşamak, mutlak suretle, birilerinin, başkalarının eylemlerini etkileyebildiği bir tür süreci beraberinde getirir. Bu güç ilişkilerinden azade bir toplum sadece bir soyutlama olacaktır (Foucault, 2000: 343). İktidar, ne bir mülkiyet ne de yalnızca basit anlamıyla bir kaba güç değildir. İktidar, içerisinde o ilişkinin etkili olduğu terimler vasıtasıyla incelenebilecek bir ilişkidir (Foucault, 2002: 178).

Bu denli karmaşık ve çoğul güç ilişkilerinin olduğu modern toplumlarda iktidar, Thomas Hobbes'u da hatırlatmaktadır. "Herkesin herkese karşı savaşı" diye adlandırılan ünlü doğa durumu metaforu devam mı etmektedir? Kime karşı bir savaş verilmektedir? Bu savaş iki taraf arasında mı yoksa çok daha fazla güç arasında mı verilmektedir? Foucault, iktidarı; kimi zaman savaş biçimine, kimi zamansa devlet biçimine bürünen genelleşmiş bir savaş türü olarak tanımlamaktadır (Foucault, 2005: 74). Herkesin herkese karşı olan o ünlü savaşı farklı araçlarla sürmektedir. Zira iktidar, tek bir yerde veya tek bir doğrusal düzlem boyunca işlemez. Aileden cinsel

yaşama, delilere karşı davranış biçiminden kadın erkek ilişkilerine kadar birçok yerde işler. Bütün bunlar politik ilişkilerdir (Foucault, 2005: 191).

İktidarı, bir töz olarak görmemek gerekir. Kökeni uzun uzadıya araştırılacak çok esrarengiz bir olgu da değildir. Üretimle, mübadeleyle, iletişimle birleşebileceği doğru olsa da yalnızca onlara indirgenemeyecek spesifik bir ilişkidir. Burada Foucault, tahakküm ile iktidar arasındaki farkın altını çizer. Zincire vurulup dövülen bir adam üzerine bir güç uygulanır fakat buradaki kaba güç, iktidar değildir. Eğer ki iktidar, bireyi özgür kalabilecek halde tutuyorsa, bu özgürlük ne kadar kapsamlı olursa olsun iktidar o bireyi yönetimine tabi kılmış demektir. Potansiyel bir başkaldırı, bir reddediş olmaksızın, iktidardan bahsedilemez (Foucault, 2014: 55). Aksi halde orada iktidar değil, basitçe bir tahakküm vardır. İktidar, özgür öznelere üzerinde ve yalnızca onlar özgür oldukları sürece uygulanabilir. Kölelik, insan zincirlere vurulu olduğunda değil hareket edebileceği ve hatta kaçabilecek potansiyeli var olduğu müddetçe bir iktidar ilişkisidir. İktidar ilişkisinin temeli, istencin boyun eğmeyişi ile özgürlüğün inadı arasındaki gerilimde yatar (Foucault, 2014: 75-76).

Bu şema içerisinde iktidar, direnişle ontolojik bir bağ içerir. Foucault, 1960'lı yıllarda “çekişme” (contestation), “ihlal etme” ve “çiğneme”(transgression) terimlerini kullanırken 1970'ler ve 1980'lerde “mücadele” ve “direniş” kavramlarını ağırlıklı olarak kullanmaya başlamıştır (Işık, 2012: 108). Düşünürü göre bir iktidar ilişkisi tamamen dengesiz olduğunda bile o başkası için kendini öldürme imkânı açık olursa, orada bir iktidar ilişkisi vardır denilebilir. Yani iktidar ilişkilerinde her zaman direniş imkânı da mevcuttur. Nerede iktidar varsa orada koşulsuz olarak özgürlük de vardır (Foucault, 2014: 236). Buna paralel olarak Foucault, direnişle ilgili şu ifadeleri kullanır: “Benim, iktidarı her yere yerleştirerek, her türlü direniş imkânını dışladığım çok sık söylendi: Eleştirmenler beni bununla suçladılar. Tam tersine! Ben şöyle diyorum: İktidar ilişkileri kaçınılmaz olarak direnişe yol açar, her an direniş çağrısı yapar, direnişe imkân tanır. Her yerde mücadele içindeyiz, her an isyandan tahakküme, tahakkümden isyana gidilir” (Foucault, 2012: 176-177).

Bu durumda direniş, iktidara göre dışsal bir konumda bulunmaz. İktidar ilişkilerinden hiçbir zaman tamamen bağımsız kalamasak dahi her zaman potansiyel bir dönüştürme imkânımız vardır. Direniş olmasaydı, her şey bir itaat sorununa dönerdi. Demek ki direniş önce gelir ve tüm güçlerin üstünde kalır. Direniş, bu

açından anahtar bir sözcüktür. Foucault, direnişten bahsederken bunu yalnızca yadsımak, olumsuzlamak, hayır demek olarak da görmez; daha çok yeniden yaratmak, sürece aktif olarak katılmak, durumu dönüştürmek demektir. Hayır demek, belki de direnişin en asgari biçimidir fakat kimi zaman basit bir “hayır” dahi önemlidir, çünkü çok daha güçlü bir direniş haline getirilebilir (Foucault, 2012: 283-284).

Öte yandan direniş demek, iktidarın kendi oyununun ve söyleminin dışında bir söylem üretmeyi de gerektirir. Özünde iktidarın söylemini ve oyununu reddediş vardır (Becerme, 2009: 169). Bu anlamda direniş, yine söylem ve hakikat oyunu kavramlarıyla bağlantılıdır.

Foucault'nun iktidar teorisinin katmanları arasında ilerledikçe başka sorular sormak ve o soruların cevaplarını parça parça birleştirerek teoriye genel anlamda hâkim olmak gerekmektedir. Bu bağlamda şimdi sorulacak soru; özgürlüğü, kendi varoluşunun önkoşulu olarak sunan bir iktidarın, söylemi üreten ve söylem boyunca ilerleyen bir iktidarın, hakikat biçimlerini öne süren bir iktidarın, bunu daha derinlerde yatan hangi gücün etkisiyle gerçekleştirebildiğidir? Eğer ki iktidar, yalnızca yadsıma, olumsuzlama şeklinde işliyor olsaydı bu denli başarılı olabilir miydi? İktidarın tek işlevinin bastırma nosyonu olması oldukça yetersiz bir açıklama olacaktır. İktidar yalnızca büyük bir üst-ben, bir sansür, engel, dışlama veya içe atma biçiminde işlemez. Eğer ki salt negatif bir eylem kipiyle işliyor olsa idi çok dayanıksız olurdu. İktidar şayet bu kadar güçlü ise, arzu ve bilgi düzeyinde pozitif etkiler üretmesi sayesindedir. İktidar bilmeyi engellemek bir yana, bilgiyi üreten bir mekanizmadır. Var olan ne varsa, iktidar ve bilgi arasındaki ilişkinin ürünüdür. Filozofa göre, iktidar bu bağlamda sinsidir. Yalnızca baskı üretmez; arzu yaratır, zevki kışkırtır, bilgiyi üretir. Bunlardan çok daha derinlere nüfuz eder. İktidar bastırmakla, gerçeğe ulaşılmasını veya söylemi engellemekle kalmaz; arzu ve zevkle eklemlenir, davranışa nüfuz eder ve bedeni çalıştırır. Yalnızca sansür uygulayan bir iktidar tipolojisi mümkün olsaydı, onu sevmek nasıl mümkün olurdu? İktidarı güçlü kılan şey, işleyişinin olumlu etkiler yaymasıdır. İktidar sevimlidir, yasağın içselleştirilmesine dayalı değil, bilgiyi üreterek yaymasına dayalıdır (Foucault, 2012: 42-74). Fransız filozof, pozitif etkiler üreten iktidarı alttaki gibi tanımlamaktadır: “İktidar salt kötü değildir, o stratejik oyunlardır. Sorun daha çok, sizin bir çocuğu bir öğretmenin keyfi ve yararsız otoritesine tabi hale getirecek olan tahakkümün etkilerinden nasıl uzak duracağınızı

bilmenizdir. Bu sorunların hukuk kuralları, rasyonel yönetim teknikleri, kendilik pratikleri ve özgürlük çerçevesinde ortaya konulması gerekir” (Foucault, 2014: 244).

İşte iktidarın yalnızca olumsuzlamaya dayalı olmaması, onun bilgiyi üretmesi, bir hakikat oyunundan beslenmesi onu dayanıklı ve güçlü kılmaktadır. Bilgiyi üreten, söylem boyunca ilerleyen bir işleyiş söz konusudur. “Bilginin belirli bir anda icat edildiğini söyleyen Nietzsche’nin patavatsızlığını dikkate alacağım.” diyen Foucault’nun en çok etkilendiği isimlerin başında şüphesiz Nietzsche gelir (Foucault, 2015b: 169). Bu anlamda bilginin tanımını yaparken Nietzsche’den başlamak gerekir. Onun için bilgi, kökünde iktidar, mücadele ve kin merkezlidir. Nietzsche’nin düşüncesinde filozoflar, bilgiyi hep barışçılık, uygunluk, aşk olarak düşlediği için yanılıya sürüklenmişlerdir. Bilginin kökü gerçekten bilinmek isteniyorsa filozoflardan çok politikacılara bakmak gerekir. Mücadelenin ve iktidar ilişkilerinin analizini yapmak gerekir. Bilgiye olan böyle bir yaklaşımın sonucu olarak bilginin iktidar olduğu aşikârdır. Bilgi/hakikat ve iktidar arasındaki doğrudan bağ sonucu, toplum içerisindeki en güçlülerin bilgiyi dağıttığı, kendi çıkarlarına göre meşrulaştırdığı görülür. Bilgi, bir doğrulama ve hakikat oyununun dayanağıdır. Bilgi meşru kılar. Böylece iktidar toplumdaki her yere, her noktaya yayılır, nüfuz eder (Becermen, 2009: 137-198).

Eroğlu’na göre (2016), “iktidar bilgi üretir ve her şeyi bilme gücünü elinde bulundurarak gücünü pekiştirir”. Bilgi, başkalarının üzerine abanan bir iktidar gibidir, başkalarını tanımlar. Özgürlüğü kısıtlayarak gözetler, denetler, disipline sokan bir kip halini alır. O, bizzat gerçekliği üretir. Nesne alanlarını ve doğruluk ritüellerini ortaya koyar. “İktidar çıldırır” biçimindeki klişeleşmiş cümle esasen bilgi nesnelere yaratan, bilinecek ve tabi olunacak bilginin kendisini üreten ve sürekli bu bağlamda düşünmemizi salık veren o çıldırtıcı iktidarı imgeler (Sarup, 2004:101-112). Dolayısıyla sorgulanması gereken bilgi rejimi ve bilginin iktidarla girdiği bu ilişkidir (Foucault, 2014: 62). Peki bilgi/iktidar ilişkisinde, “bilgi” Foucault için kelimenin tam anlamıyla neyi ifade etmektedir? “Söylemsel bir uygulama tarafından düzenli bir biçimde oluşturulmuş ve, bilime yer vermekle zorunlu olarak yükümlü bulunmadıkları halde, bir bilimin kuruluşu için gerekli olan elemanların bu toplamına bilgi denir. Bilgi, kendisi yoluyla özelleşmiş bulunan bir söylemin içinde kendisinden bahsedilen bir şeydir. Bilgi, öznenin, söyleminde kendileriyle ilgili bulunduğu nesnelere söz etmek için kendisinde pozisyon alabildiği alandır da. Bilgi, kavramların ortaya çıktıkları, tanımlandıkları, uygulandıkları, dönüştükleri alandır. Nihayet

bilgi söylem tarafından gösterilmiş kullanım ve uyum olanaklarıyla tanımlanır” (Foucault, 1999: 233).

Kısaca bilgi, söylemde kendisinden bahsedilen, olguları tanımlayan şeydir. Foucault, çok derinlikli, homojen ve kuramsal olan, aynı zamanda arkeolojik çalışmayla elde edilebilen bilgiyi (savoir), bunun aksine derinliği olmayan, yüzeysel ve heterojen olan, soykütüksel çalışmalarla elde edilen bilme (connaissance) den ayırmaktadır (aktaran Çelebi, 2013: 514). Foucault için yüzeysel olan ikinci tür bilgi, belirli bir tarihsel dönemin herhangi bir anındaki söyleme karşılık gelir. Fakat “savoir” diye de adlandırdığı derinlemesine bilgi, o tarihsel dönemin söylemini var eden, onu mümkün kılan tüm koşulların bilgisi anlamına gelmektedir. Yani, tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkan söylemin hem kendisini hem de o söylemin tüm mümkün koşullarının tamamını bilmektir. Foucault, tarihsel bir dönemde, o dönemin bilgisini ortaya çıkaran koşulları da incelemektedir (Urhan, 2010: 58-59). Başka bir deyişle Foucault, bilimsel alanları kapsayan connaissance (bilme) ile bilimsel vasfı olmasa da arkeolojik çözümlenenin sınırlarına dâhil olan ve çok daha derinlemesine olan bilgiyi, savoir (bilgi) biçiminde ayrı ayrı niteler.

Fransız düşünürün iktidar/bilgi arasındaki ilişkide esas aldığı ve çözümlenmeye çalıştığı bilgi türü derinlemesine bilgidir (Çelebi, 2013: 515). Onu arkeolojik çalışmalara iten de yine bu derinlemesine bilgidir. Yani tarihsel bir söylemin nasıl üretildiğinin tüm koşullarını açığa çıkarmaktır. “Kelimeler ve Şeyler” isimli eserini yazarken de, insan bilimlerinin arkeolojisini oluştururken de bilgidен hareket eder. Psikolojiden biyolojiye, iktisattan dilbilimine kadar, insana dair tüm bilgilerin, ani değişimlerin ve kırılmaların sonucu olduğunu, bu değişimlerin de bilgi sahibi olmanın yollarını tepeden tırnağa ele geçirdiklerini, ondaki sınırları tanımladıklarını ve epistemolojik bir bütünü baştanbaşa var ettiklerini ifade etmektedir. Bilgi, tek bir seferde bulunup ebediyete kadar geçerli olmaz, verili de değildir; o, daha çok bir epistemenin çerçevesinde belirir (Foucault, 2001: 10).

Daha açık ifade etmek gerekirse bilgi, öznenin herhangi bir söyleminde söz edeceği nesnelere anlamlarını veren alandır. İnsan, söyleminde ilişkin olduğu nesnelere söz ederken, onları tanımlarken bunu bilginin alanında yapar. Bir kimse, nesnelere alanı üzerine konuşacak olsa, pozisyon alabilmesi için o nesnelere alanını tanımlayabileceği bir alana ihtiyaç duyar ki bu da bilginin alanıdır. Bilgi, kişiye üzerine konuşacağı şey hakkında, onda bir hakikati ve gerçekliği belirleme olanağı

verir. Bilginin alanı sayesinde bir şey üzerindeki hakikati belirlemiş olan biri, bunu söylemine de eklemeyerek o şey üzerinde iktidar yürütmeye başlar. Becermen'e göre (2009), "İktidar ve bilme tam da söylem içerisinde eklenirler". O andan itibaren orada düpedüz bir iktidar ilişkisi vardır. İktidar/bilgi eklenmesi bir süreç içerisinde işler. İlk olarak bireylerden bilgi elde etme vasıtasıyla bir iktidar sağlanır, sonrasında ise denetim ve gözetim altına alınan bu bireyler üzerinde bir iktidar oluşturulur. Önce bilgi etme yoluyla bir iktidar, daha sonra bu bilginin iktidar olarak kullanılması söz konusudur (Eroğlu, 2016: 51).

İşte Foucault, bilgi ile iktidarın, hakikat ile iktidarın bu ara yüzeyini, bir katmanı ortaya çıkarır. Dünya toplumlarının sürekli olarak ürettikleri hakikatler vardır. Hakikat etkilerinin üretimi iktidardan bağımsız değildir. O, kendisini ilgilendirenin de, bu hakikat/iktidar ilişkileri, bilgi/iktidar ilişkileri olduğunu ifade eder (Foucault, 2012: 174). Kendisi bu noktada bütün bir modernizm geleneğini karşısına alarak, bilgi/iktidar ilişkisinin aydınlanmanın bir ürünü olduğunu belirtir. Aydınlanma, insanlığa sunulan imajından çok daha başkadır, onun hümanizm ile ilgisi yoktur. O tam tersine, bilgidен oluşan iktidarı bedene yönlendirmiştir.

Filozof, Aydınlanmanın bilgi/iktidar ilişkisi üzerine tarihsel bir analiz yapar. Antik Yunan düşünürlerinde bilhassa Platon'da iktidarsız bilgi anlayışı mevcuttur. Bilgi, iktidardan amadedir, başlı başına ayrı bir gerçekliktir. İktidar siyasetin alanı, bilgi ise idealar dünyasının alanını kapsar. Bu durum, yüzyıllar boyu derinleşir ve varlığını sürdürür. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında iki önemli tarihsel kırılma, iktidardan bağımsız bilgi görüşünü sona erdirir: Fransız Devrimi ve monarşilerin yıkılarak ulus devletinin inşası. Özellikle monarşilerin yıkılması, yönetim pratiğine bilginin dâhil olmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Bilgi, ulus devletlerde toplumu ilgilendiren her şeyin bilinmesini, ekonomik ve demografik verilerin elde bulundurulmasını ve toplumsal açıdan fayda getirecek şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Bu sayede Antik çağdan bu yana birbirinden bağımsız hale gelen bilgi ve iktidar, tekrar birbirine bağlanmıştır (Urhan, 2010: 129-130). Francis Bacon'ın söylediği gibi, "Bilmek egemen olmaktır" (Çelebi, 2013: 516).

Modernizm ile birlikte bilimsel bilgi alanları gelişmiş (tıp, psikiyatri, kriminal bir alan olarak suçluluk, cinsellik), bu alanlar bir hakikat üretmişler ve bu hakikati bireye bilimsel bir doğru olarak dayatmaya başlamışlardır. Bu da beraberinde normalleştirme, dışlama ve denetleme, özneyi kendi kimliğine bağlama süreçlerini

getirmiştir. Yani Foucault'ya göre Aydınlanma düşünürleri yanılmıştır. İktidar ile doğrudan birbirini içeren bilgi, aslında bir özgürleşme aracı değil; iktidarın denetim aygıtlarından biri olarak işlev görür, bireyleri hapseder (Çelebi, 2013: 515-516). O halde, bireylerin üzerine direkt etki eden bilgi/iktidar bağı, odak noktasını doğrudan özne kılınan insana doğru çevirir, yani Foucault'nun asıl problemi olduğu düşünülen özne teorisine.

Özne, Foucault için merkezdeki problemdir. Onun özne üzerine kurduğu teoriye, döneminin post yapısalıcıları tarafından da sıkça başvurulur. “Klasik Descartes'çı “bölünmez özne” anlayışına karşı çıkan post yapısalıcılar, özne olarak insanın bütüncül bir bilince sahip olmadığını ve öznenin dil yoluyla oluştuğunu savunur” (Eroğlu, 2016: 40). Döneminin post yapısalıcılarını da etkileyen Foucault, özgün araştırmalarında tarihin farklı anlarında insan varlığının özne yapıları üzerinde yoğunlaştığını ifade eder. Esasen iktidar değil fakat özne, araştırmalarının genel temasıdır. Bu anlamda politik teknolojinin gelişiminde Aydınlanma çok önemli bir aşama olsa bile, insanın kendi tarihine nasıl hapsedildiğini bilmek için daha dolaylı yollara başvurmak gerekir. Foucault için bugün hedef bellememiz gereken, ne olduğumuzu keşfetmek değildir; olduğumuz şeyi reddetmektir. Bize ne olduğumuzu söyleyen, kimlik veren, bizi özneleştiren ve belirli türden bir öznelliğe bağlayan işleyişi sorgulamak gerekmektedir (Foucault, 2000: 326-336). Bu anlamda Foucault için kendimizle kurmamız gereken ilişkiler kimlik ilişkileri olmamalıdır. Daha ziyade farklılaşma, yeniden yaratma ilişkileri olması gerekir. İnsanlar zevklerini hangi kimlik içerisinde buluyorlarsa o kimliği dışlamamak gerekir, her daim aynı olmak sıkıcıdır. Bir kimlik evrensel bir etik olarak dayatılmamalıdır (Foucault, 2012: 282). Modern iktidarların yaptığı işte budur; özne kılmak ve kimliğine bağlamaktır.

Foucault, bu hususta özneleştirme üzerinde etkili olan bir dizi nesneleştirme üzerinde durur. İlki kendisine bilim statüsü veren, konuşan, emek üreten ve biyolojik olarak yaşayan özneyi nesneleştiren araştırma kipidir. İkinci olarak özneyi başkalarından ayırarak bölen, marjinalleştiren pratikler ile son olarak kendini özneye dönüştürme pratikleri onun inceleme alanıdır. Özellikle bölücü pratikler diye adlandırdığı ikinci tür pratikler, özneyi hem kendi içinde hem başkalarından bölen pratiklerdir ve bu süreç onu nesneleştirmektedir. Deli ile akıllının, hasta ile sağlıklıların, suçlular ile “iyi çocukların” ayrıldığı bölücü pratikler

bunlardandır. Bu pratikler sorunsallaştırma kavramıyla örtüşür. Sorunsallaştırma, tarihin belirli anlarında bazı davranış biçimlerinin sorun olarak görülüp söylemsel pratiklerin nesnesi haline getirilmesi ve Foucault'nun hakikat oyunu dediği sistemlere dâhil edilmesidir. Bahsedilen bu davranış biçimleri, bilgi ve hakikat üzerinden kurulur ve tanımlanır. Bu şekilde bu davranış biçimleri sınıflandırılır (normal, kriminal, patolojik gibi). İnsanlar bu hakikatlere inandıklarında, o hakikatin tanımladığı deneyim biçimini kabul edip o deneyim biçiminin öznesi olmayı kabul ederler. Yani söz konusu olan, delilik, hastalık, suç gibi belirli davranış biçimlerinin veya varlık biçimlerinin sorunsallaştırılarak özel deneyim alanlarına dönüştürülmesidir. İnsanlar, bu deneyimin öznesi olmayı kabul ederler, davranışlarını da bu normlara göre sınırlarlar. Bu şekilde, modern kapitalist toplumun gereği olan disiplin içselleştirilmiş olacaktır (Foucault, 2015b: 14-16).

Michel Foucault'ya göre (2014): “Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan bir iktidardır. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor” (Foucault, 2014: 63).

Başka deyişle filozof için, bilginin kendisi iktidar demektir ve bu iktidar hem söylemsel pratiklerde sürekli olarak yeniden üretilmekte hem söylem boyunca taşınmaktadır. Bu haliyle, iktidar bireye ulaştığında ona bir hakikat yasası dayamakta, onu bu bilgiye bağlayarak özne kılmaktadır. Bu iktidar biçimi bireyselleştiricidir çünkü teker teker her bir bireye ulaşır ve onu özne kılar. Ayrıca bütünselleştiricidir çünkü her bir insanın toplamı olan toplumsal gövdeye yönelir, yani nüfus üzerinden işler. Onların doğum, ölüm oranları, yaşam kaliteleri, ekonomik refahları gibi istatistikî verilerle ilgilenir. Son olarak, normalleştiricidir, çünkü bir toplumda bireylerin “normal” olmaları gerekmektedir.

Bu “normal” insan, ekonomik üretimin ve toplumsal üretimin içerisinde olacaktır. Toplumun ekonomik refahının sürmesi için her bireyin ekonomik üretim sistemine dâhil olması gerekmektedir, sosyolojik anlamda nüfus üretiminin düzenli devam etmesi için bireylerin aile kurmaları ve bu kez de nüfus üretimine dâhil olmaları gerekmektedir. Yine bu nüfusun gelecekte var olabilmesi için sağlıklı

olması, hastalıklardan kaynaklı toplu ölümlere maruz kalmamaları gerekmektedir (Ortaçağ vebasında olduğu gibi). Bu noktada Foucault, patolojik olanın, kriminal olanın, cüzzamlının ve delinin marjinalleştirilerek dışlama prosedürlerine sokulmasına ve bu dışlamanın arkasındaki devasa kurumsal aygıtlara (hapishane, hastane, tımarhane, tutukevleri gibi) dikkat çeker.

Rasyonalitenin ve insan bilimlerinin gelişimi sonucu psikiyatri, tıp gibi bilimler, dayandıkları bilgi sayesinde iktidar uygulamaya, bireylere hakikati göstermeye, normal olanı işaret etmeye ve normal olmayanı ayırıştırarak dışlamaya; onları kapatmaya, ıslah ve tedavi etmeye başlamışlardır. Bazı davranış biçimleri; psikiyatri, psikopatoloji gibi insan bilimlerinin söylemleri ile eklenildiğinde, artık bu davranış biçimleri üzerine konuşan otorite din veya ahlak olmaktan çıkmıştır. O davranış biçimleri insan bilimlerinin kavramları arasına girmektedir. Daha açık bir ifadeyle; örneğin bir bilim olarak psikiyatri, belirli tür davranış biçimlerini patolojik vaka; belirli tür davranışları ise normal olarak belirler. Bunu psikiyatri biliminin bilgisi ve hakikati gösterme gücü ile yapar. Psikiyatriye göre birtakım davranış biçimleri akıl hastalığının, diğer birtakım davranış biçimleri ise “normalliğin” göstergesidir. Bu davranış biçimleri, psikiyatrinin bilgisi ve söylemi neticesinde öznel deneyim alanları olarak sunulurlar. Toplumdaki her birey, psikiyatrinin bu söylemi tarafından kuşatılarak bir hakikat oyununa girerler. Bu, çok basit anlamıyla bireyin kendisi üzerinde bir otokontrolle benzer. En basit şekliyle şöyledir: “Ben şu davranış biçimlerini sergilemiyorum, o halde normalim.” İşte hakikat oyunu, bireyin kendisini doğrulama sistemi olarak işler. Toplum, psikiyatrinin bu söylemi doğrultusunda kendi kendisini bir hakikat rejimine tabi kılar ve kendisini bu davranış biçimleri üzerinden sınar. Bunun sonucunda o birey, kendisinin bilgisine ulaşır, kendisini özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlamış olur. Bu şekilde iktidar, bireyi hem özneleştirmiş hem de nesneleştirmiştir. Nesneleştirir, çünkü toplumdaki her birey, bilimsel bir bilgi dalının (psikiyatrinin) birer nesnesi haline gelmiştir. Özneleştirir, çünkü her birey, bilim dalları tarafından kavramsallaştırılan bu davranış biçimleri veya deneyim alanları üzerinden kendisini sınar, kendi kimliğini tanımlar ve kendisini özne olarak kurar. Birey, bu bilim dallarının söylemlerini bilimsel bir hakikat olarak kabul ettikten sonra kendiliğinden yapacağı şey sorunlu ve patolojik olan davranış biçimlerinden vazgeçmek olacaktır. Vazgeçemese dahi vazgeçmek için kendisi üzerine büyük bir iktidar uygulaması gerekecektir. Dolayısıyla iki ayağı olan

bir kimliklendirme ortaya çıkar: birincisi o kimliği taşımak istemeyenin kendi rızasıyla o kimlikten vazgeçmesini (eşcinselin kendi rızasıyla cinsel edimini değiştirmesini veya siyasal tutumları sebebiyle suçlu addedilmiş birinin bu davranış biçiminden uzaklaşmasını) sağlamak, ikincisi ise o kimliği reddedemeyenleri kapatmak, ıslah etmek... (Keskin, 2017).

İşte bu şekilde patolojik özne, kriminal özne ve akıl hastası özne; tedaviye, kapatılmaya ve ıslah edilmeye başlanır. Normal kabul edilen özne ise ekonomik ve toplumsal üretimdeki rolüne devam eder. Yani öznel deneyimi açıklarken yalnızca öznenin değil, o deneyimi kuran söylem ve söylemin ilişki kurduğu bilgi/iktidar sistemlerinin analizinin de yapılması gerekir (Foucault, 2015b: 10). Zira bu davranış biçimlerinin öznesi haline getirilen bireyler üzerinde ıslah edici, normalleştirici bir iktidar uygulanmaktadır. “Devlet, bireyleri tahakküm yoluyla kurulmuş deneyimlerin öznelere haline getirip, bilinç yoluyla kendi dayattığı kimliğe bağlar ve bu yolla denetim altına alıp, öznelere boyun eğdirir” (Akgündüz, 2013: 5).

Bu sürecin genel bir işleyiş halini alması Foucault’ya göre 16. – 17. yüzyıldan bu yana, aydınlanma ve rasyonalizmin gölgesinde gelişen iktidar tipi ile Fransız İhtilali ve monarşilerin yıkılarak modern ulus devletlerin kurulması süreci boyunca hızlanarak büyüyen bir iktidar sayesinde mümkün olmuştur. Bu iktidar biçimi Aydınlanmanın despotizminden ziyade bilginin tahakkümüdür. Zaten filozofun yapmak istediği yalnızca Aydınlanmanın bir eleştirisi değildir. Bu eleştiriyi hâlihazırda Frankfurt Okulu’nun² gayet iyi yaptığını ifade etmektedir (Foucault, 2000). Onun anlattığı, yeni bir devlet aklısıdır; bilme ile istatistik ile rasyonalite ve normatif sistemlerle büyüyen bir iktidar olgusudur.

Michel Foucault, teorisinin temelinde bireyin bu özneleşme sürecini, öznenin bu hakikat oyununa nasıl dâhil olduğunu ve arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Örneğin delilik, tarihin hangi anından sonra tıbbın bir türünü ilgilendiren bir hastalık olarak sorunsallaştırılmıştır? Deli özne bu hakikat oyununa nasıl yerleştirilmiştir? Dolayısıyla bilgi/iktidar şeması da özne sorununu çözmekte araçsal bir işlev görmektedir. Onun öğrenmek istediği; öznenin, hakikat oyunları, iktidar pratikleri

²İki dünya savaşı arası dönemde Hitler Almanya’sında kurulan akademisyenler topluluğudur. Tüketim toplumu, otorite ve itaat, kültür endüstrisi, tek boyutlu toplum gibi meseleleri ele alarak toplumsal muhalefeti ve eleştirel Marksizm’i geliştirmeye çalışmışlardır. Bu topluluğun üyelerinden Theodor W. Adorno, “Aydınlanmanın Diyalektiği” adlı kitabında güçlü bir aydınlanma eleştirisi sunmuştur.

gibi belirli pratikler üzerinden kendi kendini deli özne veya suça eğilimli özne ya da suça eğilimli olmayan özne olarak nasıl kurduğudur (Foucault, 2014: 233-234).

İnsanın bir hakikat oyunu sonucunda kendisinin bilgine ulaştığı ve kendisini o kimlikle konumlandığı; bu konumlandırmayı da iktidarın ürettiği bilgi ve söylemle bir bütün halindeki işleyiş sonucu gerçekleştirdiği bir dizi süreç vardır. Foucault, insanın kendisini kimlikli olarak konumlandığı bu sürece “kendilik pratiği (pratique de soi)” adı verir. İnsan kendisini bir bilgi öznesi olarak oluşturmadığı takdirde ahlaksal bir özne de olamaz (Foucault, 2003: 185). Bu durum, bireyin kendi kendini kurmasına yönelik bir süreçtir.

Fransız filozof, kendilik pratiğini, özneleşmenin ikinci yolu olarak görmektedir. Yukarıdaki pasajlarda anlatılan zorlama pratikleri (psikiyatri, hapisane gibi) özneleşmenin baskıya dayalı yoluyken; özneleşmenin bir diğer yolunu ise Collège de France’da verdiği derslerde ifade ettiği kendilik pratiği diye adlandırdığı olgu üzerinden inceler. Kendilik pratiği, özellikle Yunan ve Roma devletlerinden beri çok büyük önem taşır. Onun kendilik pratiği ya da kendilik kaygısı olarak da adlandırdığı bu kavram, Yunan ve Roma dünyasında yurttaş özgürlüğünün ve bireyin özgürlüğünün etik düşünme tarzıydı. Sokrates “Kendini bil!” demekteydi. Hem Yunanlılarda hem de Romalılarda doğru şekilde davranmak için ve özgürlüğü doğru biçimde hayata geçirmek için insanın kendini bilmesi, kendini geliştirmesi, kendini arzuya ve iştaha kaptırmaması ve kendisine özen göstermesi gerekmekteydi. “Kendin için kaygı duy!” buyruğu bir özgürlük pratiği olarak etik bir buyruktu. İnsan, kendini özgür kılması için kendisi hakkında kaygı duymalıydı, kendisi hakkında kaygı duyması için de kendisinin bilgisine sahip olmalıydı. Kendisinin bilgisine sahip olmak, kendisi üzerinde bir iktidara sahip olmak demektir. Özellikle Sokrates ve Platon’da kendilik kaygısı oldukça sık görülür. Sokrates gimnazyumdaki genç oğlanlara “Kendinize özen göstermiyor musunuz?” diye sorar. Onun görevi budur ve bunu kendi üzerinde de uygular. Kendilik kaygısı, iktidarın terse döndürülmesi gibidir. Örnek olarak kölelik, Yunan özgürlüğündeki en büyük tehlike olsa da iktidarın istismar edilmesi başka bir tehlikedir. Şayet iktidar istismar edilirse, yönetenin kendi iştah ve arzularının dayatıldığı toplum karşımıza çıkar. Dolayısıyla kendi arzularının kölesi haline gelmiş tiran simgesi vücut bulur. O halde yönetici, iktidarını kendi üzerine de uygulayan kimsedir, kendini bilen kimsedir. Böylece kendilik üzerine uygulanan iktidar başkaları üzerine uygulanan iktidarı da

beraberinde getirecektir. Burada gördüğümüz, kendilik kaygısı duyabilmenin; bir yurttaş, bir yönetici olmanın da önkoşulu olduğudur. Bu haliyle iyi bir yöneticinin ortaya çıkması için kendilik kaygısı ontolojik bir gerekliliktir. Kendi kendini yöneten özne, kendi hakkında kaygı duyan ve iştahlarını kesmesini de beceren bir yöneticiyi içerirler. “Krallığa en layık insan kendinin kralı olan insandır” (Foucault, 2003: 181) der Foucault.

Öte yandan özne, kendisini bu kendilik pratikleri ile etkin bir biçimde kuruyorsa, bu pratikleri yine kendi kendine icat etmemiştir. Kendilik pratikleri, o bireyin içinde bulunduğu kültür; toplumsal grup tarafından önerilen, dayatılan yapılarıdır. Yani özetle, en başından beri söz konusu olan, her bir deneyimin (delilik, suçluluk, cinsellik) üç temel ögesinin (bir hakikat oyunu, iktidar ilişkileri ve insanın kendisiyle ilişkisi ve başkasıyla ilişkilerinin biçimleri) harmanladığı farklı örneklerdir (Foucault, 2014: 222-285). İktidar, bilgi, söylem, hakikat oyunu, kendilik pratiği denilen tüm bu olgular öznenin kurulumunun kesin faktörleridir. Özne, söylem ve diğer tüm parçaların birlikte işleyişi sonucu tarihsel olarak kurulur (Foucault, 2015b: 166). Bu nedenle Foucault, öznenin arkeolojisini yapmaktadır. Özneler tarafından uygulanan iktidarlardan çok; iktidarlar tarafından yaratılan, kategorize edilen, kimliklendirilen özneleri öne çıkartır (Çelebi, 2013: 513).

Esasen burada paradoksal bir durum da söz konusudur. İktidarın doğası bu paradoksu üretir. Bir taraftan iktidar bireylerin eylemselliğine dayanır; öte yandan bireyler de kendilerine dayatılan hakikat yasalarınınca eylemlerini şekillendirirler. Yani iktidar hem bireylerin eylemlerini belirler, hem de o eylemler sayesinde var olur. Bu durum bir kez daha hem özneleştirilen, hem nesneleştirilen bir iktidarı gösterir. Foucault bu işleyişe nesneleştirerek özneleştirme adını verir. Birey, iktidarın dayattığı hakikat yasasınınca özneleştirilir fakat onun özneleşmesi, iktidarın bireyi nesne olarak ele alması ve onu söylem aracılığıyla dönüştürmesi sonrası gerçekleşir. (Baştürk, 2012: 69-70).

Çalışma boyunca anlatılan bu yeni iktidar olgusunun tarihi kapitalizm içerisinde gelişmiştir ve tüm bu olgular yalnızca liberal yönetimselliğin tarihi bir analizi sayesinde tam olarak kavranabilir. Bu kavramların tamamı, önceleri merkantalizm daha sonra modern kapitalizm halini alan, siyasal biçimi ise liberalizm olan yönetim sistemi içerisinde gelişmiştir. Ona göre kapitalizm ve liberal yönetim anlayışı, şu ana kadar ele alınan kavramların tamamının içinde büyüdüğü sistemdir.

Zira feodalitenin çatlakları arasından yükselen burjuvazi, sinsi ve çok zekidir. Bu bağlamda liberal yönetim anlayışı incelenmeden, şu ana dek üzerinde durulan fikirler sağlam bir zemine oturamayacaktır. Bütün bu kavramsallaştırmanın tarihi, aynı zamanda liberalizmin tarihidir. Foucault'nun iktidarını, liberalizm içerisinde anlamlandırmak esastır.

1.3.Liberal Yönetimsellik ve Biyopolitika

Michel Foucault'nun tüm teorisi, bir yönetim biçimi olarak liberal sistem ile paralel bir gelişim gösterir, onun gölgesinde büyür. Aydınlanma, orta çağın karanlık korkularını sona erdirmiş; akıl ile kavranamayacak hiçbir şey olmadığını, tüm korkulara aklın yönlendirmesi ile makul bir açıklama getirilebileceğini söylemiştir (Saygılı, 2005: 326). Rasyonalizasyon, siyasal akıl üzerinde de değişimler yaratmış, Coğrafi Keşifler ve Amerika kıtasının keşfi ardından Avrupa'ya gelen yüklü altın ve gümüş, zenginliğin ölçütünü değiştirmiştir. Zenginlik artık yaratılabilen bir olgu haline gelmiştir. Malların serbest dolaşımı, sermaye birikimi, kâr güdüsü gibi olgular kapitalist üretim ilişkileriyle anılmaya başlamadan daha önce merkantalizm, bu sistemin temel taşlarını döşemiştir.

Tarihin ilk bankaları İtalya Floransa'sında doğarken, zenginliğin ölçütü yavaş yavaş toprak olmaktan çıktığında, para yalnızca burjuvazinin değil soyluların da dolaşıma soktuğu bir mübadele aracı haline gelmiştir. Artık dünyanın yeni sistemi olarak kapitalist sistem ve onun siyasal rejimi biçimindeki liberal felsefe ufukta görünmüştür. Şüphesiz ki modern kapital sistemin temelinde yatan merkantalizm, aynı zamanda devletlerin de yönetim stratejilerini belirlemiştir. Ekonomi politik, yaşamın üretilmesine zemin hazırlayan ve devleti de bu yönüyle şekillendiren bir akıl yürütmeyi içermektedir (Baştürk, 2012: 72). Bu konuda Foucault, "Merkantalizm, iktidarın bir yönetim pratiği olarak kullanılmasının rasyonelleşmesinin ilk örneğidir" (Foucault, 2005: 279) der. İktidarı rasyonelleştiren bu yeni yönetim pratiği, yaşamın üretilmesine dayalı başlı başına yeni bir siyaset biçimini işaret etmektedir.

Öte yandan bu yeni yönetim biçiminin gelişiminde Foucault, Fransız Devrimi'ni ve Kral XVI. Louis'in Concorde Meydanı'nda giyotinle idam edilmesini tarihi bir kırılma olarak ele alır. Ona göre 18. yüzyıla kadarki süreçte kral, siyasal bir

gerçekliğe sahipti ve iktidar da kralın kendisinde vücut bulmaktaydı. İktidar, kralın fiziksel bedeninde cisimleşmişti. Kralın bedeni, gittiği her yerde iktidarı temsil ediyordu (Saygılı, 2005: 324). Oysa devrimle birlikte bu ters yüz oldu. XVI. Louis idam edildiğinde, hem fiziki bedeni hem siyasal bedeni yok olmuştu. “Kral öldü, yaşasın kral!” mottosu son bulmuştu.

Fiziksel bedeni ölse de siyasal bedeni hep yaşayan krallığın, iktidarın üzerinde cisimleştiği bu krallığın sona ermesi ile modern ulusal devletler ortaya çıkmıştı. Yani artık tarihsel anlatı içinde konuşan bu yeni özne, bir dönemin tarihçilerinin “toplum” olarak adlandırdığı şeydi. Bir statüyle bir araya gelen bireyler topluluğu olarak toplum; kendi gelenekleri, kendi adetleri, yasaları olan belli sayıda bireyden oluşmuş bir toplumdur. Artık tarihte söz alacak olan, kendisinden söz edilecek olan da işte bu ulustu (Foucault, 2002: 142). Kralın iki bedeni yerine artık tek bir beden olarak ulus, modern prensin ta kendisiydi (Saygılı, 2005: 332).

Peki tarihsel süreçteki bu siyasal kırılma, neyi değiştirmiştir? Değişen, koca bir siyasal akıl ve stratejiler bütünüdür. Değişen şey, siyasetin uygulanış biçimi ve hatta siyasetin hedefleridir. Foucault'nun hükümlerlik diye adlandırdığı klasik iktidarların; öldüren, işkence eden, dehşetengiz cezalarla işleyen bu iktidarların yerine yaşatan, yaşama dair her şeyi koruyan ve dengeleyen, hesap eden ve stratejik akıl yürüten bir iktidar tipi yerleşmiştir. Toplumun veya devletin yapması gerekenin asıl olarak yaşamın sorumluluğunu yüklenme, onu çekip çevirme, biyolojik şanslarını geliştirme işlevleri olduğunu söyleyen bir siyasal rasyonalite büyümektedir. İktidar, insanları yönetme durumundan çıkarak insanların ihtiyaçlarını yönetme, o ihtiyaçları idare etme işlevine dönüşmüştür. Bu yeni yönetim sanatı, yaşamı kontrol eden, salt öldürme gücüyle işleyen bir anlayışla değil; yaşama sahip çıkarak ve hatta yaşamı üreterek işleyen bir anlayışla hareket etmeye başlamıştır. İktidarın, insan yaşamının geliştirilmesini ve üretilmesini üstlenmesi hem devlete yeni bir rol yüklemiş hem de bireyle devlet arasındaki ilişkiyi de tekrar anlamlandırmıştır (Baştürk, 2012: 71-76).

Bir devleti devlet yapan şey, eylemlerinin ve geleceğinin öngörülebilirliği olduğuna göre, yalnızca öngörülebilirlik ilkesinin dahi belirli bir yönetim stratejisi ve yönetim aklını gerektirdiği aşikârdır. O halde öngörülebilirlik ilkesi bugünün toplumlarında halen çok önemliyse, Foucault'nun işaret ettiği bu yeni siyasal aklın ürünü olan toplumlarda yaşadığımız içindir. Toplumun geleceği öngörülebilir;

ekonomik refahı, yaşamsal istatistikleri, konut ihtiyaçları, sağlık durumları, doğum ve ölüm oranları bilinmelidir. Çünkü iktidarın üzerinde işlediği tek meşru dayanak bu toplumsal gövdedir. Bu bağlamda devlet, sivil toplumun üzerinde bir organizma misali gelişip yayıldığı soğuk bir canavar değildir. Devlet, yönetimselliğin dönüm noktasıdır ve sorun da devlet denen olgunun hangi andan itibaren bir stratejiye dâhil edildiği, bir bilgi ve analiz nesnesi haline geldiği ve insanlar tarafından nasıl çağrıldığı, istendiği, sevildiği veya belirli noktalarda ondan çekinildiği ve nefret edildiğidir. Özetle, insanların pratik ve düşünce alanlarına girmekte olan şu “devlet” hakkında Foucault alttaki ifadeyi kullanır (Foucault, 2013: 220):“Siyasi bilgi, devleti hukuksal düşüncülerden ayırır. Siyasi bilgi, halkların haklarını veya insani ya da ilahi yasaları değil, yönetilecek olan devletin doğasını ele alır. Yönetim ancak devletin gücü bilindiğinde mümkündür. Devletin gücü ancak bu bilgiyle sürebilir. Spesifik bir bilgi gereklidir: Devletin gücüne dair somut, belirli ve ölçülen bir bilgi...” (Foucault, 2014: 112).

Bu bağlamda Foucault, yeni siyaset biçimi ile klasik siyaseti ayrı ayrı tanımlamak için Niccolo Machiavelli örneğini verir. Machiavelli'nin gözünde iktidarın nesnesi ve bir bağlamda hedefi olan şey, bir toprak parçası ile onun üzerindeki tebaadır. İktidar bu ikisi üzerinde uygulanmaktadır. Bunun dışında iktidar, bu toprakların verimli veya verimsiz oluşu, üzerinde yaşayanların ekonomik refahları, çalışkan veya tembel oluşları, sağlık koşulları ile ilgilenmez. Korunması gerekli olan, prensin halkı ve topraklarıyla arasındaki ilişki anlamında prensliktir. Doğrudan o toprak üzerinde yaşayan insanlarla, yani toplum ile ilgilenmez (Foucault, 2005: 269-273). Esasen Machiavelli'nin tüm çabası prens ile devlet arasındaki bağı güçlendirmeye çalışmaktır. Yani esas olan, prensin toprağıyla ve halkıyla olan bağıdır. İktidar, prensin halkıyla kurduğu, topraklarıyla kurduğu prenslik bağının üzerinde işlemektedir. Oysa yeni yönetim tarzı artık prensi güçlendirmek değil, devletin kendisini güçlendirmek hedefindedir. Bu yeni devlet aklı, tanrının bilgeliğini ya da prensin akıl ve stratejilerini barındırmamaktadır. Bu devlet aklı, devletin rasyonelliği ile ilgilidir (Foucault, 2014: 111).

Devletin rasyonelliği, şeylerle insanlar arasındaki karmaşık ilişkileri, insanlarla şeylerin iç içe geçmesini düzene sokar. Artık yönetim, şeylerin uygun amaca gidecek biçimde düzenlendiği doğru düzeninin adı olmuştur (Foucault, 2005: 274). Yani Machiavelli'nin ifade ettiği biçimde, prensin prensliğini elinde tutma gücü yönetme sanatına haiz değildir. Prens hükmetmektedir ancak yönetmemektedir. Yönetmek; hükümrana göre, hükmetmeye göre çok daha büyük bir şeydir.

Yönetim sanatı bambaşkadır. Yönetilen toprak değil, şeylerin doğru düzenidir. Toprak, bir yönetim olgusu olarak ön planda değildir. Örneğin Rusya'nın toprakları çok geniş fakat bir o kadar verimsizdir. Oysa Hollanda, oldukça küçük toprak parçası üzerinde yer almasına karşın nüfusu verimli, canlı, zenginlik yaratabilen, ticari etkinliği üst seviyede bir ülkedir. Bu düşünceyi daha da anlaşılır kılmak için Fransız filozof gemici metaforunu kullanır. Bir gemiyi yönetmek, gemicilerin ve yükün sorumluluğunu almak; fırtınaları, kayalıkları, rüzgârları hesaba katmak demektir. Bir geminin yönetimi demek; denizcilerin, kurtarılan gemiyle beraber limana götürülmesi demektir. Yükle, fırtınayla, kayalıklarla mücadele; taktik ve strateji demektir, bütün bu olaylar ilişkisidir (Foucault, 2013: 71-88).

O halde yönetim, sorumluluk alan bir hale bürünmüştür. Bu bağlamda “Liberal kuram devlet teorisi değil yönetim teorisi geliştirmiştir.” (Foucault, 2015a: 80). Dolayısıyla siyasetin odağının değişmesi, çok yeni bir olguyu yönetim teorisinin hedefi haline getirmiştir: nüfus denilen olguyu.

Nüfus, üzerinde sorumluluk alınacak ve geliştirilecek temel öge haline gelmiştir. Nüfus, yönetimin nihai amacıdır. Hükümlürlüğün tersi olarak, yönetimin temel amacı yönetme ediminin kendisi değil; nüfusun refahı, koşullarının iyileştirilmesi, zenginliği, yaşam süresi, sağlığı vb artmasıdır (Foucault, 2005: 282).

Michel Foucault'ya göre: “Hastalanma oranını değiştirmek, düşürmek gerekecektir; yaşamı uzatmak gerekecektir; doğum oranını artırmak gerekecektir. Ve özellikle de, rastlantısal alanıyla bu global nüfusu içerisinde, bir denge kuracak, bir ortalama tutturacak, denklilikler sağlayacak dengeleyici mekanizmalar kurmak söz konusudur” (Foucault, 2002: 252).

Von Josti'ye göre nüfus ve ortam birbiriyle canlı, karşılıklı ve sürekli bir ilişkiyi barındırır (Foucault, 2014: 120). Bu ilişkileri yönetmek devletin görevidir. Bu şekilde, siyasi rasyonelliğin gelişimi ekonomik, toplumsal, kültürel ve taktiksel süreçlerle birbirine bağımlıdır. Her zaman kurumsal ve stratejik biçimde işler. 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna değin, bir siyasal rasyonelitenin gelişimine tanık oluruz. Bu değişim, yalnızca hükümlürlük ve tebaasının varsayıldığı monarşilerin temel tezinin aksine; insan yaşamının iktidarın nesnesi haline geldiği bir değişimdir. 18. yüzyıldan itibaren, siyasetin nesnesi yaşam ve bedendir. İktidar materyalistleşmiştir. Eskiden malları ve hayatları ellerinden alınan bir tebaa vardı. Dinsel otoriteye, kral otoritesine tabi kılınmış tebaa, yalnızca hukuksal iktidara indirgenmişti. Salt hukukla, yasayla bağlanan bu hukuksal iktidarın yerine; yaşamın yönlendirilmesini, nüfusu ve insan

bedenini ele alan teknolojik bir iktidar geçmiştir. Özgürlüğü yok etmeyen fakat onu yöneten, yaşamı yok etmeyen ancak onun üzerinde işleyen bir iktidardır. Öyle ki bu iktidar tipi, toprağı dahi nüfus üzerinden ele almaktadır. Bu toprak parçası üzerinde nasıl yerleşilmiştir (şehirler, köyler gibi), kimler oturmaktadır (insan sayısı, demografik büyüme, göç, sağlık, ölüm oranı) gibi sorular sormaktadır (Foucault, 2014: 119-153). Bu şekilde iktidar, bir yönetim sorunu haline gelmiştir.

İktidar, Carl Schmitt³ gibi ünlü teorisyenlerin, iki rakip arasındaki sürekli çatışma olarak tanımladığı bir olgu, düşman metaforu üzerinden işleyen bir yapı değil; “Nasıl en verimli şekilde yönetebilirim?” sorusuna cevap arayan bir yönetim problemi haline bürünmüştür. İktidar, insan ve toplum davranışlarının yönetimi sorunudur. Buna yönetimsellik adını veren Foucault, bu adlandırmayı ilk kez 1 Şubat 1978’de yönetimsel rasyonalite çalışmaları kapsamında Collège de France’da verdiği bir dizi ders sürecinde ortaya koymuştur. Yönetimsellik terimi, oluşumu itibarıyla yönetim ve mentalite kelimelerinin birleşimidir. Nüfusun biyopolitiği olarak da adlandırılır zira temel aracı nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik, teknik araçları da güvenlik mekanizmalarıdır. Kurumlardan, usullerden, söylemlerden, stratejilerden oluşur ve karmaşık iktidar biçimlerinin uygulanmasını sağlar (Özpolat, 2016: 129-130).

Ona göre günümüz siyasetinin biçimi toplumun devletleştirilmesinden ziyade devletin yönetimselleştirilmesidir. Burada Foucault, yönetimselliğin gelişimini, tarihsel süreci içinde üç tür devlet ayırımına giderek irdeler. Birincisi feodal türde bir toprak rejiminden doğmuş olan ve yasa toplumuna denk gelen adalet toplumdur. Adalet toplumu, ortaçağa özgüdür. Ortaçağın klasik iktidarlara ve klasik siyaset biçimi, özneyi yalnızca hukuksal öze olarak ele alır. Bireyi sadece hukukla, yasayla bağlayan bu devlet biçimi adalet devletidir. Burada yasa; kralın yasasıdır. Adalet devletinde hukuk temel öğedir; öyle ki hukuk, kralı dahi asgari biçimde de olsa kısıtlar. Tebaanın hayatı ve malı elinden alınabilir fakat şartları vardır. Kralın dışsal bir kısıtlamaya maruz kalması söz konusudur. İkinci olarak, 15. ve 16. yüzyıllarda feodal türde değil, ulusal sınırlarla çevrili topraklarda doğan; bir düzenleme, disiplin devletine tekabül eden idare devleti vücut bulmuştur. Son olarak ise toprak üzerinde

³Carl Schmitt, Alman Weimar Cumhuriyeti’nde ve Hitler rejiminde yaşamış siyaset kuramcısı ve hukukçudur. Onun muhafazakârlık teorisine göre bir toplumun ortak değerlerde buluşabilmesi için ortak bir düşman yaratması gerekir. Siyaset kuramını düşman miti üzerinden geliştirir. “Siyasal Kavramı” adlı eserinde güçlü bir liberalizm eleştirisi ve dost-düşman ayrımı hâkimdir (Göztepe, 2015).

kapladığı alanla değil, nüfus gücünün niteliği üzerinden tanımlanan bir yönetim devleti vücut bulmuştur (Foucault, 2005: 286-287). Ortaçağ adalet devletleri 15. ve 16. yüzyıllarda idare devletine, oradan da yavaş yavaş bir yönetim devletine doğru evrilerek yönetimselleşmişlerdir (Özpolat, 2016).

Onun, yönetim devleti olarak adlandırdığı şey yeni tür bir devlet aklı içermektedir. Bu yeni devlet aklı, kabaca 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar hızla gelişmiş ve günümüz modern devletlerini de oluşturmuştur. Foucault'ya göre yaşadığımız çağ, 18 yüzyılda keşfedilmiş yönetimsellik çağıdır. Sınırları ve tarihi içerisinde devlet de yönetimsellik teknikleri ile aydınlatılabilir (Foucault, 2013: 98-99). Bu yeni yönetimsel akıl içerisinde devleti yönetenin uyması gerekenler artık ilahi, ahlaki kanunlar değildir. Yöneticinin, tebaasının öteki dünyadaki selametini ve kurtuluşunu sağlamaktan farklı ve asli görevleri vardır. Orta çağın yöneticileri sıklıkla tebaalarının ahiretteki mutluluğa erişmelerini sağlamakla yükümlüdürler. Artık devlet yöneticileri, tebaalarının ahiretteki kurtuluşu ile ilgilenmemektedirler. Tebaasına babacan şekilde yaklaşması, bir baba-oğul ilişkisi kurması gerekmemektedir. Paternalist devlet zayıflayarak, yerini şu maddi dünya üzerinde var olan ve mutluluğu, selameti bu dünya üzerinde mümkün kılmaya çalışan ulus devlete bırakmıştır. Devlet bundan böyle özgül ve süresiz bir gerçekliktir, yalnızca kendisi için vardır ve kendisine gönderme yaparak var olacaktır (Foucault, 2015a: 6-7). Temel olarak nüfusa dayanan bu yönetim devleti, nüfusun genel çıkarına göre davranır. Yönetim devleti 18. yüzyıl ile gelişiminin doruklarına ulaşmıştır.

Filozofun bu konudaki düşüncesi aşağıdaki gibidir:“Yönetimsellik” derken, temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik, temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir bütünü, bu son derece belirli fakat karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlardan, usullerden, çözümlere ve düşüncelerden, hesap ve taktiklerden oluşan bütünü kastediyorum. Bu iktidar tipi beraberinde bir yandan yönetime özgü bir dizi aygıtın gelişimini, diğer yandan ise bir dizi bilmeyi getirmiştir. Nihayet, “yönetimsellik” derken, Ortaçağ'daki adalet devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş “yönetimselleştiği” süreci, daha doğrusu bu sürecin sonucunu anlamak gerekir” (Foucault, 2013: 97-98).

Bu yeni devlet aklına göre kendi kendini yönetmek ile bir toplumu yönetmek benzerdir. Bir birey, sağlığına, maddi durumuna, varlığını ilgilendiren her şeye dikkat eder, kendisini en iyi şekilde yönetmeye çalışır. Ailenin yönetimi de benzerdir. Aileyi çekip çevirmek, yönetmek gerekir. Bir toplum da bunlara benzer. Burada gördüğümüz yukarıdan aşağıya doğru bir harekettir. Bir toplumu yöneten

yönetici, kendini iyi yönetmediği müddetçe toplumu iyi yönetemez. Bir toplum iyi yönetilirse, bireyler de kendilerini iyi yönetirler. Bir anlamda Antik Yunan Stoacılarına benzetilebilecek bir işleyiş vardır. Ahlaken kendini yönetmek olarak kendinin yönetimi, ekonominin iyi yönetimi olarak ekonomi politik ve devletin iyi yönetimi olarak yönetimsellik söz konusudur. Bu devlet aklı içerisinde toplum yaşamalı, gelişmeli, üretmeli, biyolojik şansları artırılmalı, ölüm oranları dengede tutulmalı, eğitim durumu ve işgücü verimli bir şekilde geliştirilmelidir. Bu durum, istatistikten tıbbi bilimlere, insan bilimlerinin nesnesi haline gelen bir toplumu içerir. Artık değerli olan, bu ulusal bedendir. Foucault'nun saptamaya çalıştığı şey, bu yeni akılsallık türüdür. Yönetimsel pratik, adına devlet denen bu şeye göre ayarlanan rasyonalitenin gelişimidir. Devlet aklı (veya yönetimsel pratik), ulusun sağlığı, kalıcılığı, zenginleştirilmesi ve onu yok edecek her şey karşısında güçlendirilmesi demektir (Foucault, 2015a: 6).

Eroğlu (2016), yönetimselliği şöyle ifade etmektedir:“Yönetimsellik olgusu, yönetilebilir bir nesneyi içerir. Foucault'ya göre yönetilen şey hiçbir zaman bir devlet, toprak, politik bir yapı değildir. Örneğin, kendini kumaşçılıkla yöneten bir şehirden bahsedildiğinde aslında bu, insanların geçimlerini, beslenmelerini, kaynaklarını, zenginliklerini kumaşçılıkla sağladıkları anlamına gelmekte ve buradaki politik yapı şehri değil birey ya da topluluk olarak insanları karşılamaktadır. Kısacası yönetilen insanlardır” (Eroğlu, 2016: 49).

Foucault, yönetimsellik olgusunun temelinde pastoral iktidar (pouvoir pastoral) diye adlandırdığı tarihsel bir aşamanın var olduğunu belirtir. O, bu tip bir iktidarın, Doğu İbrani geleneğinde, Hristiyan geleneğinde var olduğunu ifade eder. Esasen tüm dinlerde, pastoral bir iktidarın varlığından bahsetmek mümkündür. İleride ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi pastoral iktidar, çobanın sürü üzerindeki kollayıcı iktidardır. Pastoral iktidarda, iktidarın sahibi konumundaki kişi iktidarını toprak parçası üzerinde değil sürü üzerinde uygular. Foucault'ya göre modern öncesi dönemde Hristiyanlık, iktidarını bedenler üzerinde uygulayabilmek için pastoral iktidarı kullanmış ve beden, pastoral iktidarın denetimi ve gözetimi altında işlenmiştir. Modernite ile beden bu kez de rasyonel bir iktidarın yönetimine girecektir. Yani beden, her daim üzerinde işlemlerin yapıldığı bir nesnedir. Değişen yalnızca iktidarın soykütüğüdür. Başka deyişle, Hristiyanlığın üzerinde kurumsallaştığı kilisenin hükmü Aydınlanma ile lağvedildiğinde, beden üzerinde işleyen iktidar, pastoralliğin de içerisine sızdığı rasyonel bir iktidar olacaktır, yani aklın beden üzerindeki iktidardır. (Saygılı, 2005: 327-328). Sonuç olarak pastoral

iktidarın, liberal yönetimselliğin özünde yatan iktidar biçimi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Pastoral iktidar, hareket halindeki bir çokluk üzerinde uygulanan; bir bakım, sorumluluk ve ihtimam iktidarındır. Çoban sıfatı, insanların pastörüdür ve Babil krallarının kraliyet unvanlarından biridir. Aynı zamanda Tanrının, insanlarla ilişkilerinin de bir terimidir. Tanrı insanların pastörüdür, yani insanların çobanıdır. Bu çoban metaforu, hükümlerle tanrı arasındaki ilişki tipini de açıklar. Tanrı insanların çobanıysa, kral da insanların çobanıdır ama tanrının insan sürüsüne emanet ettiği bir ast çobandır. Hükümdarın o sürüye iyi bakması, her şey sona erdiğinde sürüyü Tanrıya iade etmesi gerekir. Pastörlük, Tanrı ile insanlar arasındaki bir ilişkidir ve kral da bu ilişkiye dâhil en önemli faktördür. Yani kral, bir çoban gibidir. Bütün sürüyü gütmektedir. Sürüyü güden kral koyunların her birinin elinden kaçmasını engeller, her birini sayar ve hepsine özen gösterir. Hem sürüdeki koyunların her biri için, hem sürünün tamamı için her şeyi yapar. Sorumlu bir iktidardır (Foucault, 2013: 114).

Son olarak pastoral iktidar fikri Yunan ve Roma geleneğine yabancıdır zira Foucault'ya göre Hristiyan dünya tarafından uygulanmıştır. İbrani geleneğinde durum biraz daha farklıdır. Kral, dolaysız ve doğrudan çoban değildir. Burada tek çoban Tanrı iken, Hristiyan geleneğinde bu ilişki, yasaları, teknikleri, usulleri olan bir pastorallığın içinde kurumsallaşır. Kilisenin her bir katındaki otorite ilişkileri, çobanın sürüsü üzerindeki ayrıcalıkları üzerinde temellenir. Örneğin İsa pastör, Havariler de çobandır. Sürüde olup biten her şeyden sorumludurlar. Yani İbrani geleneğinde farklı olarak Tanrı ile sürü arasında aracı bir konumda olan bir çoban söz konusudur. Demek ki dini iktidar pastoral bir iktidardır ve ereğini öteki taraf oluştursa bile esasen dünyevi bir iktidardır. Öte yandan pastoral iktidar, kendinin ve başkalarının muhasebesinin yapılmasını sağlayan bir iktidar tekniği geliştirir. Bu da pastoral iktidarın uygulanmasını sağlayan içsel hakikati, gizli ruhun hakikatini ortaya çıkarır. Pastöre böylece itaat edilir. Pastoral iktidar, hakikatle kendine bağlar. Bireyselleştirme usullerinin tarihini devreye sokar ki bu doğrudan öznenin tarihi demektir. Bu bağlamda pastorallık, 16. yüzyıl dan bu yana oluşan yönetimselliğin öncülüdür. Pastorallığın, günümüz toplumlarında bu denli önemli yer tutmasının sebebi, günümüz iktidarlarının tarihinde çok önemli bir yer tutmasıdır. İşte bu yüzden pastoral iktidardan söz etmek, 16. yüzyıldan bu yana gelişen liberal

yönetimselliğin tarihini anlamlandırmak için gereklidir. Bireyselleştirme, kendini adama, stratejik taktik ve hesap etme, özneleştirme ile işleyen günümüz iktidarlarının mekaniğinde pastoral iktidara dair nüveler yatmaktadır (Foucault, 2013). Bu konuda Foucault şöyle der: “Pastoral iktidar, salt emir veren bir iktidar biçimi değil, bunun yanında sürünün yaşamı ve selameti uğruna kendini feda etmeye hazır bir iktidar biçimini tasavvur eder. Tahtı kurtarmak uğruna tebaasından kendilerini feda etmelerini isteyen krallık iktidarlarından farklıdır. Yalnızca sürüyü değil, sürüdeki her bireyi ömrünün sonuna kadar gözetir. Aynı zamanda bu iktidar biçimi onların ruhlarına nüfuz eder, içlerindeki en derin sırları açığa çıkartır. Bu da bir vicdan bilgisini ve buna yön verme becerisini geliştirir” (Foucault, 2014: 65).

Pastoral iktidar, bencil amaçları olmayan bir iktidardır. Teker teker her bir bireyin daha iyi duruma gelmesiyle ilgilenir. İngilizce “proselytization” olarak ifade edilir, yönlendiricilik, başka bir dine veya başka bir siyasal partiye katılmaya ikna etme gibi anlamlara gelir (Coşar, 2007: 15). Pastoral iktidarın iki rolü vardır: nüfusla ilgili olan globalleştirici ve niceliksel rol ile bedenle ilgili olan analitik rol. Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, günümüz devleti, modern bireyselleştirme matrisi olarak pastoral iktidarın yeni bir biçimidir (Foucault, 2014). Bundan sonra pastorallikten insanların politik yönetimine geçiş, devlet aklına göre yönetme sanatı ortaya çıkacaktır (Foucault, 2015a: 286-287). Modern pastor, artık bir politikacıdır.

Pastorallık, çoban ile sürü arasında özel bir bilgi de içerir ve bu yönüyle de modern iktidarların temelini oluşturur. Bilgi, pastoral iktidarın da temelidir. Pastoral iktidar, bu bilgiyi edinebilmek amacıyla vicdan muhasebesi ve vicdanın yönlendirilmesini kullanmıştır. Bu bağlamda siyasal rasyonalite, temel dayanağını pastoral iktidar fikrinde bulmuş daha sonra liberal yönetimselliğin devlet aklına yaslanmıştır (Foucault, 2014: 37-56).

Liberal yönetimsellik modelinde nüfus üzerinde uygulanan bu stratejik ve yönetsel akıl, teker teker bedenler üzerinde de yürütülmektedir. Foucault, nüfus üzerinde işlediğini ifade ettiği biyopolitiğin yanı sıra, nüfustan ayrı olarak teker teker bedenler üzerinde işlediğini öne sürdüğü iktidarı anatomi politik olarak adlandırır. Bedenin anatomi politiği, insan bedenine bir makine olarak yaklaşan disiplinci bir iktidardır. Bedenin yeteneklerini geliştirmek, disipline etmek, onu verimli ve uysal kılmak, ekonomik denetim sistemleriyle bütünleştirmek amacını taşımaktadır. Nüfusun biyopolitiği, insana bir tür olarak yaklaşmakta ve nüfusu düzenlemekte, aynı zamanda da denetlemekteyken; bedenin anatomi politiği, beden üzerinde

denetim ve düzen işlevi görmektedir (Foucault, 2014: 17). Bireyi özneleştirmenin yolu da; özneyi, modern devlette hakikatler yoluyla siyasi, idari, ekonomik alanlar içerisindeki kategorilere, sınıflara tabi kılmaktır (Saygılı, 2005: 336). Bu anlamda özneleşme sürecinin kendisi, anatomi-politik ile doğrudan bağlantılıdır.

Foucault, bedenin anatomi-politiğinin 18. yüzyıl boyunca ortaya çıktığını ifade eder. İnsan bedenine bir makine olarak yaklaşan, bedenin anatomi-politiği 18. yüzyıl boyunca ortaya çıkmışken; insana bir tür olarak nüfus üzerinden yaklaşan nüfusun biyopolitiği ise aynı yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır (Foucault, 2015a: 281).

Beden disiplinleri ve nüfus düzenlemeleri, yaşam üzerindeki iktidarın iki kutbunu göstermektedir. Egemen iktidarın simgelediği öldürme gücünün aksine artık titizlikle bedenlerin yönetimi ve yaşamın hesaplanması söz konusudur. Biyoiktidar çağı başlamıştır. Disiplin konusunda ordu, okul gibi kurumlar ile; öğrenme, eğitim, askeri disiplin gibi taktiksel fikirler ve toplumların düzeni üzerine düşünceler gelişmiştir. Nüfus yönünden ise demografik düzenlemeler, kaynakların kullanımı, zenginliklerin dolaşımı, yaşam süresi ile ilgili tahminler gelişmektedir. Cinsellik, tam bu noktada, nüfusun biyopolitiği ile bedenin anatomi-politiği arasında kilit bir yer tutmaktadır. Çünkü cinsellik, özellikle yaşamın bütün siyasi teknolojilerinin gelişim noktası üzerinde konumlanır. İki eksenin birleşme noktasıdır. Cinsellik hem beden disiplinlerine, hem de nüfus düzenlemelerine bağlıdır. Beden ile nüfusun bağlantı noktasındaki cinsellik, ölüm tehdidi yerine yaşamın örgütlenmesi ve yönetilmesi biçiminde düzenlenen bir iktidarın merkezi hedefi ve kilit noktasındadır. İktidar cinselliği biçimlendirir ve ortaya çıkarır, cinsellik anlam değeri olan bir etkinliktir ve iktidar cinselliği bastırmak bir yana dursun onu sürekli olarak üretir. (Foucault, 2003: 103-109).

Cinsellik hem bedensel arzuların disipline edilmesi, hem doğum gibi nüfus üretiminin düzenlenmesi noktasındadır. Yani hem anatomi-politiğe yöneliktir, hem de nüfusun biyopolitiğine.

Filozof, cinselliğin işleyişi ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanır: “Cinsellik çok kesin olarak bedenin bireysel disiplinleri ile nüfusun düzenlenmesi arasındaki eklem noktasına yerleşmiştir. Cinsellikten yola çıkarak bireylerin gözetlenmesi sağlanabilir. Demek ki cinsellik, bir “disipline etme” aracı haline gelecektir, sözünü ettiğim bu anatomi-siyasetin temel unsurlarından biri haline gelecektir; ama diğer yandan, nüfusun üremesini sağlayan cinselliktir,

doğum oranı ile ölüm oranı arasındaki bir cinsellikle, cinsellik siyasetiyle değiştirebiliriz. Cinsellik anatomi-siyaset ile biyo-siyaset arasındaki birleşme noktasındadır, disiplinlerin ve düzenlemelerin kavşağındadır” (Foucault, 2014: 153).

Buraya kadar anlatılan bu olgular, modern bir iktidar içerisinde gelişmektedir. O halde bu modern iktidar, yönetimsellik denilen bu yeni devlet aklı, stratejiler ve taktiklerle işleyen bu yeni siyasal rasyonalite, liberalizm içerisinde geliştiğine göre; o halde liberal sistem ve ekonomi politik, bu süreci ve işleyişi ne şekilde sağlamıştır? Liberal yönetimsellik, nüfusun biyopolitiği ile bedenın anatomi politiği biçiminde iki kutuplu işleyen bir iktidar mekanizmasıyla, bilgiyle, söylemle, hakikatle nasıl iç içe geçmiştir? Liberal yönetim sanatı, barındırdığı hangi dinamik sayesinde böylesi güçlü bir işleyiş kazanmıştır? Çalışmanın devamında bu sorulara cevap aranacaktır.

1.3.1. Kapitalist Piyasa İlişkileri ve Güvenlik Toplumu

Liberalizmin temelinde piyasa ilişkileri ve bunları bir iktidar biçimi olarak uygulayan söylem pratikleri yer alır. Ekonomi politiğın kendini bir gerçeklik olarak ortaya koyabilmesi ve yönetimi de kendisine içsel normlara göre düzenlemesi gerekmektedir. Bunun sonucu olarak liberalizmin temel niteliği olan yönetimin sınırlandırılması fikri vücut bulur. Piyasanın, kendi içsel hakikatini ortaya koyabilmesi için sınırlı bir yönetim zaruridir. Liberal yönetimselliğın temelinde de, yönetimin kısıtlanmasına dair hakikat yasaları vardır. Piyasa kendi içsel hakikatini ortaya koyabilmek için rahatça hareket edebilmek zorundadır. Bu sayede de en doğru yönetimi yani ekonomi politiği şekillendirmek durumundadır (Baştürk, 2012: 71-73).

Yönetimselliğın temelinde de ekonomi politiğın bu içsel hakikat yasaları bulunur. David Ricardo’dan Adam Smith’e kadar liberal gelenek içerisinde onlarca isim, bu sistemin hakikatlerini ortaya koymaya başlamışlardır.

Ekonomi politiğın amacı halkın zenginleşmesi ve yaşam için zaruri kaynakların sistematik ve hesaplı bir biçimde kullanılması için bir bilgiye dayanmak durumundadır. Bu bilgi ekonominin bilgisidir ve bağlayıcıdır. Bir hakikat ortaya koyar ve iktidar uygular zira tam olarak toplumsal olanın, nesnelere ve şeylerin ortasındadır; onları ayarlar, düzene sokar. Yönetimin kendine has bir doğallığı, nesnelere kendine özgü bir doğası vardır ve ekonomi politik tam da bu alanı

merkeze alır. Sınırsız ihtiyaçları sınırlı kaynaklarla karşılamak gerekiyorsa, bunu yapabilecek tek güç, ekonomi politiğin yaydığı hakikattir. Arz talep kanunundan piyasanın gizli eline kadar üretilen bilgiler bütünü; yaşamın, dolayısıyla siyasal ve toplumsal olanın düzenini belirlemiştir. Bunun sonucunda, o zamana kadar yönetim sanatının sorduğu soruların tamamında kayma olmuştur. Geçmişte üzerinde durulan, ahlaki ve tanrısal kurallara göre yönetim iken 16. ve 17.yüzyıl devlet akli ile birlikte bu endişe yerini, devleti gücünün doruğuna kadar çıkarabilecek derinlikte yönetebilmeye bırakmıştır. Günümüzde ise sorun, tüm şeylerin doğasını asgari ve azami çizgiler arasında maksimum dengede yönetebilme sorununa dönüşmüştür. Yönetimin kendi kendini kısıtlamasının ilkesi olarak hakikat rejimi işte bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bundan böyle iyi yönetim ekonomik yönetimdir ve tüm yönetimlerin, bir özgül alan olarak ekonominin alanını takip etmesi gerekmektedir. Ekonomi özgür bir alandır zira liberalizm, “Tüm bu şeylere dokunulmamasını öngörüyor ve istiyorum” diyen yeni bir hesap türüdür. Bu sayede nüfusun biyopolitiğini anlamlandırmanın yolu da liberal sistemden geçmektedir. Nüfusun iyi yönetimi ekonomik yönetimi demek ise, ekonominin doğasına yönelik hakikati dillendiren ve ayrı bir alan olarak ekonomi politiği incelemek elzemdir. Demek ki bedenin anatomi-politiğinden nüfusun biyopolitiğine kadar tüm bu rasyonel devlet akli, liberal ekonomik sistemle birlikte düşünüldüğünde anlaşılır kılınabilir (Foucault, 2015a: 15-23).

Foucault'nun liberalizm olarak adlandırdığı şey, kendini sınırlama çabası içinde işleyen ve hakikat meselesine bağlanan yönetimselliktir. Liberalizm bir oyundur, bu oyun içerisinde şeyler kendi doğasında işlerler. Gerçekliğin kendi yasaları ve mekanizmaları vardır. Her şey, bir düzen içerisinde ve kendi yatağında akar (Foucault, 2013).

Buna paralel olarak Fransız filozof, yönetimsellik modelinin temel dinamiği olarak gördüğü liberalizmin en büyük faktörü olan piyasayı, 16.ve 17. yüzyıllarda bir adalet sahası olarak değerlendirmektedir. Pazara sunulan ürünler, onların kökenleri, ödenmesi gereken vergiler gibi problemleri çözüme aracı olarak piyasa, o tarihlerde bir prosedürler bütünüdür. En önemli değişim bu noktadan sonra meydana gelmiştir (Foucault, 2015a: 28-29).

18. yüzyıldan itibaren piyasa, bir doğrulama mekânı olarak işlemeye başlamıştır. Piyasa artık adalet sahası ve bir yargılama alanı değildir, aksine doğal

mekanizmalara uymakla yükümlü bir sahadır. Kendiliğindedir, değiştirilirse başkalaşmış, doğası bozulmuş olur. Bu noktadan itibaren piyasa; arz, talep, değer, fiyat bileşenlerini en doğru biçimde düzenleyen bir hakikat referansı olarak boy gösterir. Üretimin maliyeti ile talebin genişliği arasında uygun bir işleyişi geliştirerek doğru fiyatı pazara sürer. Bu sayede yönetim, yalnızca adil işleyen değil; iyi işleyen bir yönetim haline gelmiştir. Bu şekliyle piyasa, hem bir mübadele mekanizması, hem de değer-fiyat ilişkisini barından bir doğrulama alanı olarak işlev görür fakat onun çok daha hayati bir işlevi vardır: fayda işlevi. Hem mübadelenin, hem faydanın en büyük kriteri ise çıkardır (Foucault, 2015a: 28-29).

Birey, özü gereği çıkarını düşünen varlıktır. Maksimum fayda ereği, insanı homo economicus⁴ kılmaktadır. Yönetim aklının uyması gereken en temel çıkar da, toplumsal çıkarların iyi yürütülmesidir. Toplumsal çıkarın içerisinde bireysel çıkarlar, ekonomik kârlar, piyasa dengesinden oluşan karmaşık bir işleyiş vardır. Eskiden, kralın tebaası üzerindeki yönetimi söz konusuysen, artık çıkarların yönetimi söz konusudur. Eskiden kral, iktidara ve tüm topraklara sahipken ve tebaasıyla kişisel bir ilişki kurabilmekte ve her şeye müdahale edebilmekteyken; yeni yönetimin şeyler ve kişiler üzerinde müdahale hakkı söz konusu değildir. Bu tür bir müdahaleyi gerektirebilecek yegâne şey birey ile toplumun çıkarlarının çatışması olacaktır. Bu yeni yönetimsel akıl, kralın tebaası ile kişisel ilişkisi üzerinden işlememekte; olağanüstü bir çıkarlar cumhuriyeti üzerinden işlemektedir. Krallık bağı sona ermiş, çıkarlar katmanı önem kazanmış ve yönetim sınırlandırılmıştır. Liberalizm, şeylerin hakiki değerini mübadele belirliyorsa ve fayda işlevi en temel değerse, yönetim faaliyetinin kendisinin fayda değerinin ne olduğunu sormaktadır. Yönetim hantal ve masraflıdır. Michel Foucault'ya göre yönetilmesi gereken, çıkarlar katmanının kendisidir ve şeylerin kendi düzeni içerisinde işleminin korunmasıdır. Uygulanacak tek meşru müdahale ise yalnızca toplumsal çıkarların zarar görmemesi hususunda olacaktır (Foucault, 2015a: 28-41).

Bu bağlamda yönetimin hantal ve masraflı olduğu, yalnızca hukuksal olarak işleyen eski devlet aklı ile daha masrafsız, teknolojik ve piyasa hakikati

⁴İktisadi bir terim olarak homo economicus, bireyin bütçesi dâhilinde refah seviyesini optimuma çıkarma çabası anlamına gelir. Homo economicus birey olarak insan, tüketirken maksimum faydayı, üretirken de maksimum kârı hedefler. Faydacılığın temel ilkelerindedir. Faydacı bir liberal olarak Jeremy Bentham, faydacı bireyi “hazzı arzulayan ve elemden kaçınan” kimse olarak niteler (Akyıldız, 2008: 30).

doğrultusunda işleyen yeni yönetsel akı karşılaştırmak, kavramayı güçlendirecektir. Eskiden kralın iktidarını belirli bir düzeyde kısıtlayan, onun yönetimine bir çizgi çeken ve ona hangi noktadan sonra nelere müdahale edemeyeceğini söyleyerek onu özerk bir alana sınırlayan hukuksal bir sınırlandırma söz konusuydu. Hukuk, kralı dışarıdan kısıtlıyor ve böylece krala dışsal bir baskı uyguluyordu. Bu dışsal baskı, spesifik bir bilgi türü üzerine değil, salt bir sınırlandırma üzerine kuruluydu. Magna Carta'dan İngiliz Muhteşem Devrimi'ne⁵ kadar yüzyılları kaplayan süreçte gerçekleşen böyle bir sınırlamaydı. Oysa, daha önce belirtilmiş olduğu gibi 18. yüzyılda devlet aklını dışarıdan sınırlayan hukukun yerini ekonomi politik aldı. Ekonomi, devleti içerden sınırlandırmaktadır zira ekonomi politik, şeylerin doğal akışının bilgisi üzerinde konumlanır ve hakikati üretir (Foucault, 2013: 339). En doğru nasıl yönetilir sorusuna, ürettiği bilgi ve hakikatle cevap verir (iktisat gibi bir bilim türü yoluyla). Böylece devleti içeriden kısıtlar. Artık, devletin bu ekonomi oyununa müdahale edebileceği tek meşru dayanak, toplumun çıkarı üzerindeki olası tehlikelerdir. Bu bir risk hesabını ve tehlike kültürünü beraberinde getirir.

Böylece, potansiyel bir tehdit liberalizmin kalbinde büyümektedir. Güvenlik teknolojileri bu tehdit algısı üzerinden gelişir. Liberalizm, temel mottolarında biri olan özgürlüğü, tam da özgürlüklere tehdit algısı üzerinden kısıtlayan bir takım denetim, baskı aygıtları üretir. Özgürlüğü yalnızca üretmeyen, ondan istifade de eden liberal sistem; piyasanın özgürlüğünü, satıcının ve alıcının özgürlüğünü sağlamak zorundadır. Bunu yaparken çok ilkel haliyle “haydi özgürleş” de demez, “seni özgür kılanı ben üreteceğim.” der. Hatta “sana özgür olma özgürlüğü sunuyorum” diyen bir sistemdir (Foucault, 2015a: 54-55). Böyle bir anlayış, özgürlüklere tehdidi engellemek ve toplumun genel çıkarını korumak için güvenlik mekanizmasına ağırlık vermek durumunda kalır. Bu şekliyle liberalizm, özgürlüğü üretirken kısıtlayan hareketli ve değişken bir paradoksu gövdesinde barındırır. Bir eliyle onu üretirken diğer eliyle kısıtlar, denetim uygular, tehdit ve baskıya dayalı yükümlülükler getirir. Özgürlüğü devamlı inşa etse de onu hiçbir zaman tam anlamıyla kabul etmez.

⁵“1688 Devrimi” veya “Şanlı Devrim”olarak adlandırılır. İngiltere kralı II. James'ın sınırsız mutlakiyetçi yetkiler kullanmak istemesi üzerine tahttan indirilmesi olayıdır (Daron Acemoğlu, 26 Mart 2018). Kralın haklarının dışsal kısıtlamalara uğradığını gösteren bir örnek olarak düşünülebilir. Keza bu tür bir kısıtlamayı yalnızca kıta Avrupası'na özgü görmemek gerekir. Tarihsel süreçte Osmanlı sistemi içerisinde de sultanın sınırsız hakları yoktur, Dîvân-ı Hümâyün kurumu sultana asgari de olsa bir denge mekanizması ve dışsal bir baskı uygulamaktaydı. Şüphesiz ki bu durumun parlamento seviyesinde etkili olması mümkün değildi.

Böylece özgürlüğün maliyeti, güvenlik adı verilen aygıtı dayanır. Bireysel çıkarların hangi noktadan sonra kolektif çıkarlara tehdit oluşturacağı bilinmek zorundadır. Öte yandan kolektif çıkarların da bireysel çıkarları tacizi önlenmelidir. Bireysel kazalar, hastalıklar, patolojik vakalarda toplum için tehlike arz etmemelidir. Şimdi yaratılan şey “tehlikeli yaşamak” diye adlandırılacak durumdur. Bireylerin kendilerini tehlikenin içinde buldukları ya da tehlikeye atıldıkları, geleceklerini de potansiyel bir tehlike olarak şartlandıkları bir yaşamdır. Öyle ki Foucault’ya göre 19. yüzyıldan itibaren polisiye edebiyatta ve gazetelerin suç hikayelerinde, hastalık ve hijyenle ilgili kimi kampanyalarda, yozlaşmaya dair korkunun gelişmesinde (bireyin, ailenin, toplumun yozlaşması) patlama olmuştur. Korku ve tehlikeli yaşam kültürü gelişmiştir; endişe artık arzulanır bir hale bürünmüştür. Bu korku ve tehlike kültürü olmaksızın liberalizm var olamaz. Liberal sistem endişeyi sürekli olarak kışkırtır, teşvik eder. Bu durum özgürlüğün bedelini oluşturacak birtakım prosedürlerin gelişimini de beraberinde getirir. Bunlar baskı, denetim, yaptırım prosedürleridir. Bireylerin davranışları günü gününe titizlikle incelenir, belli başlı disiplin teknikleri gelişme gösterir. Ekonomik özgürlük, liberal sistem ve disiplin teknikleri birbirlerine tamamen bağlıdır. Yani ekonomi, ekonominin koruyucusu olarak devlete bir meşruiyet tanır (Foucault, 2015a: 54-86).

Bu hususta Foucault, aşağıdaki ifadeleri kullanır: “Bir güvenlik düzeneği, en azından benim burada sözünü ettiğim gibi bir düzenek, ancak özgürlük gibi bir şeyin sağlanması koşuluyla iyi işleyebilir. Tabii burada özgürlük kelimesinin 18. yüzyıldaki modern anlamını kastediyorum: Bir kişiye bağlı olan ayrıcalıklar ve muafiyetler değil, insanlarla şeylerin hareketlerinin, yer değiştirmelerin ve dolaşım süreçlerinin imkânı anlamındaki özgürlük. Özgürlük kelimesinden anlaşılması gereken, geniş anlamıyla bu dolaşım özgürlüğü, bu dolaşım yetisidir. Kendisini ancak her bir bireyin özgürlüğüne dayanarak ve bunun sayesinde gerçekleşen bir regülasyon olarak düşünen bir iktidar, bütün bunların son derece temel olduğunu düşünüyorum. Bu bir ideoloji değildir, bu tam anlamıyla, temel olarak, öncelikli olarak bir ideoloji değildir. Bu her şeyden önce ve ilk olarak bir iktidar teknolojisidir” (Foucault, 2013: 48).

Böylece belirli bir kontrolün gölgesi altında işleyen özgürlük kendini güvenlik teknolojileri olarak açığa çıkarır. Güvenlik, piyasa ilişkilerinin teminatı olarak işlev görmektedir (Baştürk, 2012: 75).

Liberal yönetimselliğin içerisinde güvenlik olgusunun geliştiği görülmektedir. Güvenlik toplumundan ne anlaşılması gerektiğine bir karşılaştırma üzerinden daha derinlemesine bakmak yararlı olacaktır. Örneğin yasak formunda

işleyen klasik bir ceza yasasını ele alırsak, “öldürmeyeceksin, çalmayacaksın” diyen bu yasanın cezası idam, tazminat veya sürgün olabilir. Güvenlik toplumunda değişen şey ise, yine “çalmayacaksın, öldürmeyeceksin” diyen bir ceza yasası var olmasına rağmen, bu yasayla birlikte gözetim, denetim, teftiş, bakış ve mekânı bölgelere ayırma gibi bir dizi sürecin işleyişe girmesidir. Yine buyurgan bir yasa vardır, bu yasayı ihlal etmenin yine bir cezası vardır. Ancak bu yasa ile birlikte işleyen çok geniş gözetleme ve kontrol mekanizmaları çerçevelenmiştir. Artık mesele, yalnızca hırsızlık yapan suçluyu yakalamak ve cezalandırmak değildir, hırsızlık yapıp yapmayacağını önceden anlamaya çalışmaktır. Buna paralel olarak cezalar da değişmektedir. Yalnızca gösterişli işkenceler, halka açık infazlar, sürgünler veya tazminatlar yoktur. Daha çok kapatma, ıslah etme, ahlakileştirme, cezaevi teknikleriyle ehlileştirme gibi suçluyu dönüştürücü bir dizi pratik vardır. Liberal sistem, cezalandırma hususunda dahi fayda-maliyet analizini devreye sokmuştur. Cezalandırma hangi biçimde en az maliyetli ve en fazla getirisi olan bir pratik haline dönüştürülür sorusunu sormuştur. Söz konusu olan, belirli bir masraf hesabıdır. Bu, bir suçun topluma maliyeti ve yarattığı zararların hesabıdır, aynı zamanda suç bastırmanın maliyetidir. Suç hangi şekilde bastırılmalıdır? Sert ve acımasız bir bastırma mı, ibret verici fakat bir düzene dâhil olmayan bir bastırma mı, yoksa sistematik ve sürekli bir bastırma mı olmalıdır? Esas olan ekonomik maliyet ilişkisidir. Bu noktada güvenlik toplumu, suçluluğun ve cezalandırmanın fayda maliyet analizini belirleyerek kabul edilebilir optimal bir ortalama belirler ve böylece bir sınır çizer. Bu sınır, kabul edilebilir olanın ötesine geçilemeyeceğini belirleyen bir sınırdır. Yönetim ekonomikleştirilmiştir, her şey masraf hesabına tabi tutulmaktadır. Güvenlik, bir önlem alma toplumu demektir, toplumsal çıkarı en üst seviyede tutmak ve masrafları en aza indirmek için nesnelere ve mekanizmaların en doğru dağılımına ulaşmaya çalışır (Foucault, 2013). Önceden belirlenebilir önlemler almaya çabalar; gerçekliğin içerisindeki tüm nesnelere, kişilerin kendi aralarındaki ilişkilerinin en verimli halinde stabil kalması için uğraşır. Her zaman potansiyel bir tehdit ile iç içe yaşar.

Böylesi bir toplum, öngörülebilirlik toplumdur ve riskleri hesap etmek durumundadır. Riskli gördüğü bedenleri, grupları ıslah etmek zorundadır. Verimsizlik üreten her şeyi tehlikeli olarak kodlamak zorundadır. Aynı zamanda bu tip bir güvenlik toplumu liberal esaslarla yönetildiği için özgürlüğü üretmek

durumundadır zira özgürlük olmaksızın piyasanın serbest hareketi ve malların özgür dolaşımı devreye sokulamaz; fakat öte yandan da özgürlüğü kısıtlamak zorundadır çünkü bir risk hesabı ile işlemekte, potansiyel tehlikelerle yaşamaktadır. Bu durum beraberinde dışlamayı, baskıyı, denetim ve gözetimi, özneleştirmeyi getirir.

Daha önceki pasajlarda anlatılan özneleşme ve hakikat oyunu teorileri, liberal güvenlik toplumu içerisinde şimdi yerli yerine oturmuştur. Bireyleri hakikat oyununa sokan sistem, liberal esaslarla işleyen yönetsel modeldir. Bireyleri normal, anormal gibi kategorilere koyar. Normal kimdir? Normal, liberal güvenlik toplumunun normal gördüğüdür. Normal, ekonomi politiğin hakikatine göre konum alan kimsedir. Fayda ilkesine ve toplumsal çıkara uygun hareket eden bireydir.

Güvenlik ilkesi liberal toplumda bu denli önemliyse, güvenliğin içerisinde spesifik olarak hangi faktörler yer almaktadır? Foucault'ya göre güvenlik toplumunun hammaddeleri olan bu faktörler toprak ve nüfustur. Toprak üzerinden işleyen güvenlik ilkesinde ilk faktör tahılların dolaşımı ve kıtlık gibi sorunlardır. Güvenlik toplumunda piyasa, kıtlık ve tahıl pazarları gibi konular üzerinden bir doğrulama sahası olarak işlemektedir (Foucault, 2015a: 30). Peki toprak konusu üzerinden güvenlik toplumu nasıl kurulmaktadır? “Güvenlik, Toprak ve Nüfus” adlı eserinde Foucault, bir güvenlik mekanizması olarak şehir sorununu, o şehir üzerinde dolaşan tahılın kıtlığı sorununu ve o şehrin üzerinde yaşayanların bulaşıcı kimi hastalıkları(çiçek hastalığı ve aşı meselesini) sorununu ele alarak buradan çıkan bir güvenlik toplumunu nitelendirmektedir. Bu hususta ilk olarak toprağı ele almak gerekir.

Toprak, tarımsal üretimin ve besinin başat faktörüdür. Foucault, bu tarımsal üretimin kıtlık dönemlerini inceler. Bu anlamda özellikle ekonomik zenginliğin temelini tarımsal üretim olduğunu söyleyen fizyokratlar üzerinden bir analiz yürütür. Fizyokratlar, tarımsal üretimin bir şehirdeki dolaşımını, kanın vücuttaki dolaşımı gibi izah ederler. En sağlıklı ve doğru şekilde işleyen tahıl üretimi ve dolaşımı bu nedenle hayati önem taşımaktadır. Öte yandan tarım üretimini canlı tutmak için her daim iklim koşullarına, sulamaya ve diğer tüm faktörlere dikkat edilmesi, bu bilgilere sahip olunması gerekmektedir. Yani fizyokratlar tarımsal kökeni olan bir ekonomi politiğin bilgisini üretmektedirler. Tam bu noktada Michel Foucault ince bir ayrıntının altını çizer. Liberal sistemde tüm nesnelere kendi doğasına göre serbestçe hareket ediyorsa ve bu hareket biçimi en doğru işleyiş olarak kabul ediliyorsa, kendi haline bırakılarak doğal dengesine kavuşacağı düşünülen piyasada

kimi zaman kıtlıklar da baş gösterebilir. Kıtlıklar artık doğal düzenin doğal bir parçası olmuştur, liberal ekonomi politiğin kabul edilebilir bir olgusu haline gelmiştir. Kıtlıklar hoş görülmektedir. Kıtlık döneminde bir toplum içerisinde açlıktan ölen yüzlerce hatta binlerce insan olabilir; fakat hiçbir zaman bir toplum kıtlıktan ötürü tamamen yeryüzünden silinmez. Kıtlık sebebiyle tarihten silinmiş bir toplum pek nadirdir veya hiç yoktur. O halde azlık denilen şey bir hülyadır (Foucault, 2013).

Düşünüre göre azlık bir toplum için musibet değildir. Üstelik azlığın önüne geçmenin yolu da yine liberal ekonomi politikten geçer. Eğer fiyatlar yükseliyorsa olduğu gibi yükselmeye bırakılmalıdır. Piyasa kendi özgür düzeni içerisinde bir regülasyon yapacaktır. Piyasa kendini düzene sokana dek buğday alımında bir zorluk, açlık durumu baş gösterebilir, doğaldır. Burada, kimi insanların aç kalmaları, piyasanın özgür işleyişinin selameti için göze alınabilir. Uzun vadede piyasa ekonomisi kendini düzene sokar, toplumsal anlamdaki kıtlık ortadan kalkar. Kimi bireyleri öldüren “azlık” olgusu ise ortadan kalkmaz. Güvenlik ilkesi, tam da bu nokta üzerine inşa edilir. Bazı insanların aç kaldığı ve öldüğü bu kıtlık dönemlerinde aç kalan bu kimseler piyasanın dengesini bozan karaborsaya yönelebilirler veya toplumsal çıkarı zedeleyecek hırsızlık olgusu artabilir. İnsanlar aşırı tahıl stoku da yapabilirler ki bu da piyasa mekanizmasını deforme eder. O halde, güvenlik mekanizmasına ihtiyaç vardır. Böylece güvenlik ilkesinin ilk hususu olarak tahıl sorunu kendini göstermektedir (Foucault, 2013). Dikkat edilirse yavaş yavaş tehlikeli yaşam kültürü gelişmektedir. Tehlikeli olarak addedilen insan toplulukları çoğalmaktadır.

Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, tahıl ve kıtlık sorunundan sonra güvenlik ilkesinin üzerine inşa edildiği ikinci faktör nüfustur. Nüfus, liberal yönetimsellik modelinin temel dinamiği olarak daha önceki pasajlarda defaatle dile getirildiği için burada yalnızca güvenlik teknolojileri ile arasındaki bağa dikkat çekilecektir.

Nüfus idaresi oldukça spesifik tekniklerle işlemektedir. Fizyokratların “ekonomik yönetim” kavramı nüfus üzerinde de etkilidir (Foucault, 2015a: 283). Nüfusu hem ekonomik anlamda verimli hem de sağlıklı kılmak gerekecektir. Özellikle sağlıklı kılmak gerekecektir zira iktidarın üstünde ve onun sayesinde işlediği temel yer nüfustur. Nüfusun yok olup gitmemesi için yaşam şartları

genişletilmelidir. Avrupa nüfusunun yarısına yakınına yok eden kara ölüm yani veba gibi hastalıklar yayılmaması için güvenlik önlemleri alınmalıdır. Bu anlamda iek hastalığı örnek olarak gösterilebilir. Belirli bir zamana kadar aşısı bulunamayan iek hastalığı nüfus üzerinde kitlesel bir tehlike arz etmiştir. Foucault, iek hastalığı sebebiyle üzerlerinde kapatılma ve tedavi uygulanan bir nüfus ile güvenlik ilkesi arasında bağlantı kurar. Bu hastalık, doğal olarak tehlike ve toplumsal risk kavramlarına yol açmıştır (Foucault, 2013). Tehlike ve risk kavramları da doğrudan güvenlik toplumuna açılacaktır.

Hem tarımsal bir üretim maddesi olarak tahılın hem de salgın hastalıkların dolaşımının söz konusu olduğunun altı çizilmelidir. Sürekli bir dolaşımdan bahsedilmektedir. Problem haline getirilen, tüm bu kıtlığın ve hastalığın dolaşımıdır. Peki üzerinde sürekli dolaşımın gerçekleştiği yer neresidir? Bu yer şehiridir. Antik Yunan'ın adlandırdığı şekliyle bir site olarak "polis"tir.

Bir mekân olarak polis; maliyesi, yargı ve askeri sistemiyle devleti yönlendiren ve diğer her şeyi kapsayan bir idaredir. Bir toprak üzerindeki toplum yaşamını, mülkle ilişkileri, insanlar arasındaki iletişimi, piyasaya giren ürünleri, pazarı, insanların hangi malı ürettiklerini, nasıl bir yaşam sürdüklerini, başlarına gelecek kazaları, hastalıkları dikkate alır. Polisin gerçek nesnesi canlı varlık olarak etkin ve üretken insandır. İşsizliği, yoksulluğu, kamu düzenini, ticareti, tiyatro ve edebiyat gibi hayatın zevkli yanlarını ve eğlenceyi, sanatı kapsar. Fransız filozofa göre polisin hedefi, insana bu dünyada tadabileceği en büyük mutluluğu tattırmaktır. Polis, 17. ve 18. yüzyıllarda modern siyasi rasyonelliğin temel çizgilerinden biri olarak yönetme teknikleri bütünü şeklinde gelişmiştir. İnsanların mutluluğu ile ilgili her şeyin bekçisi olarak varlığını sürdürür. Toplum içindeki her bireye dikkat eder (Foucault, 2014).

Polis, yukarıda anlatılan pastoral iktidarın modern devlet aklına bürünmüş biçimidir. Polis, ailenin ekonomik yönetimi gibidir. Mikro ve makro düzeylerde yönetme sanatı demek, hem ekonomik hem etkili bir idare etme beceresi demektir. Bir mekân olarak polis de, canlı nesnesi olan insanı en ekonomik ve en etkili şekilde yönetme becerisini içerir. Buna paralel olarak polis, devlet kuvvetlerinin de iyi kullanılmasını içerir. Bu anlamda devletlerin askeri ve diplomatik kurumsallaşması ve gelişmesi de polis ile bağlantılıdır. Özetle polis, bir devletin iç düzeni ve o devletin kuvvetlerinin (askeri güç, diplomatik g, ekonomik g gibi) gelişimi

arasında hareketli, düzenli ve kontrol edilebilir bir teknik ve hesap demektir (Foucault, 2013).

Polisin üzerinde dolaşım süreklilik arz eder. Bu dolaşım üretken ve verimli olabileceği gibi hastalıkların, kıtlığın, sefaletin dolaşımı da olabilir. Örneğin şehrin yapısal sorunlarından kaynaklanan kirliliğin ürettiği salgınlar baş gösterebilir. Dolayısıyla polisin içerisinde tehlike her zaman potansiyel olarak var olur. Muhakkak ki tehlikenin olduğu yerde güvenlik de olacaktır. Böylece, bir mekân olarak polis üzerinde, tahılların dolaşımı sorunu ve çiçek hastalığı gibi bulaşıcı hastalıkların dolaşım problemi üzerinden, bunlara önlem çabasının bir ürünü olarak güvenlik ilkesi gelişmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Güvenlik, liberal toplumla birlikte gelişmiştir, birbirlerine bağlıdırlar. Bu anlamda liberalizme yer verilmesinin sebebi, Foucault'nun güvenlik ve disiplin toplumu dediği şeyin aslında tam da liberal sistem içerisinde gelişmiş olmasındandır. Liberal yönetimselliğin analizi yapılmadan güvenlik, disiplin, dışlama ve kapatılma pratiklerinin anlaşılması mümkün değildir. Kapatılma ve disiplini, liberalizm içinde anlamlandırmak mümkündür.

Son olarak 18. yüzyıl liberalizminden farklı olan ve 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yükselişe geçen neoliberalizm modeli üzerinde durmak da yararlı olacaktır. Michel Foucault, neoliberalizmin ortaya koyduğu farklılıkları irdeler.

Neoliberalerin düşlediği toplum, temelinde mübadelenin değil; daha çok rekabetin olduğu bir toplumdur. Bu anlamda klasik liberalizmin mübadele temelli piyasa toplumunu değiştirerek, rekabet temelli bir piyasa toplumu ortaya koyarlar. Her bireye yayılmış bir ekonomik yönetim modeli, hatta sosyolojik liberalizm diye adlandırılan bir yönetim söz konusudur. Yani yalnızca alım satım, ticaret etkisine maruz kalan bir toplum değil; rekabet dinamiğiyle işleyen bir toplum söz konusudur. Bu bir süpermarket toplumu değil bir şirketler toplumu gibidir. Her birey kendisinin şirkettir. Her birey kendi sermayesinin üreticisi ve kendi gelirin kaynağıdır. Piyasa, rekabet ve şirketler, topluma biçim veren kuvvetlerdir. O halde kendi kârının maksimizasyonunu düşünen her birey rekabete dâhil olmak durumundadır. Rekabet, yıkıcı etkiler yaratsa da piyasa bu durumu düzeltmemelidir. Bu anlamda 18. yüzyıl liberalizminin ticarete ve alım satım dayalı toplumundan, rekabete ve şirket anlayışına dayalı neoliberalizme geçilmektedir. Neoliberalizmde tüm toplum şirketlerden oluştuğu için, bu durum beraberinde şirketlerin birbirleriyle sürtüşmelerini getirecek ve bu sürtüşmeleri çözecek hukuksal hakemliğe olan ihtiyacı

da doğuracaktır. Dolayısıyla şirket toplumu ve hukuk toplumu bir olgunun iki yüzü gibidir. Buna ek olarak bir toplum şirketlerden oluşursa, herkesin kendi kâr marjını düşündüğü bir rekabet sisteminde en ucuz işgücü arayışı ortaya çıkacak ve gerektiğinde kullanılmak üzere sürekli bir ucuz işgücü stoku var olacaktır. Neoliberalizm, böylece sürekli üretim toplumunu hayata geçirir. Böylesi bir toplumda birey tüketirken veya başka türlü herhangi bir eyleminde bile kendi kârını üreten bir şirket gibidir. Belirli bir sermaye ortaya koyarak ya da belirli bir şekilde davranarak kendi zevkini üretmektedir (Foucault, 2015a: 126-213).

Kâr güdüsü, çıkar maksimizasyonu bu denli ön planda olduğunda güvenlik ilkesi de şüphesiz yoğunlaşmaktadır. Kendisinin şirketi olmayı beceremeyen herkes neoliberal anlayışta risk altındadır. Fayda ilkesinin bu kadar katmerleştiği bir toplumda, çıkarların zedelenmesini önlemek için uygulanacak disiplin ve cezalandırma da bir o kadar çetrefilli hale gelecektir. Foucault'nun 1978 yılında verdiği derslerin tamamında anlattığı durum, klasik liberalizmin neoliberalizme evrildiği ve günümüze kadar ulaşan bu süre boyunca; güvenlik, disiplin, cezalandırma, kapatılma ve ıslah etme gibi denetleyici pratiklerin arka planda nasıl yeşerdiği.

1.4. Disiplin ve Kapatılma

Kapitalist ekonomik sistem verimsizliğe tahammülsüzdür. İnsan emeğinin israfı işgücü kaybı demektir. Çalışamayacakların dışlanması, çalışabileceklerin ise çalışmaya zorlanması, fakirlerin ortadan kaldırılması ya da kontrol edilmesi gerekmektedir. Sürekli fazladan işgücü stokuna ihtiyaç duyan kapitalizm, disiplini ve düzeni içselleştirmesi sayesinde iyi işleyebilir. Bütün bunlar toplum yaşamının refahı için genel koşuldur (Foucault, 2013: 292). Artık söz konusu olan, her an her yerde bir düzenin parçası halinde işleyen, disiplinin etkisi altındaki modern insandır.

Modern insan kavramını anlayabilmek iktidarın mikrofiziğini anlamaktan geçmektedir. İnsan, biyoiktidarın cezalandırılanlar, denetlenenler, ehlileştirilenler, ıslah edilenler, deliler, hastalar, çocuklar üzerindeki işleyişinin bir ürünüdür. Bu yeni iktidar biçimi, klasik yasa iktidarlarından farklıdır. Yasa giderek arka plana geçmiş, daha çok bir norm olarak görev yapmaya başlamıştır. Yasa giderek bir norm haline

gelirken, iktidar bedenler üzerinden işlemeye başlamıştır. Burjuva toplumunun bir ürünü olarak biyoiktidar, bir normalizasyon toplumu yaratmıştır. Biyopolitikanın ürünü olan normalizasyon toplumu, bireyleri norma uymaya zorlayan ve onları normalleştiren bir toplum biçimini tarif etmektedir. Bu normlar, destekleyici bir iletişim biçimi ve iletişim ağları sayesinde yayılır ve kabul edilir (Kalan, 2014: 147).

Böyle bir toplumda birey ve özneliği, bilimsel-disiplinci bir dizi mekanizma tarafından oluşturulmaktadır. Disiplinci iktidar 18. yüzyılın sonunda kapitalizmin bir gereği olarak gelişmiştir. İnsanlara belirli bir öznellik dayayarak, bireylerin de dayatılan bu öznellik biçimini içselleştirmesiyle işlemektedir. O halde bu disiplinci mekanizmalara geçmeden önce disiplin denilen olgunun ne anlam ifade ettiğini incelemek gerekir.

Disiplin öyle teknik bir süreçtir ki, hem bedeni en düşük maliyetle siyasi güç olarak küçültür hem de onu yararlı bir güç olarak maksimuma çıkartır (Foucault, 1992: 278). Bedenler üzerinde uygulanan bir ilke olarak disiplin, güvenlikten farklıdır. Zira güvenlik bir nüfus üzerinde, disiplin ise spesifik olarak bedenler üzerinde uygulanmaktadır. Disiplin aynı zamanda merkezci, disiplin bir parçayı belirli bir ölçüde işler, sıkıştırır ve kapatır. Her şeyi kurala bağlayarak kendisinden hiçbir şeyin kaçmasına müsaade etmez. Her şeyi titizlikle ören bir ilke olarak disiplin, en ufak şeylerin bile kendi hallerinde başıboş bırakılmalarına izin vermez. Disiplinin en iyi uygulandığı, bireye her an ne yapması gerektiğini söylemesidir. Buna örnek olarak manastır hayatında bir rahibin yirmi dört saat yapacaklarının kurallara bağlanmış olması verilebilir. Burada disiplin ilkesi mevcuttur. Buna paralel olarak disiplin yasadan da ayrılır. Özünde yasaklayıcı olan yasa yapılmaması gerekeni buyurur. Onda belirgin olan şey yasak olan şeydir, izin verilenler ise belirsizdir. Yasak olanlar dışında her şeye izin verilir fakat bu izin verilenler teker teker belirli değildir. Disiplin ise tam olarak izin verilen şeyi belirler. Yani disiplinci kural içinde, belirli olan şey yapılması gereken şeydir. Bir şeyi eylememeye değil, eylemeye iter. Yasa olumsuzun hayalini kurarken disiplin gerçekliğin üzerinde zorunluluklar ve buyruklar getirir. Disiplin; bireyleri, mekanları, zamanları, davranışları çözümler ve sınıflandırır. Son olarak Foucault'ya göre disiplin terbiye eder ve normalleştirir (Foucault, 2013).

Normalleştirme süreci, kendi söylemini öznelere üzerinde muktedir kılabilmek için denetleme, ceza ve disiplin kurumlarını çıkartır (Akgündüz, 2013: 4). Özellikle

normalleştirme işlevi çok önemlidir. Normal, beraberinde zorunlu olarak anormali getirir. Normal, neye göre normal addedilir? Hakikati yaratan ve yayan liberal sistemin kendisine göre olduğu ortaya çıkmaktadır. Disiplin; beceriksiz, yeteneksiz, verimsiz olarak işaretlenenlerle diğerleri arasında bir paylaşım yapar. Normal olmayanı normale çevirmeye çalışır. Fransız düşünürüne göre: “İktidar disiplin değildir; disiplin iktidarın mümkün işleyiş biçimlerinden birisidir” (Foucault, 2014: 277). Böylece karşımıza iktidar-disiplin-yönetim üçlüsünden oluşan bir işleyiş çıkar. Temel nesnesi nüfus, mekanizması ise güvenlik ve disiplin olan bir işleyişten bahsedilmektedir (Foucault, 2005: 284).

Disiplin, söylemsel ve söylemsel olmayan tüm pratikler vasıtasıyla işselleştirilir. Söylemsel pratik denilen şey söylemin bizzat kendisidir. Söylemsel olmayan pratikler ise kurumsal yapılar ve mimari biçimler gibi daha somut pratiklerdir. Foucault söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, bilimsel, felsefi ve ahlaki önermeler, yasalar, idari tasarruflardan oluşan heterojen bütünü “dispositif” olarak adlandırır. Ona göre, dispositifler güç ilişkilerini belirli bir yönde geliştirir ve güdümlerler (Foucault, 2014: 18). Bedensel şiddet uygulamadan bedenini ehlileştirilmesi sağlanır.

Kapitalizm ve burjuvazi, bireylerin birbirleri ile direkt iletişim kurmasını kopararak onları merkezi bir dispositif üzerinden iletişim kurmaya mahkûm etmiştir. Bu yolla bireyleri atomize ederek, kendi kimliklerini temsil etmeyen boyun eğdirilmiş öznelerle çevirmiştir. Kapitalizm, insanları sıradanlaştıran, birbirlerine benzemeye iten kitlesel bir tüketime sürüklemiştir. Bu bir kitle toplumdur, bir gösteri toplumu, tek boyutlu insan toplumu ve bir otorite toplumdur. (Foucault, 2015a: 100).

Kurumsal olarak okulda, fabrikada, akıl hastanesinde, hapisanede, kışlada disiplin hüküm sürmektedir. Bu kurumlar disiplini sürekli yeniden üretirler, artık bireyselleşme olanaksızlaşmıştır. Bir birey değil, bakışın hizaya getirdiği bedenler ve davranışlar birliği söz konusudur (Akgündüz, 2013: 11).

Foucault'nun kendi sözleriyle: “Disiplinleriyle hastaneler, tımarhaneler, öksüzler yurdu, okullar, eğitim evleri, fabrikalar, atölyeler ve nihayet hapisaneler; bütün bunlar on dokuzuncu yüzyılın başında yerleştirilmiş ve hiç kuşkusuz sanayi toplumunun ya da kapitalist toplumun işleyiş koşullarından biri olmuş olan iktidarın bir tür büyük toplumsal biçiminin parçasıdır. İnsanın vücudunu, varlığını ve zamanını işgücüne dönüştürmesi ve onu kapitalizmin işletmek istediği üretim

aygıtının hizmetine sokması için bütün bir zorlama aygıtı gerekli oldu; ve bana öyle geliyor ki, insanı kreş ve okuldan alıp kışladan geçirerek, hapisane ve akıl hastanesiyle tehdit ederek (ya fabrikaya gidersen, ya da hapisane veya akıl hastanesine düşersen!) sonunda düşkünler evine götüren bütün bu zorlamalar aynı iktidar sisteminden kaynaklanıyor” (Foucault, 2015b: 126).

O halde disiplin beraberinde denetim ve dışlamayı da getiren ekonomik bilgi biçimi ile birlikte işlemektedir. Temel bilme biçimi ekonomi olan, nüfus üzerinde işleyen bir disiplin mekanizması söz konusudur. Bilgi ve söylemle birlikte yayılan iktidar, öznellik biçimleri dayatmaktadır, kategoriler ve sınıflamalar yapmaktadır. Fabrikada uysal bir işçi, evde toplumsal rolünü yerine getiren bir birey, düzene ayak uyduran öznelerin her biri kendi gelirinin yaratıcısı olarak bir şirket gibidir. Ekonomik gelir ve toplumsal fayda üretirler, toplumsal ve ahlaki önermeleri içselleştirirler, doğum gibi nüfus üretiminde etkin özneler haline gelirler. Peki bu tür bir öznellik kipini hayata geçiremeyenler ne olacaktır? Hastalar, sakatlar, işsizler, çocuklar, yaşlılar, deliler, suça meyillilerden oluşan koca bir kitle nasıl bir prosedüre tabi tutulacaktır?

Delilik örneğini ele alalım. Foucault, özellikle delilik olgusuyla ilgili olarak, felsefe üzerine çalıştıktan sonra deliliğin ne olduğunu görmek istediğini ifade etmektedir. Kendi tabiriyle daha önce akıl üzerine çalışacak kadar deliyken, şimdi delilik üzerine çalışacak kadar akıllıydı (Özgür, 2007: 32). Yani asıl çalışılması gereken aydınlanma ile gelen rasyonalizm değil; rasyonalizmin ve akılcılığın yarattığı ve kategorize ettiği kimliklerdir.

Michel Foucault, delilikle ilgili olarak doktorun hasta üzerindeki, hukuksal aygıtın suçlu üzerindeki ve söylemin cinsellik bağlamında birey üzerindeki iktidarını incelemektedir. Tüm bunlar gibi sürekli bir iktidar ilişkisi barındıran ve sorunsallaştırılan kimi davranış biçimlerinden biri de delilik denilen olgudur. Foucault’ya göre deli, akıl hastası özneye göre daha eskidir, akıl hastası birey görece yeni bir olgudur. Orta çağda ve 17. yüzyılın başına kadar ki süreçte delilik garip şekilde hoşgörülle karşılanmaktadır. Deli, o dönemlerde şeylerin ve insanların ortasında bulunur. Delinin o dönemde kabul görülen bir unsur olmasının sebebi, onun başka bir dünyadan geldiğine inanılmasıdır. Deli, o dönemde garip bir biçimde, tanrısal hakikati söyleyen kişi olarak temsil edilmektedir. Bu tarihlerden sonra liberal sistemin de kök salmasıyla birlikte, bir çıkarlar cumhuriyetinin yararsız olarak gördüğü sınıflar oluşmaya başlamıştır. Bu sınıflardan biri de deliliktir. Deli söylemi

algılayamaz ve hakikati içselleştiremez, toplumsal ve ekonomik üretim süreçlerine dâhil olamaz. Yavaş yavaş deli, cüzzamlının yerini almaktadır. Bundan böyle, toplumsal faydanın korunmasını temel hedef belleyen asayiş toplumunda delinin yeri yoktur. Orta çağ toplumunun onu kabul eden konukseverliği, artık onu sağlıklı kılma yöntemine dönüşmektedir. Modern topluma kadar deli, dolaşmasına izin verilen biriydi, hatta delinin bu sürekli gezintisi garip bir şekilde kutsal bir hacca benzetilmekteydi. Liberal sistemin rasyonel toplumunda ise deli, toplumsal mekânın düzenini bozmaktadır. Çalışmayı teşvik eden, çalışmadan yaşamanın mümkün olmadığını söyleyen bir toplumda deli; düzensizliğin, serseriliğin, emek israfının timsali gibi görülmektedir. Deli, deli olmaktan ötürü suçlu değildir; ancak artık suçlu olmadığı bir hastalığın içerisinde. Bu durumda deli, toplumu rahatsız edecek her şey için kendisinde sorumluluk hissetmelidir (Foucault, 2006a: 83-111).

Foucault bu açıdan ortaçağda delilik denilen şeyin hiç olmadığını söylememektedir. O, çok sayıda insan ile davranış biçimini kapsayan patolojik bir vaka olarak akıl hastalığının yeni bir olgu olduğunu belirtmektedir. Romalılar, Yunanlılar, Araplar, orta çağın insanları, bazı kimselerin kafalarının ya da ruhlarının hasta olduğunu ifade etmekteydiler. Geri kalanlar ise tamamen hoşgörü altındaydılar. Arapçada “meznun” kelimesi hemen hemen böyle birini kasteder. Yine de hiçbir şekilde meznun; bir doktorun, psikiyatristin tedavisine maruz bırakılmamaktaydı. Çok tehlikeli olan deliler genelde şehrin uçlarında ve köylerde küçük hücrelere ve özellikle geçici olmak şartıyla yerleştirilmekteydi. Geçici bir gözetim altına alınmaktaydılar. 17. yüzyıl toplumunun ise bunun tam tersi bir özellik sergilemesinin sebebi, bu tarihsel süreçte kapitalizmin uluslar ve devletler ölçeğinde hızla örgütlenmesi olmuştur. Çalışma zorunluluğu herkes için gerekli hale geldiğinde, aylak bir nüfus kitlesinin varlığı kesinlikle hoş görülmez olacaktır. Yani dışlananlar çalışma normuna ayak uyduramayan gruplardır (Foucault, 2014: 163-230).

Foucault’ya göre delinin akıl hastası özne olarak kurulması, akıl ile akıllı olmayan arasında derin yarıma yaratmış; delinin kapatılıp sessizliğe bürünmesine, aklın ise akıl olmayan üzerindeki tek taraflı, bilimsel bilgiyle donanmış normatif bir monolog üretmesine neden olmuştur (Foucault, 2015b: 16). Delilik adı verilen bazı davranış biçimleri sorunsallaştırılmış, iktidarın ürettiği bilgi ve söylemin yayılmasıyla bireyler kendilerini bir hakikat oyununa sokmaya başlamışlardır. Bu hakikat oyunu sonucunda (Şu şu davranış biçimlerini uygulayan biri olarak ben

normal miyim, anormal miyim? gibi) bireyler kendilerini özne olarak kurmaktadırlar. Bu, deliliğin akıl hastalığına dönüştüğü evredir, bu dönüşümü gerçekleştiren bilgidir. Aynı durum suçluluk, hastalık, cinsellik edimleri için de geçerlidir. Temel soru, 18. yüzyılın sonunda delilik, psikiyatri, suç ve ceza aracılığıyla bazı başkalarını dışlayarak kendimizi nasıl dolaylı olarak kurduğumuz sorusudur (Foucault, 2014: 106-107). Delilik, hastalık, suç, cinsellik gibi eylem dizileri, bilme-iktidar düzeneği tarafından bir doğru yanlış ayırımına tabi tutularak sınıflandırılmaktadırlar. Tüm bu sürecin kendisi hakikat rejimidir (Foucault,2015a:20).

Sorun deneyimlerdir ya da başka bir ifadeyle davranış biçimleridir. Hangi davranış biçimi liberal sistemde verimsizlik yaratıyorsa, kitle o davranış biçimlerinden mümkünse vazgeçirilmeli, aksi halde ıslah edilmeli ve kapatılmalıdır. Böylece bir dışlama sistemi ortaya çıkar. Foucault'ya göre dört tür dışlama sistemi vardır. İlki ekonomik üretim ve çalışma karşısındaki dışlama biçimidir. Bir toplumda ekonomik üretime dâhil olamayan bireyler her zaman olacaktır. Özellikle ekonomi ve fayda temelli işleyen liberal yönetimsellik içerisinde dışlamanın temel sebebi ekonomik üretim süreçlerine dâhil olamamaktır. İkinci olarak, toplumsal üretim karşısında marjinal kalan ve dışlanan bireyler vardır. Bekâr olmak istedikleri için ya da dini görevleri nedeniyle bekâr kalmayı seçen kimseler bu ikinci tür dışlamaya tabi tutulurlar. Bu bireyler aile denilen kurum karşısında marjinalleştirilmişlerdir. Üçüncüsü, her toplumda sözü diğerlerinden daha çok kabul gören birileri muhakkak olacaktır. Sözleri bilimsel veya kutsal addedilen kişiler olacağı gibi sözleri boş ve dikkate alınmayacak değersizlikte görülen kimseler de vardır. Bu kişiler de söylem karşısında dışlanmışlardır. Son dışlama sistemi oyun karşısında işleyen dışlamadır. Her kültürde belirli bayramlar, oyunlar, toplu halde gösteriler gerçekleşmektedir. İnsanların bir araya geldikleri bu panayır, festival, oyun veya bayram gibi birlikteliklerde, o oyunun lideri veya üyesi olamayan, o oyuna katılmayan dolayısıyla oyundan dışlanan marjinal kimseler vardır. Bu dört dışlama sistemi hemen hemen her toplumda eksik veya fazla işlemektedir. Delinin bu dışlama prosedürleri arasında özel bir konumu vardır. Deli, bu dört dışlama sistemine de dâhildir. Başka bir deyişle deli, ekonomik üretim karşısında, toplumsal üretim karşısında, dil ve söylem karşısında, son olarak oyun karşısında dışlanmış bir marjinaldir (Foucault, 2012: 217-218).

Yapılmak istenen, bireylerin birbirlerini tanımaktan öte birbirlerini belirli yaptırımlar gerektiren (kapatma, ıslah gibi) farklılıklar üzerinden sınıflandırmalarıdır. Böylece insanlar, kendilerinden farklı olanlardan korkmaya başlayacak, bu psikoloji ile de kendilerini daha fazla savunma ihtiyacı hissedeceklerdir. İnsanlar ne kadar kendini savunma ihtiyacı hissederse güvenlik ilkesi o denli şiddetlenecektir. Aynı şekilde insanlar, kendilerini ve başkalarını belirli farklılıklar ve bölücü pratikler üzerinden sınıflandırdıkça, farklılıkları dışlama ve kapatma pratiği sağlam bir zemine oturacaktır (Çelebi, 2013: 520-521).

Aynı dışlama ve kapatma pratikleri delilikte oluşu gibi kliniğin gelişiminde de geçerlidir. Modern tıp, insanın biyolojik ölümlüğünün bilimsel bir perspektiften, bilimin gözünden anlaşılmasına ve insanın da ölüm olgusuyla dini alanda değil, seküler ve bilimsel bir alanda yüzleşmesine olanak tanımıştır. Böylece tıbbi bakış diye adlandırılan bakış ortaya çıkar. Tıbbi bakış, bir toplumsal mekânın inşasını denetlemeyi mümkün kılmaktadır. İnsanı hem biyolojik bir varlık olarak doğal ortamında hem de toplumsal bir varlık olarak toplumsal ortamında inceleyebilmek için bu tip bir bakış gerekmektedir. Denetim ve gözetim anlamına gelen bakış disiplin ve düzenle iç içedir. Toplumdaki tüm yaşamsal alan bir bakışa tabiidir. Yaşam, politikacının ve hekimin ilgi odağıdır ve onun bakışıdır. Her hekim, hekimliğinin yanı sıra öğretmenlik de yapmaktadır. Bir hastalığın yayılmasını önlemek için her bireyin aynı zamanda kendisinin hekimi olması gerekmektedir. Dolayısıyla tıbbi bilginin yayılması, her hekimin bilgiyi yayan birer öğretmen olmasını da beraberinde getirmektedir. Tıbbi bilgi, toplumsal alanın her noktasına yayılmalıdır. Toplum git gide daha fazla tıbbi terimle ifade edilir hale gelmektedir. Tıbbi terimler ve bu terimlerle tahlil edilen toplumda, tıbbın durdurulamaz bir otorite artışı ve tıbbi bilginin sorgulanamaz bir meşruluğu söz konusudur. Böylece modern tıp, bireye biyolojik bir varlık olduğu gerçeğini sunarken, siyasete de bu biyolojik varlığı yönetmenin araçlarını sunmaktadır. Tıbbi bilgi; norm üreten, iktidar uygulayarak bedenleri normalleştiren bir işlev görmeye başlamıştır. Biyolojik olan siyasallaşmaktadır, toplumsal olan tıbbileşmektedir (Arpacı, 2016: 84-95).

Bu hususta Foucault'nun alttaki ifadeleri kullanır: “Bir toplumda hastalığın kuşatılması, tıbben sarılması, ayrılması, ayrıcalıklı ve kapalı bölgelere dağıtılması veya elverişli olması için düzenlenmiş şifa merkezlerine bölüştürülmesi davranışlarının bütünü öyle tür bir mekansallaştırma ki, bir grubun, kendini korumak ve ayakta kalmak için bazılarını ihraç etmeye,

yardım şekilleri düzenlemeye, ölüm korkusuna bir çare bulmaya, hastalıklara müdahale etmeye başvurduğu bir seçim sistemi ortaya koyar” (Foucault, 2006b: 35).

Böylece delilikte olduğu gibi hastalıkta da kapatma ve tedavi pratiği sürmektedir. Hastalık sahibi insanlar toplu halde belirli bir alana ayrıştırılır(hastane, klinik gibi), kapatılır, gözetlenir, tedaviye tabi tutulurlar. Temel öge ayrıştırmadır. Tıbbi terimlerle bezenmiş bilimsel bilgiyi içeren dil de kendisine yeni bir alan bulmuş olur. Kapatılacak olan, ayrıştırılacak, tedavi edilecek ve tıbbi bakışla gözetlenecek olan hasta bedendir.

Michel Foucault, kapatmanın tarihi konusunda, Fransa'dan İngiltere'deki ilk kapatmalara kadar geniş bir detaya yer verir. O, temel olarak kapatmanın Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları boyunca fakir öğrencilere, aylaklara, işsizlere yönelik çok sert tutumlar ve damgalamalarla en üst düzeydeki dönemini yaşadığını ve o dönemde kök salmaya başladığını belirtmektedir. İngiltere'de kapatmanın kökleri 1575 tarihli bir yasaya kadar gitmektedir. Serserilerin cezalandırılması, fakirlerin rahatlatılmasına yönelik kurulan ilk kapatma evleri bu tarihlere oluşmuştur. Bu ilk kapatma evlerine “house of correction” ismi verilmiştir. Yine ilk miskinhaneler, Fransız kapatma evleri de bu tarihsel sürece denk düşer. Almanca “Zuchthausern” diye adlandırılan Alman ıslahhaneleri ise Fransız kapatma evlerinden daha da eskidir. İlk kapatmalar hayırsız evlatlara, berduşlara, çingenelere, fakirlere, dine küfredenlere, har vurup harman savuran babalara, tehlikeli delilere, eşcinsellere yönelik kapatılmadaki en temel sebep, bu alacalı bulacalı koskoca kalabalığın işsizliği ve faydasızlığıydı. Bunalım dönemlerinde bu kimselerin işsizlik ve ekonomiye faydasızlık sebebiyle kapatılmalarından; ekonomiye ucuz işgücü stoku arayışı için kapatılmalarına doğru dönüşen bir durum söz konusu olmuştur. Bir anlam kayması yaşanmış ve hedef kısmen değişmiştir. Artık kapatılanlar toplum refahı ve ekonomik üretim adına çalıştırılmaktadır (Foucault, 2006a: 96-117). Neoliberalizm anlatılırken de değinildiği gibi fazladan bir işgücü stoku, gerektiğinde kullanılacak gerektiğindeyse hazırda bekletilecek bir işsizler ordusu kapitalist ekonominin hayati fonksiyonlarından biri haline gelmiştir.

Böylece kapatma, modern toplumun en büyük olgusu haline gelerek modern bir engizisyona dönüşmektedir. Engizisyoncunun soyundan gelen siyasal bir rasyonalite yerleşmektedir. Belki de kapatılmanın ve dışlamanın en derinden hissedileceği yer hapisane olacaktır.

Bir kurum olarak hapishane, mimarisi cezalandırma ve ıslah işlevi için uygun biçimde hazırlanmış bir mekândır ve kapatmanın en belirgin örneğidir. Bu açıdan çalışmanın odağını da oluşturan hapsedme aygıtı, suç fiili ve cezalandırma işlevi ayrı bir başlık altında incelenecektir. İçeri kapatılmak, dışarıda bırakılmaya göre hangi konumdadır? Hapishane parmaklıkları içeridekiler için midir, dışarıdakiler için mi? Bir sonraki bölümde bu sorulara cevap aranacaktır.

1.4.1. Cezalandırma ve Hapishane

Suç, tarihin başından bu yana insanlığın yürüdüğü yolda sürekli ayağa batan fakat hiçbir zaman o yoldan tamamen temizlenemeyen çakıl taşlarına benzer. Onun olmadığı ne bir tarihsel dönem, ne de bir toplum vardır. Yalnızca siyaset sosyolojisi ya da hukuk açısından değil; herhangi başka bir disiplinin perspektifinden bakıldığında bile suçun yüzlerce farklı tanımı yapılabilir. Suç toplumsaldır derken sosyolojik bir tespit, kişiye özgüdür derken ise insan doğasının kötü yanlarıyla ilgili felsefi bir çıkarım yapmış oluruz. Yalnız tek bir çıkarım tamamen doğruluk iddiası taşıyabilir: suç bir gerçekliktir.

Her tarihsel dönemde ve her toplumda değişkenlik gösterebilen bir gerçeklik olarak suçun algılanmasında, feodal sistemin çöküşü ile birlikte bir farklılığın ortaya çıktığı görülür. Feodal sistemin savaş hukukuyla yönetilen toplumunda suç, iki eşit taraf arasındaki bir hesaplaşma ritüeli üzerinden tanımlanmakta ve daha kişisel algılanmaktaydı. Modern toplumda ise suç; sosyal düzene, toplumsal menfaate, yasaya karşı bir ihlal olarak görülmeye başlanmıştır. Modernliğin erken dönemlerinde devletin suçu cezalandırıcı kuvveti aşırıya kaçsa da Cesare Beccaria ve Jeremy Bentham gibi klasiklerin müdahalesiyle, “toplumsal sözleşme” ilkesine dayalı liberal bir cezalandırma rejimi rasyonelleştirilmiştir. Suçun anlamı, şeytanilikten ve ahlakileştirmeden çıkarak bir düzen bozuculuk, toplumsal sözleşmeyi bozan bir aykırılığa dönüşmüştür. Bu noktadan sonra suç, modern toplumda yasanın açık biçimde ceza diye öngördüğü şeydir. Suç, aynı zamanda insanın kötülüğünden değil yasanın kötülüğünden dolayı ortaya çıkmaktadır. Yasa aşırıya kaçmamalıdır, insana suç işleyerek aldığı tatminden daha fazla bir acıyı dayatmalıdır (Özkazanç, 2007: 1-2). İnsan, işleyeceği suçun ruhsal veya bedeni

tatminiyle, tadacağı cezanın acısı arasında bir fayda hesabı yapabilecektir. Ancak bu acı çekirme de faydalı olmalıdır. Her şeyin fayda odaklı olmasının bir getirisi olarak suç da yavaş yavaş çok daha rasyonel bir zemine oturmaktadır.

Suçun ve cezanın hangi ölçüde ve ne derece faydalı olduğu sorusu temel problem haline gelmiştir. Bu esasen monarşinin tam zıttı bir anlayıştır. Monarşilerde kral, iktidarın kaynağı ve mutlak iyidir. Onun kişiliğinde iktidar ancak iyi olabilir, kötü bir kral ya tarihin cilvesidir ya da Tanrı tarafından ülkenin cezalandırılması demektir. Dolayısıyla kral, aşkın bir iyiliği temsil eder. Yasanın, iktidarın kaynağında o vardır (Foucault, 2012: 98). Bu bağlamda monarşilerde suç işlemek, kralın siyasal otoritesine karşı gelmeye eşdeğerdir. Hapishanenin Doğuşu'nda (1992), Paris'te 18. yüzyılda kral XV. Louis'i bıçaklayarak öldüren Damiens'in çektiği derin işkenceler anlatılmaktadır. Kızgın kerpetenler, kaynar yağlar, ateş ve kül kullanılan korkutucu cezaların temel özelliği bedensel şiddettir. Damiens'in suçu yalnızca kralı öldürmesi, onu fiziksel olarak yok etmesi değildir; yasanın kaynağı olarak krala, kralın siyasi otoritesine en büyük karşı gelişi, cinayeti gerçekleştirmiştir. Halka açık olarak, babasını öldürdüğü sağ elinde bir bıçak olacak şekilde, vücudu at arabalarına bağlanarak en ağır işkencelere ve nihayetinde ölüme maruz bırakılacaktır. Halk önündeki bu infazlar adaleti sağlamaktan çok kralın görkemli gücünün dışavurumudur. Suçlu, kılıçla cezalandırılırken, kral da bu ayinsel tören üzerinden olası düşmanlarına korku salmaktadır. Bu açıdan monarşilerde suç, bir kral öldürme oyununa benzer. Suçlu, bir anlamda o suçu işleyerek krala karşı savaş açmıştır. Özünde krallık bağı üzerinden kişisel bir hesaplaşma; kralın, yasayı çiğnemiş olanın karşısındaki otoritesini tekrar düzeltmesi ve yenilemesi söz konusudur. Halk önünde uygulanan bedensel şiddet, kralın bu savaşı kazandığını, suçlunun ise kral karşısında kaybettiğini, sefil bir halde un ufak edildiğini gözler önüne serer. Kral, otoritesine karşı gelen suçluyu işkenceye tabi tutarak, savaşın kazananıdır ve dolayısıyla krallığını halkın önünde yeniden ilan eder, iktidarını tazeler. Bu noktadan sonra modern toplumun gördüğü şey şudur: bu tip bir cezai sistemin işleyişi hem çok masraflıdır hem de oldukça verimsizdir (Foucault, 2005: 173).

Verimsizdir çünkü monarşiler ve daha genel olarak klasik iktidarlar yalnızca komik derecede az miktarda suçluyu ele geçirebilmektedir. Ele geçirilen suçlu bu denli az olduğunda, uygulanacak cezanın şiddeti göz boyayıcı olmalıdır. Diğerlerini

korkutacak bir ceza, emsal oluşturacak şiddetli bir iktidar istenmiştir. Fakat sonuç her zaman verimsiz olmuştur. Bu tip bir cezalandırma çok masraflıdır. Müthiş bir şiddet uygulanmış ancak emsal teşkil etmemiştir. Düzen sağlamak bir yana, şiddet öylesine büyüktür ki, şiddetle doğru orantılı olarak isyanlar baş göstermektedir. 18. yüzyıl teorisyenleri buna karşılık masrafsız bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu, çok daha az harcama talep edecek bir yöntem olarak “bakış”tır. Ne silah, ne fiziksel şiddet, hepsi yerini gözetleyen bir bakışa bırakmıştır. Bir bakış ve bakışı üzerlerinde hisseden herkes, kendisi üzerinde iktidar uygulayacak, kendisini gözetleyecektir. Böylece sürekli bir iktidar sağlayan, gülünç derecede masrafsız ve etkili bir yöntem ortaya çıkmıştır (Foucault, 2012:95).

Bu yeni yöntem içerisinde adaletin, mahkumların bedenlerine müdahale etmesi gerekse bile bu çok daha derli toplu, daha şereflice ve gözlerden uzakta, gizlilik içinde gerçekleşecektir. Muhakkak ki ceza sistemindeki bu değişim belirli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. İlk değişimler, işkence ortadan kaybolmaya başladıktan sonra, bir suçluyu işkence ederek onu bin kez öldürmek yerine tek seferde öldürme fikri ile ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi boyunca kullanılan giyotin, bu tek seferde ve işkence etmeden öldürme fikrinin tezahürüdür. Giyotin, bedene dokunmaksızın öldürmeyi mümkün kılmıştır. Ölüm cezası, giyotin denilen bir makinede bir anlık sürece indirgenmiştir (Foucault, 1992: 9-15). Yaşayan ve üreten toplumsal bir varlık olarak bedene işkence etmeme fikri, henüz yolun çok başında olsa da yavaş yavaş filizlenmektedir. Zamanla giyotin de tarihsel süreç içerisinde ceza sisteminden silinip gidecektir. Bedene dokunmayan, dokunsa bile bunun sınırları olan, öldürmekten kaçınan bir ceza sistemi genişlemektedir.

Kapitalizm ile birlikte, globalleşme ve sermayenin küresel çapta dolaşımının gelişmesi ile birlikte artık beden, emeğin hammaddesi olarak yaşatılması gereken bir mekân haline gelmiştir. Bedeni yok etmek, emeği yok etmek demektir. Beden, emeğin ve işgücünün barındığı yerdir. Emeği yok etmek, kapitalizmin en temel unsurunu yok etmek demektir. O halde bedeni yok eden işkencenin yerini, bedeni ıslah eden bir cezalandırma sistemi alacaktır.

Cezalandırma sistemindeki bu değişikliğin sebebinin, insan doğasına henüz duyulmaya başlanan bir saygı olmadığını belirtmek gerekir. Bu optimist ve oldukça da hümanist bir bakış açısı olur. Yeni bir toplumsal ceza haritası oluşturulmaktadır. Böylece ceza hukukunda gerçekleşen reformlar, cezalandıran iktidarı çok daha etkili

ve düzenli hale getirmiştir. İşlevleri, kuralları açısından özerk bir cezalandırma sistemi, stratejik ve kalıcı hale gelmiştir. Şüphesiz bu tip bir cezalandırma sistemi, işkenceyi dışlayarak yaşamın üretilmesine dönük olumlu ve üretken biyoiktidar sayesinde mümkündür. Foucault, biyoiktidarı modernitenin eşiği olarak görür. Korkunç işkenceleri dışlayan, bunun yerine bedeni itaatkâr ve üretken hale getirecek ıslah edici ceza tekniklerini öngören bir iktidar tipidir (Keskin, 1996: 119-122).

Bireyin yaşamı ve bu yaşamın üstlenilmesi iktidar için vazgeçilmez olduğunda, mahkûmu amaca uygun biçimde hazırlanmış bir mekâna kapatıp ıslah ederek, onu normalleştirerek tekrar üretim süreçlerine dâhil etme fikri ceza sistemlerinin tam ortasına yerleşmiştir. Bu mekân hapisane olacaktır.

Orta çağ toplumlarında hapisane yoktur, ona günümüzdeki anlamıyla atfedilen görev o dönem için geçerli değildir. O dönemde hücreler birer mahkeme bekleme odası gibidir. İnsanların ölümle cezalandırılmaya kadar ya da serbest bırakılmaya dek tutuldukları bir hücre geçiş yeridir. Ölüme ya da yaşama çıkan geçici bir arafı andırmaktadır. Hapishanenin başlı başına bir ceza biçimi olacağı fikri orta çağ toplumlarında mevcut değildir. Kapitalizm, kök salarken ilk olarak el emeği ve işsizlik gibi sorunlarla karşılaştığında kapatmaya başvurmuştur. Hapisane o dönemde tehlikeli kimseleri eleme imkânı tanısa da orta çağın toplumlarında kitlesel bir kapatma söz konusu değildir. 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında, Fransız Devrimi döneminde akıl hastaları tımarhaneye, gençler ıslahevine, suçlular hapishaneye toplu halde kapatılmaya başlanılmışlardır (Foucault, 2015b: 105-106).

Hapisane, 18. yüzyılın sonlarında yavaş yavaş ortaya çıkana kadar hapsedme tam anlamıyla yasal bir ceza değildir. O dönemde hapisane, mahkûmların kalıcı olarak kapatıldıkları yer değildir. Mahkûmlar, çok istisnai durumlar dışında yalnızca dava açılana kadar geçici bir süre hapsedilmektedirler. Amaç cezalandırmak değildir. Baskı sistemi olan hapishaneler kurulurken ileri sürülen fikir, bu mekânın suçlular için yeniden eğitim yeri olacağıdır. Suçlu, hapiste kaldıktan sonra yasalara itaat eden evcil bireye dönüştürülebilecektir. İnsanları hapiste bırakarak itaatkâr bireyler elde edilebilecektir (Foucault, 2014: 154). Hapisane bu anlamıyla bir iktidar teknolojisidir, üzerinde uygulandığı alan ise insan bedenidir (Foucault, 1992: 37).

Bu konuda Alev Özkazanç'ın da belirtmiş olduğu gibi, "İslah edici kapatma pratiği olarak hapisane, yararlı ve itaatkâr bedenler üretmeyi hedefleyen yeni bir iktidar mikro-fiziğinin gelişimine işaret eder. İlk hapishanelerin aynı zamanda zorunlu çalışma evleri olarak

örgütlenmeleri tehlikeli sınıflara yeni bir çalışma etiğinin dayatılması anlamına gelmiştir. Böylece ıslah edici çalıştırma ile ceza mantığı tehlikeli sınıflar üzerinden birbirine bağlanır. Eğer tehlikeli sınıflar asılmak yerine aylıklığı tercih ediyorlarsa, en iyi ceza onları çalıştırmak olacaktır” (Özkazanç, 2007: 2).

Görüleceği üzere, 18. yüzyıldan itibaren ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında, suça meyilli olarak addedilen bireylerin toplumun düşmanı olduğu fikri oldukça güçlenmiştir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında toplumun düşmanı olarak görülen bu mahkûmlar hapishanelerde çalıştırılmaktadırlar; fakat yine de bu tarihsel süreç içerisindeki kapatmalar tam anlamıyla cezai nitelikte değildir. Bu dönemde mahkûmlar, ücretsiz emek gücü olarak görülmüş ve işçi olarak kullanılmışlardır. Çalıştırma ile karışık bir cezalandırma söz konusudur. 19. yüzyıla kadar bu böyle devam etmiş, bu yüzyıldan sonra kapatmanın anlamında ve işlevinde de derin bir yarıma gerçekleşmiştir. Artık hapishane gerçek bir ceza infaz kurumu haline dönüşmüştür. Mahkûmlara hiçbir şekilde işe yaramaz, iktisadi dolaşımında ve dışarıdaki hayatta hiçbir şekilde kullanılamaz işler verilmiştir. Mahkûmlar, işçi sınıfının da dışında tutulmaya başlanmışlardır (Foucault, 2015b: 135-139). Bu bağlamda 19. yüzyılda kapatma ve dışlamanın ağırlığı çok daha artsa da hapishanenin işlevinde gerçekleşecek bu değişime kadar, her şey büyüyen kapitalist ekonomik sistemin dilediği gibi ilerlemiştir.

Burjuvazinin düşü hayata geçmektedir, kapatma ve gözetleme kök salmaktadır, bir kişinin herkesi gözetleyebildiği bina fikrinin temelinde ise şüphesiz 18. yüzyıl teorisyeni Bentham tarafından geliştirilen “Panoptikon” tasarımı yer almaktadır.

Foucault’ya göre, “Azap çektirilen kişinin bedeninin sergilendiği darağacının, hükümdarın ayinsel olarak dışavuran gücünün, cezanın tasarımının toplumsal bünyeye sürekli olarak verildiği ceza tiyatrosunun yerine, bizatihi devlet aygıtıyla birleşen kapalı, karmaşık ve hiyerarşik büyük bir mimari geçmiştir” (Foucault, 1992: 144). Bu mimarinin temelleri panoptikon fikriyle kök salmıştır.

Jeremy Bentham, panoptikon tasarımını bir askeri okul ziyareti yapan kardeşinin kendisine verdiğini ifade etmiştir. Panoptikon fikri Bentham’dan önce gelse bile, ona gerçek anlamını veren isim liberal teorisyenin kendisidir. Bütünlük anlamına gelen “panoptikon”, kelime anlamı olarak bile büyük önem taşımaktadır. Bu tür bir bütünlük, Aydınlanma çağının ortadan kaybolduğunu görmek istediği

yerleri; yani insandaki loş yerleri görebilmeyi sağlayan bir bütünlüktür. Buna paralel olarak panoptikon, gözetleme sorunlarını çözen bir iktidar teknolojisidir. İngiliz düşünür, böylece bir hakikati keşfetmiştir. Panoptikte her mahkûm, bir kişi ya da birtakım kişiler tarafından gözetlenir. Esas olan bakıştır ve aynı zamanda bir buyruk olarak sözdür (Foucault, 2012: 87-105). Foucault, disipline edici iktidar ilişkilerini anlatırken panoptik modelini, hapishane binasının kurgusu üzerine inşa edilmiş bir kurum ve mimari biçim olarak tanımlamaktadır (Eroğlu, 2016: 47).

Panoptikon fikri, her bireye doğrultulmuş bir şeffaflık fikridir. Bireye “Bu suçu işlersem alacağım ceza öylesine ağır olacak ki bu suçu işlememeliyim” dedirtmeye çalışan, bireye faydalılık hesabı sunan bir fikirdir. Faydalılık hesabı sunar zira suçu işleyecek kişi kendine, “Alacağım ceza bu suçu işlemeye değer mi?” diye soracak, bir fayda hesabı yapacaktır. Zaten Jeremy Bentham da faydacı liberallerdendir. Bu şekilde, Bentham dâhil 18. yüzyıl reformistleri, suçu tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir (Foucault, 2015a: 212-213).

Mimari olarak Panoptikon dairesel bir binadır. Tutukluların hücreleri binanın çeperinde, birbirleriyle iletişim kurmalarını engelleyecek şekilde ayrılmıştır. Gözetleme locası tam merkezde yer alır. Hücreleri aydınlatmak için her hücrede gözetmenin işini de kolaylaştıracak pencereler bulunur. Tutukluların diğer tutukluları görememesi için aralara bölüm duvarları inşa edilmiştir. Hücrelerin yükseklikleri de mahkûmların birbirlerini görmelerini engelleyecek seviyede tasarlanmıştır. Binanın malzemesi oldukça masrafsız ve yangına karşı güvenlidir. Koridorlar hücre sayısına göre ayarlanmıştır. Gözetmen locası, gözetmenin kendisi ve ailesinin yaşaması için bir yaşam alanı olarak düzenlenmiştir. Bu tür yerler hem bir hapis, hem de bir tedavi yeridir. En azından hastalıkların teşhis edileceği bir yer muhakkak bulunur, çünkü çalıştırılan mahkûmlar arasında salgın bir hastalığın baş göstermemesi gerekir. Öte yandan bu mimari biçim, hem bir çalışma alanı hem de bir ibadet alanı olarak tasarlanmıştır. Mahkûmlar sık sık dini törenlere katıldıklarında, bu durum düzenin bozulmaması ve itaat adına şüphesiz yararlı olacaktır. Mahkûmlar el becerilerine ve meslek seçimlerine göre de sınıflandırılmaktadırlar. “İyi eller”, “kabiliyet sahibi eller”, “ümit vaat eden eller” ve “tembel eller” olarak sınıflandırılırlar. Bu sınıflandırmaya göre kabiliyet sahibi eller, iyi ellere yaklaştıkça gördükleri muamele ve değerleri artacaktır. En ağır işlerde çalıştırılan mahkûmlar, bir değirmeni döndürmek, motoru çalıştırmak, vinç kullanmak, kenevir işlemek, ağaç kütüğü

kesmek, kâğıt işlemek, kereste doğramak, demirhanede çalışmak, maden eritmek gibi işlerde kullanılmaktadır. El yeteneği yüksek mahkûmlar ip üretimi, çuval dokuma, ağ örme gibi daha kolay ve nitelikli işlerde kullanılmaktadır. Mahkûmlar, çalışmayla ödüllendirilmektedir. Mahkûmlara sürekli olarak çalıştıkları ve düzene ayak uydurdukları müddetçe serbest kalabilme ihtimalleri hissettirilmektedir. Tüm bunların yanında müfettişlerden, memurlardan, yargıç komitelerinden oluşan geniş bir bürokrat takım ve bunların masrafları da hesap edilmektedir. Hastaneler, fabrikalar, okullar, tımarhaneler için de hapisane modeli kullanılabilir. Hapishaneler tüm bunları içeren öncül bir model olarak nitelendirilebilir. Gözetleme ilkesi ilk olarak hapishanelere uygulansa da giderek akıl hastanelerinde, sonra hastanelerde ve okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Bentham, gözetleme ile ilgili ilginç bir anekdota da yer verir. Saraylarında uygulamaları için Türk sultanlarına herhangi bir tavsiye vermediğini, haremağalarının gözetleme konusunda zaten çok büyük yararlar sağladıklarını ve çok güvenilir olduklarını belirtmektedir. Böylece gözetleme ilkesi daha önceden yaratıcı beyinlerde oluşsa da Bentham ile birlikte Panoptikon tasarımı en net halini bulmuştur. Ona göre bu bir Columbus yumurtasıdır⁶ (Bentham, 2008: 14-67).

Panoptikon tasarımıyla birlikte artık sorgulama değil, gözetleme ve denetleme hâkimdir. Birini veya bir şeyi sürekli olarak bakışa tabi kılma, tabi kılınanlar hakkında devamlı bilgi sahibi olma söz konusudur. Bu bilgi bir norm etrafında şekillenmektedir. Norm, normal olan ve olmayanı, yapılması gereken ile gerekmeyeni belirleyen terimleri düzenlemektedir. Söz konusu olan, bir norm etrafında şekillenen gözetim ve denetimin bilgisidir. Sosyoloji, psikoloji ve psikiyatri gibi, beşeri bilimler olarak anılan bir bilgi/iktidar biçimidir. Panoptiğin tüm hücrelerinde yazı yazmayı öğrenen bir çocuk, çalışan bir işçi, ıslah edilen bir suçluya

⁶ Columbus yumurtasının hikâyesi şöyledir: Kristof Kolomb, Amerika'yı keşettikten sonra İspanyol elitleri ile birlikte bir akşam yemeğindeyken masadakilerden birisi bu keşfi küçümseyerek "Sayın Kristof, eğer ki siz Amerika'yı keşfetmemiş olsaydınız, İspanya'da hatta mecliste bilgi ve tecrübesiyle orayı keşfedecek o kadar çok kişi vardı ki" demiştir. Bunun üzerine Kolomb kendisine bir yumurta getirilmesini istemiştir. "Beyler, size iddia ediyorum hiçbiriniz benim yapacağım şekilde bu yumurtayı herhangi bir destek olmadan masanın üstüne dikine durduramaz" deyince masadakiler teker teker ve uzunca müddet denemişlerse de başaramamışlardır. Bunun üzerine Kolomb yumurtanın bir ucunu hafifçe kırarak masanın üzerine dikine yerleştirmiştir. Bir başarı elde edildiğinde, bu başarı herkes tarafından yapılabilecek bir şey olsa bile önemli olanın onu ilk defa düşünmek olduğunu göstermiştir. Kolomb'un yumurtası, farklı düşünmenin önemini simgelemektedir. İşte Bentham da panoptikon fikrini, bu olaya benzetir. O, cezalandırma işlemi üzerine farklı bir fikir getirerek, Kolomb'un yumurtasına benzer bir durumu gerçekleştirmiştir (Çetiner, 2014).

da terapiye maruz kalan bir deli vardır. Gözetmenin bakışı tüm hücreye tesir etmektedir. Bir gizlilik mümkün değildir. Mahkûmlar, kendilerini gözetleyeni göremez, gözetleyen ise tüm mahkûmları görebilir. Mahkûmlar, bakışın etkisi altında olup olmadıklarından bile emin değillerdir çünkü her an görülebilmektedirler. Dolayısıyla kendileri üzerinde otomatik bir kontrol ve iktidar uygulamak durumunda kalırlar. Zihin için ve zihin üzerinde iktidar uygulayan panoptikon, yalnız Bentham'ın düşü değil burjuvazinin de düşüdür. Bu düş, Napolyon devletinde hukuksal ve kurumsal bir aygıtta dönüşmüştür. 19. yüzyıl devletlerine de model olmuştur (Foucault, 2015b: 135-225).

Foucault, Panoptiğin, iktidarın bizzat kendisi mi, yoksa iktidarın bir aytığı mı olduğu konusunda kararsızdır ama tamamen şeffaf bir toplumun mümkün olmayacağını da belirtmektedir (Sarup, 2004: 114).

İnsana dair tüm loş alanları aydınlatmaya, gözetlemeye ve bilmeye çalışan Aydınlanmacılara ve 18. yüzyıl reformistlerine rağmen bu mümkün olmamıştır. Ceza politikasının bunu anlaması da geç olmamıştır. Burjuvazinin kurduğu düş, bir süre sonra değişime uğrayacaktır.

19. yüzyıldan sonra ceza sistemi artık suçu tamamen ortadan kaldırmaya çalışmaz. Aksine, suçun varlığı yararlı bir hale gelmiştir. 18. yüzyıl teorisyenlerinin ve ceza hukukçularının iki temel amacı vardı: suçu tamamen ortadan kaldırmak ve mahkûmlara iş vererek kapitalizme yararlı hale getirmek; yani onları cezalandırırken çalıştırmak. 19. yüzyıldan sonra bu durum değişime uğramıştır. Bu tarihten itibaren iktidar, suça eğilimliler grubunun kullanılmaya oldukça müsait ve yararlı olduğunu keşfetmiştir. Suça eğilimliler birçok amaç için kullanılabilir. Muhbirler, ispiyoncular bu kişiler arasından devşirilmektedir. Burjuvazi, kendi yapmak istemediği yasadışı faaliyetleri rahatlıkla suça eğilimli gruplara yaptırabileceğini keşfetmiştir. Görüldüğü gibi profesyonel bir suça eğilimli grubun varlığı ekonomik ve siyasal anlamda oldukça kârlıdır. İşte 19. yüzyıldan sonra hapishane, yasadışı işlerde kullanılacak suça eğilimleri toplamanın bir aracı haline dönüşmüştür. 18. yüzyılın temel fikri, hapishaneler sayesinde suçu tamamen yok etme hedefi son bulmuştur çünkü; artık suç yararlıdır ve hapishane işlevseldir. Hapishane, bir suçlu imalathanesi gibi suçluyu ıslah etmek bir yana, suçlunun daha fazla suç üretmesine sebep olmaktadır. Polis ve gardiyanın kontrolü altında yararlı ve profesyonel bir suçlular grubu oluşmaktadır. 18. yüzyıldaki doğuşundan sonra derin bir kırılma

yaşayan hapishanelerin yasa dışılıkla mücadelenin değil; aksine yasa dışılık alanını yeniden düzenlemenin, profesyonel bir yasadışılık yaratmanın merkezi haline geldiği ortaya çıkmıştır (Foucault, 2012: 83).

Düşünür, hapishanenin değişen işlevselliğini şöyle ifade etmektedir: “Hapishane suça eğilimlileri, profesyonel suça eğilimlileri kışkırtır, yaratır, üretir; çünkü bunlar yararlıdır: İsyan etmezler. Yararlıdırlar, manipüle edilebilirler ve edilmişlerdir” (Foucault, 2005: 175).

Aynı şekilde suç arzı da yeterli seviyede tutulduğu ve kontrol edilebildiği müddetçe yararlı görülmeye başlanmıştır. Örneğin uyuşturucu kullanımı bir suç ekonomisine girmektedir, uyuşturucu satışı da bir suç arzıdır. 1970'lere kadar uyuşturucu satışını engellemeye dönük yasal politika güdülmüştür, yani uyuşturucu arzını azaltmak söz konusudur. Uyuşturucu arzı kısıtlandığında, fiyatlar çok yükselmiş; üretim ağları denetlenip ortadan kaldırıldıkça büyük üretici şebekelerin tekelleşmesi ve olipogol⁷ durumu ortaya çıkmıştır. Neticede piyasa ve rekabet kanunları işlemez hale gelmiştir. Bu noktada bir müptela için fiyatların esneklik taşımadığı hatırlanmalıdır. Bağımlı kişi bir şekilde uyuşturucuya ulaşacaktır, gerekirse suç işleyecektir, uyuşturucu satın alabilmek için hırsızlık veya cinayete bulaşacaktır. Bu durumda bir suç arzını tamamıyla yok etmek, başka bir suçun patlak vermesine sebep olabilir. Bu örnek üzerinden anlaşılacağı üzere piyasanın kendi kanunlarına da müdahale etmemek gerekir. Böylece kapitalist toplum hem makul seviyedeki bir suçluluğu kabul etmiş hatta onu kullanmış, hem piyasanın doğal işleyişine ve rekabet kanunlarına müdahale etmemeyi şiar edinmiştir. Uyuşturucu örneği, suç arzı ve piyasa kanunu arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

Daha açık ifade etmek gerekirse bir toplum belirli bir suç oranıyla sorunsuz bir şekilde yaşayabilir. Yasa dışılığı sıfıra indirmek, sonsuz bir itaat isteği yararsız olacaktır (Foucault, 2015a: 213-215). Öte yandan makul bir seviyede suçun varlığı, o suçun denetimini mümkün kılacak polis kurumunun varlığını da gerektirmektedir. Suç ile polis birbirlerine dönük ontolojik bağ içerirler. Eğer suç kavramı ve suça eğilimlilerden oluşan bir kitle olursa polis kurumu halk tarafından kabul edilebilir. Suç korkusu ve polisiye gözetim sistemi medyada, televizyonda, edebiyatta ve basın

⁷ Olipogol piyasa yapısı, herhangi bir pazara farklı şirketlerin girmesine engeller koyan, çok az sayıda ve büyük firmalardan oluşan, tekelleşmeye oldukça açık yapıdır.

yayının diğer tüm organlarında devamlı olarak canlı tutulmaktadır (Foucault, 2005: 175). Bu anlamda 19. yüzyılda polis kurumunun zirveye ulaşması tesadüf değildir.

19. yüzyılda suçun algılanışında yaşanan tüm bu değişimlerle birlikte hapisane kurumu da değişim yaşamıştır. Daha önceleri hapisane kurumsal olarak yerleşmeye başladığında yalnızca dışlamanın ve tecridin bir mekanıydı. Artık hapisanenin en temel işlevi yalnızca tecrit etmek, suçluyu toplumsal çevreden koparmak değil; suçluya ruhsal bir dönüşüm yaşatmak, onu normalleştirme aygıtlarına bağlamak, onu her şeyiyle ıslah etmektir. Kapatmanın hedefi, suçluyu çevreden koparmak değil, bireyi bir üretim aygıtına; fabrikaya, hapisaneye, akıl hastanesine bağlamak olacaktır. Islah işlevi baskınlık kazanmıştır (Foucault, 2015b). Ceza tekniği bundan böyle “Bu suçun cezası nedir?” diye düşünmemektedir. “Bu suçu işleyen her yönüyle kimdir, suçlunun geçmişi nasıldır, ruhsal durumu nasıldır, yatkınlıkları nelerdir, nasıl bir kişiliği vardır?” gibi sorular sormaya başlamıştır. Suçlunun hikâyesi merak edilmektedir.

Hapisane tüm başarısızlıklarına ve iç çelişkilerine rağmen varlığını sürdürmüştür. Hapishaneler suçluluk oranlarını düşürmekten çok uzakta olup sayıları artsa da suç ve suçlu sayısı sabit kalmakta, daha da kötüsü gün be gün artmaktadır. Bir mahkûm serbest kalsa bile polis gözetimi altındadır ve dolayısıyla tekrar suç işlemeye itilmektedir. Bu durum onun kaderi olmuştur (Foucault, 1992: 336-339). Hapisane, bilgi ve söylemle hükmeden iktidarın, normalleştirici iktidarın, hakikati dayatarak özne kılan iktidarın disiplin kurumudur. Modern toplum halen daha halkı mahkûmlar, yöneticileri gardiyanlar olan koca bir hapisane gibidir.

Foucault, İktidarın Gözü adlı eserinde hapishanesiz toplum tasarımının mümkün olup olmadığıyla ilgili çıkarımlarda bulunur. Bazı kriminologlar bu ütopyik fikir üzerine ciddi çalışmalar da yapmışlardır. Örnek olarak Rotterdam Üniversitesi’nde ceza hukuku profesörlüğü yapmış, aynı zamanda Birleşmiş Milletler bünyesinde bilirkişi görevini üstlenmiş bir isim olan Louk Hulsman, ceza sisteminin ortadan kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür. Hulsman’a göre ceza sistemi toplumsal hedefleri gerçekleştirmekten uzak kalmakta ve suçlu yaratmaktadır. Hulsman, suç kavramının yerine “son durum” kavramının geçirilmesini öne sürer. Hapisle cezalandırmak veya damgalamaktan vazgeçerek hakemlik yoluyla ve hukuksal nitelik taşımayan uzlaşmalar vasıtasıyla sorunu çözmeyi ileri sürmektedir. Hukuksal aygıtı, en son çare olarak ve hakemlik yoluyla uzlaşabilmenin mümkün

olmadığı noktalarda devreye sokma fikrini dile getirmektedir. Hulsman'a ait bu teorinin kültürel bir devrimi gerektirdiği açıktır (Foucault, 2012: 258-259).

1.5. Birinci Bölümün Sonucu

19. yüzyıldan günümüze kadarki süreçte suçluya dair bilgi, onun hakikatine duyulan ilgi ve bu yönde sorulan sorular çeşitlenerek artmıştır. Gelişmekte olan şey, suçluyu ıslah ederken ona dair hakikati de elinde bulundurmaya isteyen bir ceza sistemidir. Giderek suçlunun kişiliği, etnik kökeni, dünya görüşü, siyasal tutumu, ideolojik kodları da bu bilgiye dâhil edilmiştir. Üzerinde ıslah pratikleri uygulanacak mahkûm, siyasal düşüncesinden kişiliğine kadar her yönüyle bilinmektedir. Bu süreçte işkence ortadan kalkmamıştır, ruha yönelmiştir.

Hapishanelerin verimsizliğinin gün yüzüne çıkması ile birlikte hapishanesiz toplumları hayal edenler de olmuştur. Yalnızca kamu cezası yoluyla işleyen bir cezalandırma yöntemi tasarlayan bazı düşünürler, kimi suçların cezalandırılma biçimlerinin kamusal görev doğrultusunda icra edilebileceğini ifade etmişlerdir. Esasen bu fikre günümüzde de “kamu hizmeti” olarak icra edilen bazı cezalarda rastlanır.

Sonuç olarak, liberal felsefenin sırtında yükselen modern bir iktidar büyümektedir. Günümüz toplumlarının ayrıştırılmayı, sınıflandırılmayı ve kapatılmayı bu denli içselleştirmesinin sebebi, biyoiktidarla işleyen modern yönetimlerdir. İncelenmesi gereken de modern iktidarların kalbinde yatan tüm bu disiplin ve tahakküm kurumlarıdır.

2. BÖLÜM

1982 ANAYASASI VE DARBE HAPİSHANELERİ

Türkiye siyasi tarihi sürekli bir gerilim ve diyalektiğin hüküm sürdüğü zaman dilimlerinin toplamına benzer. Siyasetin merkezi ile çevresi arasındaki mücadelenin ürünü olarak darbeler de, bu zaman dilimleri toplamının kırılma anları gibidir. Her daim ordu-millet özelliğiyle var olagelmiş bir devlet yapımız ve teşkilatımız vardır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Türkiye’de rejimin kurucu ideolojisinin aslı taşıyıcısı, Kemalizmin politik bir ideoloji olarak benimsetilmesinde temel işlev gören yapı olmuştur (Cizre, 2004: 135). TSK, özellikle militarist etkilerin yayılmasında başat faktör olarak kendini gösterir. Militarizm, askeri kurumsallaşmadan hareket ederek silah, üniforma, disiplin ve baskıyı çağrıştıran iç yapıda homojen, tutarlı ve rasyonel bir gücü temsil eder. Böylece dışarıya karşı da bir tehdit ve kurtarıcı rolüne bürünmüştür (Mahcupyan, 2004: 120-121).

Yalnızca 20. yüzyılın pozitivist etkileriyle ve bu yüzyılda içinden galibiyetle çıktığımız kurtuluş savaşının dışavurumuyla gelişen “ulus devlet” inşasından daha da evvel, köklerimizde baskın bir askeri yapımız, siyasetin ve bürokrasinin hamisi konumunda bir ordu teşkilatımız mevcudiyetini devamlı sürdürmüştür. Tarihte hep söz konusu edilen “kazan kaldıran yeniçeri” örneği, şüphesiz 20. yüzyıl modern Türkiye’sinin baskı grubu olarak işleyen ordusunun siyasetle girdiği güç mücadelelerinin de köklerinde yer almaktadır. Türkiye siyasi tarihi boyunca askerin iktidar arzusunun Türkiye’ye has bir gelenek olduğu, karakteristik yapımız olduğu söylenebilir. Demokrasiye giden sürecin askeri müdahalelerden ve zorlu çekişmelerden oluştuğu, demokrasiyi sindirebilmenin belirli bir süreç istediğinin de göz ardı edilemez olduğu şeklindeki çıkarımların tamamı siyasi darbeleri açıklama üzerine tipik okumalardır.

Öte yandan, siyasetin sürekli devinim halindeki bir güç istencinin alanı olduğunu görürüz. Güç ve gücü elinde tutma aracı olarak iktidar aygıtı, gerek mikro düzeyde gerek makro düzeyde arzulanır. Makro düzeyde devletin yönetim tabakasında güç istenci çok yoğunur. Edward Shils’in adıyla anılan, Türkiye’de Şerif Mardin’in üzerine çalışmalar yaptığı merkez-çevre kuramı dahi güç istenci üzerinden okunabilir. Mardin, Türkiye’nin tarihsel gelişiminde merkez-çevre ilişkisinin, Batı ile yapılacak karşılaştırmalar sayesinde daha anlaşılır olacağını

düşünmüştür. Ona göre, burjuva demokrat devrimlerini yaşamayan Türkiye’de sınıfsal ayrımlar belirgin olmadığı için sosyal ve siyasal yapıyı açıklamada geliştirilen yaklaşımlar da çeşitlilik göstermiştir. Özellikle Batıda meydana gelen devlet-kilise gerilimine benzer bir gelişimin olmaması, Türkiye’de merkez-çevre etkileşimini de farklı kılan temel etken olmuştur. Osmanlı’da padişah otoritesinin meşru kaynağı olan din, padişahın otoritesi aşındıkça giderek çevrenin sahiplendiği bir olgu olmaya başlamıştır. Sonuç olarak Osmanlı’nın son döneminde iyice gelişme gösteren kamu bürokrasisi, yeni rejim içerisinde de etkisini artırarak güçlenmiş ve seçkin bürokrasiden oluşan bir zümre merkezi etkisi atına almıştır. Çevre ise merkezin dışında kalan inanç, değer, kurum ve coğrafi alanı kapsamaktadır (Tuncel ve Gündoğmuş, 2012: 141).

Böylece merkez ile çevre arasındaki diyalektik tarihsel süreç boyunca devam etmiş, bu süreç içerisinde çevrenin merkeze yürüyüşü ısrarla sürmüştür. Çevreye ait değerler, siyasi parti bünyesinde iktidarı elde etme yarışına girmişler ve bir siyasi elit halini almışlardır. Çevrenin merkeze baskı grubu oluşturması ve siyasi seçimlerle merkezi ele geçirmesi ordu tarafından engellendiğinde Türkiye ilk kez askeri darbelerle tanışmıştır. İşte topluma kendi değerlerini kabul etme arzusunu içeren bu sürekli gerilim, özünde bir iktidar etme arzusudur. Sürekli hareket halindeki bir merkez ve çevre karşılıklı mücadele içindedirler, siyasetin dengesi de bu mücadelelerin totali sonucunda belirlenir. Sonu ve mutlak kazananı olmayan güç mücadeleleri hep devam eder. Yalnızca iki taraf arasında değil; pek çok baskı grubu ve siyasi elit arasında devam eden bir süreçtir. Bu mücadelenin özünde gücün istencinin, gücün arzulanışının yattığı rahatlıkla söylenebilir (Gülener, 2007). İşte Türkiye siyasi tarihi de sürekli devam eden güç istencinin ürettiği çekişmelerin toplamı olduğu gibi, 12 Eylül dâhil tüm darbeler de siyasetin merkezi ile çevresi arasında gücün istencinin yarattığı mücadelelerdir denilebilir.

Spesifik olarak “güç istenci” kavramı çoğunlukla Nietzsche’nin adıyla beraber anılır. Foucault, Nietzsche’nin kavramlarını zenginleştirerek daha kompleks bir iktidar kavramsallaştırması sunmaktadır. 12 Eylül iktidarının yarattığı hakikati, ürettiği söylemi, bir iktidar aygıtı olarak işlettiği yasayı ve ıslah edici kapatma mekânları olarak var ettiği hapishaneleri, Foucault’nun teorisi ışığında incelemek farklı bir vizyon kazandıracaktır.

Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde ilk olarak 12 Eylül 1980 darbesine giden süreç genel hatlarıyla incelenecektir. Yapılmaya çalışılacak olan şey bir siyasi tarih anlatısı değildir. Amaçlanan yalnızca siyasi tarih anlatısı olmadığı için daha çok 12 Eylül ile ilgili spesifik noktalar üzerinden Foucauldian iktidar analizi gerçekleştirilecektir. Türkiye’yi 12 Eylül’e götüren süreç genel hatlarıyla ortaya konduktan sonra, darbe iktidarının kristalize olduğu yapılar analiz edilmeye çalışılacak; iktidarın, hakikati ve normu anayasa vasıtasıyla nasıl ortaya koyduğu ve disiplini hapishane kurumu üzerinden nasıl içselleştirdiği incelenecektir.

İkinci bölümün kapsamı, iktidarın en net şekilde kristalleştiği yapıları inceleyecek şekilde sınırlandırılmıştır. Bu yapılar anayasa aygıtı ve hapishane kurumudur. Anayasa aygıtıdır çünkü bir hakikati ortaya koyarak normlaştırmıştır. 1982 Anayasasının kabul edilme ve oylama koşulları dahi gözetim ve denetime tabi kılınmıştır. Dönemin hapishaneleri de iktidarın en açık biçimde konumlandığı kurumsal aygıtlardır. Disiplinin ve kapatılmanın, ayırıştırma ve dışlamanın mekânı haline gelmişlerdir. O yılları yaşayanların, hapishaneleri deneyimleyenlerin anlatımları ve çok sayıda mahkûmun farklı hapishanelerdeki hatıraları üzerinden, bir dispoitif olarak darbe hapishaneleri bu bölümde eleştirel bir yaklaşımla incelenecektir.

2.1. Türkiye’yi 12 Eylül’e Götüren Tarihsel Süreç

12 Eylül 1980 darbesine giden süreç genel hatlarıyla incelendiğinde, 12 Mart 1971 askeri muhtırasının mecliste okunmasını takiben Süleyman Demirel’in istifasını dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a ilettiği ve genel başkanı olduğu Adalet Partisi (AP)’nin yönetimden uzaklaştırıldığı görülür (Köse, 2010: 140). Buna müteakiben Türkiye siyasetinde koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu hususta Türkiye’yi siyasal darbeye götüren süreci iç etkenler ve dış etkenler olarak ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

Dış etkenlerden en büyüğü 1973’de patlak veren petrol krizidir. Özellikle 1973’de ortaya çıkan Arap-İsrail savaşının ardından Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri (OPEC), petrolü ABD’ye karşı bir silah olarak kullanmışlardır. ABD’nin İsrail’i desteklemesine bir tepki niteliği taşıyan petrol ambargosu, üçüncü dünya ülkelerini

petrol fiyatlarının belirlenmesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklardan ötürü oldukça etkilemiştir. (Demir, 2009: 212). Petrolün varil fiyatları öylesine yükselmiştir ki, dışa bağımlı bir ülke olarak Türkiye büyük bir ithalat sorunu yaşamış, ihracat ve ithalat dengesini tutturamamıştır. Bunun yanında 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nı üstlenen Ecevit hükümeti, harekât sonrasında ABD'den silah ambargosu yemiş ve bu ambargo 1973 ekonomik kriziyle birlikte Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Ambargonun sebebi ABD kongresinin aldığı, Türkiye'nin Kıbrıs'ta Amerikan silahlarını kullandığına yönelik karardır (Arık, 2011: 20). Öte yandan İran'da Şah rejiminin yıkılması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Afganistan'ı işgali gibi uluslararası gelişmelerle birlikte Türkiye'nin stratejik anlamda güvenlik açısından Batı için değeri de artmıştır. Dönemin iktidarları ise Batı'nın bu tip güvenlik taleplerine ve beklentilerine karşı yeterli tatmini sağlayamamışlardır. Bu açıdan Batı nezdinde Türkiye'de gerçekleşecek bir askeri darbe ile beklenen güvenlik taleplerinin daha iyi karşılanabilir olma ihtimali, darbeye giden süreçteki dışsal bir sebep olarak belirlemiştir (Akıncı, 2013:42).

Dış etkenlerle birlikte, askeri rejime doğru ilerleyen tarihsel konjonktür içerisinde ülkede meydana gelen iç etkenler de oldukça puslu bir ortam yaratmıştır. İç etkenleri değerlendirecek olursak, 12 Mart ara rejiminden sonra 14 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977 seçimlerini ve bu süreçten darbeye kadar giden olaylar dizisini görürüz.1973 seçimlerinin bir kazananı çıkmamış, iki buçuk ay süren hükümet kurma çalışmaları sonrası Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) ortaklığı kurulmuş fakat fazla uzun sürmemiştir. Bu koalisyon Kıbrıs Barış Harekatı (1974) sonrası son bulmuştur. Ecevit'in istifasıyla son bulan bu koalisyonun ardından "Birinci Milliyetçi Cephe" koalisyonu 1977'ye kadar devam etmiştir. Bu süreç boyunca toplumsal kargaşanın, Sol-Sağ kavgasının, özellikle Milliyetçi Cephe koalisyonunun bir "cephe" olmasından ileri gelen toplumsal cepheleşmenin, komünizm düşmanlığının ve alevi karşıtlığının büyüdüğü görülmüştür. Böylece 5 Haziran 1977 seçimlerine gelinmiş, sandıktan yine bir koalisyon hükümeti çıkmıştır. İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti böylece kurulmuş; fakat bu hükümet de Türkiye siyasi tarihinde ilk kez gensoru ile düşürülen hükümet olmuştur. Bunun üzerine Ecevit yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (İpekliler, 2010: 31-51).

Bu tarihten sonra Türkiye'nin faili meçhul cinayetler, iç çatışma, ekonomik darboğaz, siyasi tıkanıklık, kutuplaşma ve gerilim problemleri hızla tırmanmış,

sorunlar kronikleşmeye başlamıştır. 1977'den itibaren milliyetçi-ülkücü paramiliter gençlik hareketi kanlı eylemlere başlamış, Dev-Sol hareketi de buna karşılık benzer eylemlerini arttırarak devam ettirmiştir. Bu süreçte, o tarihlerde henüz Orgeneral olan ve emekliliğini bekleyen Kenan Evren'in önu beklenmedik biçimde açılmış, önce Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na, ardından 7 Mart 1978'de Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştır. III. Ecevit Hükümeti, derinleşen iktisadi bunalımı, artan şiddet ve cinayetleri önleyemez olmuştur. Birçok ilde yaygınlaşan sıkıyönetime rağmen, Sivas olaylarında Alevi mahallelerine saldırılarak 12 kişi öldürülmüş, Bahçelievler Katliamı ile Türkiye İşçi Partili (TİP)'li 6 genç katledilmiştir. Bu durumu 1978 yılı boyunca üniversite hocalarına yönelik cinayetler, Maraş katliamı ve Abdi İpekçi cinayeti izlemiştir. Nihayet Ecevit hükümeti zayıflayarak güç kaybetmiş ve 1979 ara seçimlerinde Demirel azınlık hükümeti göreve gelmiştir. Demirel hükümeti de toplumsal bağlamda başarılı olamamış ve Türkiye; Çorum olayları, eski Başbakan Nihat Erim suikastı, Disk eski Genel Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesi ve Gün Sazak cinayetleriyle hızla darbe atmosferine girmiştir. Bu süreç içerisinde cumhurbaşkanlığı seçimleri uzun süre sonuçlanamamış, tam 160 oylama yapılmıştır. Demirel Hükümeti Genelkurmay'dan bir uyarı mektubu almıştır. 12 Eylül cuntacılarının aradığı dayanak ellerine geçmiştir (Aydın ve Taşkın, 2014: 289-316). Türkiye artık 12 Eylül darbesinin ezici dışlıleri arasında çiğnenmeye hazır hale gelmektedir.

1980 darbesinin arka planının ve darbeye doğru gidişatı tetikleyen bir dizi siyasal-toplumsal sürecin incelenme sebebi çalışmaya objektiflik kazandırmaktır. 12 Eylül cuntasına eleştirel bir yaklaşım getirilecek olursa dahi, bu yaklaşım objektif bir şekilde ve her tarihsel olayı o tarihin koşulları içerisinde inceleme ilkesinden hareketle yapılmalıdır. 12 Eylül'ün yalnızca kendisini anlatmak değil, onu meydana getiren süreçlerle, öncesiyle bir bütün içerisinde eleştirel analize tabi tutmak hakiki olacaktır. O dönemde sivil siyasetin tıkanmaya gittiği aşıkardır ama toplumu karanlığa gömecek, dışlama prosedürlerine ve işkenceye maruz bırakacak, iktidardan tahakküme kayacak her tür oluşumun ve siyasi yapının karşısında durmak elzendir. Tahakkümü içselleştiren her şeye karşı bireyin kendi öznelliğini bir direniş noktası olarak konumlandırması gerekir. İktidarın olduğu yerde direniş de canlıdır; tahakküm ise salt baskı, yok oluş ve eziliş ile kendini var eder. 12 Eylül cuntası tahakküme meyletmış bir siyasi yapı haline dönüşmüştür. Sivil ve özgürlükçü bir siyasi anlayış,

her zaman askeri ve totaliter bir yapıdan çok daha iyidir. Düzen tesis etmek adına daha büyük bir tahakkümü düşlemekten ve cunta iktidarı altında un ufak edilmekten daha iyi bir yol her zaman vardır. 12 Eylül'ü bu bağlamda düşünmek ve böylece değerlendirmek gerekmektedir. Halk, o dönemde toplumsal kaostan kurtulmayı şüphesiz istemiştir, fakat bu isteğin bir askeri darbe anlamına gelip gelmediği tartışmalıdır.

2.2.12 Eylül Günü ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

12 Mart muhtırasından sonra hızla artan çetrefilli süreç, nihayetinde Türkiye'yi 12 Eylül'e getirmiştir. 12 Eylül 1980 gecesini saat 03.00'te çok daha önceden planlanan ve Bayrak Harekâtı diye isimlendirilmiş darbenin fitili ateşlenmiştir. Saat 04.00'de TRT'de öncelikle İstiklal Marşı, ardından anons yapılmaksızın Harbiye Marşı çalınmıştır (Bahçıvan, 2005: 92). Saat 04.00 itibarıyla Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin 1 numaralı bildirisini TRT radyosu aracılığıyla tüm dünyaya, ordunun emir komuta zinciri içerisinde yönetime el koyduğunu bildirmiştir (MGK Tutanak Dergisi, 19 Eylül 1980). Kenan Evren'in "Yüce Türk Milleti" hitabıyla başlayan bildiriye müdahalenin amacı alttaki gibi yer almaktadır: "Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlenmesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır" (Resmî Gazete, 1980).⁸

Kenan Evren, TRT'de saat 13.00'da halka yönelik uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın bir bölümü şöyledir:

"Aziz yurttaşlarım;

Bir defa daha belirtiyorum ki; Silahlı Kuvvetler Aziz Türk milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır.

Kıymetli vatandaşlarım;

⁸12. 09. 1980, Resmî Gazete, Sayı: 17103. MGK'nın 1 numaralı bildirisidir.

Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetlerine ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde cezalandırılacaktır” (Resmî Gazete, 1980).

Burada açık biçimde görülen durum, 12 Eylül iktidarının, darbeyi gerçekleştirerek yönetimi ele aldığı ilk günden itibaren medyayı ve televizyonu bir dispoitif olarak kullandığıdır. Askeri yönetim, görevinin ilk anlarından itibaren söylemi kullanarak hakikatle bütünleşmiştir. Hakikati yaratmış, hakikat etkilerini yaratan tüm süreçleri kontrol etmiştir. “Kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak”, “Türk milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu sağlamak” adı altında dayanak olarak ortaya koyulan misyonu, askeri yönetimin söylem ve hakikatle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Hemen arkasından gelen “Yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde cezalandırılacaktır” ifadesi de söylem ve hakikatle iç içe geçmiş iktidarın disiplin ilkesini gözler önüne sermektedir. Kendi meşruluğunu ve gerçekliğini söylem ve hakikatle sunan iktidar, hemen ardından ve usulca disiplini devreye sokmaktadır.

Aynı şekilde darbenin ilk gününden itibaren gazetelerin darbeyi olumlayan başlıkları da medyanın birer iktidar aygıtı, bir dispoitif olarak işlediğini göstermektedir. Örnek olarak 13 Eylül 1980 tarihli Milliyet Gazetesi kapağına “Ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşılandı” başlığı atılmıştır (Milliyet, 1980). Burada da yine hakikat etkileriyle iç içe geçmiş bir söylemin inşa edildiğini görürüz. Keza Hürriyet’e ait 12 Eylül 1980 tarihli gazete kapağında da Kenan Evren’in yüz hatları oldukça güçlü, kaslı ve belirgin, yüzü güleç fakat kırmızı tonlarında resmedilerek iyi niyetinin ve gerektiği hallerde kızgınlığının dışavurumu da sergilenmiştir. Tüm bu örnekler dönemin medyasının bir iktidar aracı olarak işlevselliğini göstermektedir.

12 Eylül gününü takip eden süre zarfında, darbeyi inşa eden beş komutanın oluşturduğu MGK, cuntanın liderliğini üstlenmiş ve tüm yetkileri kendilerinde toplamışlardır (Bayram, 2008: 112). Bu süreçte siyasiler ve siyasi partiler de darbe sürecinden etkilenmişlerdir. Tüm siyasiler tutuklanarak belirli bölgelere yerleştirilmiş, siyasi partiler kapatılmış, askeri rejim karşısında ayak direyen siyasiler yargılanarak hapis cezasına çarptırılmıştır. Bülent Ecevit en başından itibaren askeri rejimi eleştiren bir yaklaşım benimsemiştir. CHP genel başkanlığından istifa ederek “Arayış” adlı dergiyi çıkartan Bülent Ecevit, yazılarıyla askeri rejimi kıyasıyla

eleştirmiş, bunun sonucunda üç kez yargılanarak hapis cezasına çarptırılmıştır (aktaran İpekliler, 2010: 133).

Yine dönemin partileri MHP ve MSP de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. Alparslan Türkeş toplamda 4,5 yıl, Necmettin Erbakan ise 1 yıl süreyle mahkûm edilmiştir. Darbeyi izleyen yıl boyunca tutuklu sayısı 122.000 civarında seyretmiştir. İşkenceye yaygın biçimde başvurulmuş, askeri yönetim dönemi boyunca 400 kuşku ölümün 171'i işkenceden kaynaklanmıştır. Evren, "asmayalım da besleyelim mi?" veciz sözünü kullanmış, çoğu siyasi suçlu olan toplamda 50 kişi 25 Ekim 1984 tarihine kadar ki süreçte ölüm cezasına çarptırılmıştır. 12 Eylül konjonktüründe 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş, 348 bin kişiye pasaport sınırlaması konulmuş, 15 bine yakın kamu görevlisi sıkıyönetim yasının 2. maddesini takiben sıkıyönetim komutanlarınca işten atılmıştır (Aydın ve Taşkın, 2014: 329-331).

Görüldüğü üzere askeri rejim, disiplini siyasilerden sivil halka kadar çok geniş bir yelpazede uygulamış ve disiplini içselleştirmiştir. Özellikle siyasilerin hapsedilmesinden de görüleceği üzere, bir zamanlar iktidar uygulayan politikacı da iktidara maruz kalmaktadır. Bu bize iktidarın sonsuz birlikler ve güç ilişkilerinden oluşan karmaşık bir bütün olduğunu belirten Foucault'yu hatırlatmaktadır. 12 Eylül iktidarının uyguladığı disiplinin varacağı son nokta kapatılmaya kadar gitmektedir. Demek ki 12 Eylül askeri rejimi, siyasal ve toplumsal alanı iktidarın boyunduruğu altında tutmuştur. İktidar, toplumsal bünyeye ve teker teker bedenlere varmakta, onları etkisi altına almakta ve onları kabul edilir özneler kılmaktadır. Bu bir siyasetçiden sanatçıya, basın mensubundan fabrikadaki işçiye, hapishane mahkûmundan öğrenciye kadar iplik gibi uzanabilmektedir. Bu, normalleştirici bir iktidardır. 12 Eylül rejiminin, bedenler üzerinden anatomi politikle işlediği aşikârdır. Bedeni nesne kılan; kapatmaya, dışlamaya, ayırtırmaya başvuran, ıslah eden, bireyi normalleştirme aygıtlarına bağlayan ve ona dair tüm bilgiyi elinden bulunduran, nihayet söylem ve hakikatle işleyen bir iktidardır.

Süreç ilerledikçe 12 Eylül iktidarı yeni anayasa için de çalışmalarını hızlandırmıştır. Kenan Evren bu hususta yeni anayasanın nasıl olmaması gerektiğini, önceki anayasaya istinaden 1982 Ağustos'unda Afyon'da yaptığı konuşmada dillendirmiştir. "O anayasa bize bol geldi, içinde oynamaya başladık, oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik" ifadesinde de görüleceği gibi artık hedef 27 Mayıs Anayasası'nın sunduğu

özgürlüklerdir. 1961 Anayasası'nın sunduğu özgürlükler, gelinen noktanın sebebi gibidir. Böylece yeni anayasa çalışmaları yapılırken özgürlüklerin kapsamı ve güvenlik ilkesi doğrultusunda değişikliklere gidileceği ortaya çıkmaktadır. Yeni anayasa çalışmalarına başlandığında demokratik kitle örgütleri ve partiler öneride bulunmazken üniversitelerden raporlar istenmiştir. Sivil toplum örgütleri ve siyasiler, anayasa taslağının hazırlanmasında tamamen dışlanmışlardır. Hatta yeni anayasa taslağını eleştirmek dahi yasaklanmıştır, yasal olan onu övmektir. Baskıyı ve güvenlik ilkesini toplumsal gövdenin her zerresine işleyen Evren iktidarı, anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanlığı seçiminin ayrı sandıklarda yapılmasına bile cesaret edememiştir. Anayasaya eklenen geçici bir maddeyle, verilecek “Evet” oyu, Evren'in yedi yıllığına Cumhurbaşkanı seçilmesine de olanak tanıyacak hale getirilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2014: 333-334). Böylece bir kez daha iktidar adı verilen olgunun, Türkiye siyasi tarihi üzerinden yapılacak bu tür bir analizle, nasıl bir güç istencinin alanı olduğu gayet net görülebilmektedir.

Anayasanın kamuoyuna tanıtılması sürecinde, farklı görüşlerin halk üzerinde etki yapmasına fırsat vermemek için toplumun defaatle tek taraflı yönlendirildiği görülmektedir. Evren, anayasayı halka anlatmak için Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Ankara, Kayseri, Adana, Antalya, İzmir, Kocaeli, Edirne, İstanbul ve Eskişehir'e gitmiş, asker imajını da kullanarak özellikle toplumsal kaos vurgusu üzerinden anayasayı ve gelecekteki icraatlarını anlatmıştır. Oylamaya katılmayanlara beş yıl seçme ve seçilme yasağı, hapis ve para cezası uygulanmış, büyük bir baskı içerisinde halkoyuna gidilmiştir (Budak, 2017: 102).

Nihayetinde, sandık başında nöbet tutan askerlerin huzurunda, 7 Kasım 1982'de yapılan halk oylamasından, katılım oranıyla neredeyse aynı oranda; yüzde 91,4 oranında “Evet” oyu çıkması kimseyi şaşırtmamıştır. Anayasa, kabul edildiği andan itibaren Ecevit ve Demirel dâhil toplumun çok geniş kesimi tarafından eleştiriye tutulmuştur. İktidarın elini güçlendiren, baskıcı ve sürekli darbe rejimini hatırlatan bir anayasa vücut bulmuştur. Dikkat çeken bir başka nokta ise, 27 Mayıs Anayasası ile devlet yapısına sokulan MGK'nın işlevinin arttırılmasıdır. 1961 Anayasası'nda Milli Güvenlik Kurulu'nun işlevi “Milli Güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirmek” olarak nitelendirilirken, 1982 Anayasası'nda bu kapsam iyice genişletilmiştir. MGK'nın işlevi şöyle ifade

edilmiştir: “Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.” Bu düzenlemeyle sivillerin kendi güvenliklerini, yaşam, özgürlük, mülkiyet haklarını, bireyin ve toplumun kendi çıkarlarını tek başına koruyamayacağı ön kabulü yatmaktadır (Aydın ve Taşkın, 2014: 336). Bu da doğrudan güvenlik toplumunu çağrıştırmaktadır.

Burada, 27 Mayıs ve 12 Mart’a göre, güvenlik ve disiplin olgusu üzerindeki boşlukların doldurulmaya çalışıldığı ve iyice sıkıştırıldığı açıkça görülmektedir. “Toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda zorunlu gördüğü tedbirler” diye nitelendirilen kısım ucu açık ve muğlak olmakla birlikte toplumsal bütünü disiplinle yoğurmayı mümkün kılmıştır.

Tüm bu çalkantılı süreçlerin sonunda 1982 Anayasası kabul edilmiştir. Onun en temel özelliği, Foucault’nun da yasaya dair belirttiği gibi, arka planda bir norm olarak işlev görmesidir. Arka plandaki yasa bir hakikati ortaya koyar ve normu belirleyerek bir dispozitif aracı haline dönüşmüştür. Ön planda ise denetim ve gözetim aygıtları, yalnızca baskıyı değil eğlenceyi, zevki yaratan ve popüler kültürü besleyen bir iktidar vardır. O iktidarın da titizlikle ördüğü bir güvenlik toplumu yer almaktadır. 12 Eylül sürecine baktığımızda var olan tam da budur. O dönemde yükselen arabesk müziğin kitle kültürü haline gelmesi, Türk sinemasında yeni konular arasına cinsellik olgusunun girmesi ve turizmin yine o dönemde patlaması; ilgi alanları yaratan, eğlence ve zevkle bütünleşen bir iktidarı da simgelemektedir. Fakat aynı iktidarın arka planında kitapları dahi yasaklayan, gözetim ve denetim ilkesi ile işleyen, gece bekçileriyle ve her sokak başında asker postasının korkulu sesiyle güç uygulayan boyun eğdirici bir disiplin de yatmaktadır. 1982 Anayasası da askerin iktidarında bir norm yaratıcısı olarak arka planda görev yapmış, bir iktidar aygıtı olarak işlev görmüştür.

2.3.1982 Anayasası

Kemal Gözler'e göre "hukuk" denilen olgu, kuralların bir araya gelmesinden oluşan bir düzeni ifade etmektedir. Bu kurallar bir emir ve yasak içeren, muhatabı ve konusu olan, devletin yetkili organları tarafından uygulanan, zor ve yaptırımı beraberinde getiren ve normatif olarak işleyen bir bütündür (Gözler, 2011: 16-18).

Fransız filozof ise hukukun bu klasik tanımının aksine onu iktidar ilişkilerinden koparmaksızın incelemektedir. Bir bütünün parçası olarak hukuk, iktidarın tamamlayıcısı gibidir. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi hukuk, bir dispositif olarak özneyi ve hakikati üreten iktidar yapısının bir unsurudur. Modern dönemin dispositiflerinin de önemli bir unsurunu hukuk oluşturmaktadır (Koloş, 2013).

1982 Anayasası da bir iktidar dispositifi olarak işlemiş, yasanın normlaştığı bir toplum oluşmuştur. Norm, esasen kural olarak benimsenmiş bir olguyu, yerleşmiş bir ilkeyi, "normal" olanı ve hakikati ortaya koyan prosedürler bütünüdür. Modern toplumda yasa bir iktidar destekçisi olarak arka planda, norm halini almıştır. Yasa belirli bir sınırlandırmaya gider, en son noktası ölümdür. Ancak nesnesi yaşam ve beden olan iktidarın denetim ve gözetim ilkelerine daha çok ihtiyacı vardır. Bu anlamda ön planda olan mekanizma, denetleme ve gözetleme mekanizmasıdır; fakat yasa da tamamen ortadan kalkmamıştır. Yasa artık bir norm gibi görev yapmaktadır (Foucault, 2014: 17-18).

Norm, ortak davranış kuralları, toplumsal roller, kültürel modeller, kalıplar, herkesin kabullendiği ve davranışlarına uyguladığı ortak kurallar anlamına gelmektedir. Büyük çoğunluk her zaman bu davranış kurallarına uyar. Norm aynı zamanda yükümlülük anlamı da taşır. Normları uyguluyoruz, kendimizi uygulamakla yükümlü hissederiz. Normların uygulanmasındaki bu yükümlülük, yalnızca dışardan gelen toplumsal bir baskıyla da işlemez. İçten bir katılımı meydana gelir. Norm, içten bir buyruk gibi bireyin kanısını yönlendirmektedir. (Duverger, 1995: 76-77).

Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın da norm olarak işlerliği söz konusudur. Şimdi analiz edilecek olan, belirli maddeleri üzerinden Anayasanın ne çeşit bir iktidar aygıtı, bir hakikat yaratıcısı ve norm mekanizması olduğudur. Başka deyişle belirli maddeleri üzerinden 1982 Anayasası'nın nasıl bir dispositif aracı olarak işlediği analiz edilmeye çalışılacaktır.

Açık oturumlardan konferanslara, sempozyumlardan diğer tüm kamusal alana kadar yayılmış anayasa tartışmalarının devam ettiği belirtilmelidir. Kabul edildiği dönemde de büyük eleştirilere tabi tutulan 1982 Anayasasını eleştirel bir analizle incelemek; hukukçuların, siyaset bilimcilerin ve toplumun her kesiminin cesurca gerçekleştirebileceği bir haktır. Zira eleştirel analiz, ideale ve daha iyiye olabildiğince yaklaşma arzusu barındırır. 1982 Anayasasının eleştirisine de bu gözle bakmak anlamlı olacaktır. Bu açıdan çalışmanın bu alt bölümünde 1982 Anayasasının ve o dönemde geçerliliğini koruyan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nun⁹ daha önceden seçilen stratejik maddeleri üzerinden çıkarımlar yapılacaktır. Bu stratejik maddeler üzerinden o dönemde özellikle nasıl bir cezalandırma toplumunun kurulmasına zemin hazırlandığı, tek tip bir hakikatin ve tek tip bir bireyselliğin nasıl dayatıldığı incelenecektir. 12 Eylül'ün yarattığı anayasa, topluma belirli bir tür öznelliği dayatmanın yolunu nasıl sağlamıştır? Maddeler incelendikçe bu daha iyi anlaşılacak, anlatılmak istenen daha netleşecektir.

2.3.1. 1982 Anayasası'nın Belirli Maddeler Üzerinden Analizi

Bu bölümde Anayasasının belirlenen maddeleri, norm oluşturması ve hakikat rejimi yaratması açısından incelenecektir. Bu inceleme yapılmadan evvel bir hukuksal aygıt olarak 1982 Anayasası'nın niteliklerine dair birtakım açıklamalar yapmak gerekecektir. Bu hususta 1982 Anayasası'nın bir hukuksal aygıt olarak "hürriyet-otorite" ikilisinde otoriteden yana tercih yaptığını söylemek gerçekçi olacaktır. 1982 Anayasası yürütme erkini güçlendirme eğiliminde olmuştur (Gözler, 2015: 118).

1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile biçimsel olarak karşılaştırıldığı zaman 1961 Anayasası'ndan çok daha uzun ve ayrıntılı olduğu görülecektir. 1961 Anayasası 157 madde ve 11 geçici maddeden oluşur. 1982 Anayasası ise 177 madde ve 16 geçici maddeden meydana gelmekle birlikte tüm maddeleri daha uzun ve ayrıntılıdır. 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmı 1961 Anayasası'nın başlangıcından yaklaşık iki

⁹Eski Türk Ceza Kanunu'dur. 12 Eylül rejimi süresince geçerliliğini korumuştur. Yalnızca kritik iki maddesi inceleneceği için daha önceki bölümlerde ve başlıkta bahsedilmemiştir. Temel inceleme anayasadır.

kat uzundur. Tüm bu nitelikler 1982 Anayasası'nı "kazuistik" bir anayasa yapmaktadır.

Daha açık bir ifadeyle 1982 Anayasası detaycı, birçok muhtemel durumu düzenlemek isteyen kapsamlı ve yoğun bir anayasadır. Ne var ki anayasaların bu denli düzenleyici ve kazuistik olmasının sakıncaları da mevcuttur. Ayrıntılara inen bir anayasa kısa bir sürede sosyal gelişmelerin gerisinde kalabilir, katılımı sebebiyle anayasa değişikliğinin mümkün olmaması toplumsal sıkıntılara yol açabilir. Sürekli olarak anayasa tartışmalarının gündemde olduğu istikrarsız bir siyasal ortam da yaratabilir. Öte yandan tarihte kazuistik anayasaların uzun ömürlü olmadıklarının bilinmesi gerekir, kısa ve çerçeve anayasalar daha uzun ömürlü anayasalardır (Özbudun, 2002: 57-58).

İşte kazuistik ve düzenleyici bir anayasa olarak 1982 Anayasası'nın aşağıda belirlenen maddeleri, Foucault'nun dispositif kavramı referans alınarak irdelenecektir.

Madde 13. (Değişik: 3.10.2001-4709/2 md.)

"Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin geleneklerine ve ölçülülük ilkelerine aykırı olamaz" (TBMM, 1982).

Anayasanın bu maddesi 2001 yılında değişime uğrasa da incelediğimiz dönem içerisinde, yani 12 Eylül sürecinde olduğu gibi işlemiştir. Bu maddede temel hak ve hürriyetlerin hangi sebepler ve koşullar altında sınırlandırılacağı belirtilmektedir. Maddeye göre temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanacağı koşulları Anayasanın ilgili maddeleri belirleyecektir. Çünkü anayasa, hak ve hürriyetlerin sınırlandırılacağı koşulları belirten hakikatin ta kendisini ortaya koymaktadır. Hangi sebeplerle temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağını yine anayasa belirlemektedir. O halde anayasa, bu sebepleri belirleyen hakikati kendisi yaratabilir. Bu sebepler muğlak da olabilir, çok büyük kısıtlamalara da gidilebilir ya da aksine özgürlük belirli bir ölçüde muhafaza da edilebilir. Bunun belirlenmesi, o hakikati yaratan anayasaya aittir. Öte yandan tüm bu kısıtlamaların "ölçülülük" ilkesine aykırı olmaması ifadesini ele alırsak, 12 Eylül hapisanelerinde uygulanan işkenceleri bu ölçülülüğün neresine oturtmak gerekmektedir? O halde "ölçülülük" teriminin kelime anlamını dahi belirleyen anayasanın kendisidir. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi,

tek ve yalın hakikati söyleyen olarak neyin ölçü olduğunu o bilmektedir. Yaşam ve beden dokunulmazlığı temel hak ise, 12 Eylül iktidarının bedene yönelik işkenceleri, bu maddedeki “özlerine dokunulmaksızın” ifadesine göre nasıl açıklanacaktır? Hapishanelerde uygulanan işkenceler, anayasanın bu maddesinde belirtilen, hakların özüne dokunmaktan çok daha öteye gitmekte, hakların özünü lime lime ederek çiğnemekte değil midir? Demek ki 1982 Anayasası o dönemde bir hakikat yaratıcısı, bir iktidar dispozitif olarak işleyebilme gücüne kadirdir.

Madde 15. (Değişik: 7.5.2004-5170/2 md.)¹⁰

“Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlâl edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir” (TBMM, 1982).

Bu maddede özellikle “olağanüstü hallerde” ifadesi ile “durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir” ifadesinin altının çizilmesi gerekmektedir. Savaş, seferberlik ve sıkıyönetim kabul edilebilir durumlardır veya en azından bazı güvenlik refleksleri böyle durumlarda anlaşılır bir vaziyettir. Fakat bugün bile tüm dünyada olağanüstü hâl süreçleri oldukça esnektir ve istenildiği kadar uzatıldığı dünyanın pek çok ülkesinde görülmektedir. Öyleyse esnetilen bir olağanüstü hâl durumunda temel hakların ve özgürlüklerin tamamen ortadan kaldırılabileceği fikri, buna müsaade eden bir Anayasa maddesi çok aşırı bir iktidara vurgu yapabilir gibi gözükmektedir. 12 Eylül rejimi de bu aşırılığı layıkıyla kullanmıştır. “Durumun gerektirdiği ölçüde” ifadesinde de durumun hangi kritere ve gerçekliğe göre gerekli olduğu sorusu ortaya çıkar. Cevap da bunun hakikati yaratan iktidara göre gerekli olduğudur. Konu, bireyin temel hakları ve özneliği olduğunda Anayasadaki kimi muğlaklıklar, aşırı iktidar uygulamalarına yol açabilmektedir. 12 Eylül rejimi bunun canlı tanığı olmuştur.

Madde 17. (Değişik: 7.5.2004-5170/2 md.)

¹⁰Maddenin 2004 yılında değiştirilmiş halinin tam metni şöyledir: “Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşam hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılmaz.”

“Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tâbi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tâbi tutulamaz” (TBMM, 1982).

Çok açık ifadeler barındıran bu maddede, işkence ve insan haysiyetiyle bağdaşmayan her türlü ceza dışlanmaktadır. Oysa bilindiği üzere darbe yılları zihinlerde insan onurunu ayaklar altına alan ceza uygulamalarıyla hatırlanmaktadır. Dönemin iktidarı kendi eliyle koyduğu Anayasanın maddelerine aykırı işkenceler ve şiddet fiilleri gerçekleştirmiştir. Çünkü Anayasanın ortaya koyduğu gerçeklik aslında dönem iktidarının gerçekliğidir ve iktidar bu gerçekliği dilediği gibi esnetmekte ya da tamamıyla görmezden gelmektedir. Tezin ilk bölümünü hatırlayacak olursak Foucault, yasanın, iktidarın arka planında işlediğini, onun bir iktidar aygıtı olduğunu söylemekteydi. İşte yasanın arka planda işleyişini tam da bu madde üzerinden görebiliriz. Türkiye siyasi tarihinde 1982 Anayasası tıpkı Foucault’nun söylediği gibi görünen iktidarın arka planında işleyerek hakikati ortaya koyan bir iktidar aygıtı olarak görev yapmaktadır. Anayasanın bu maddesi bir önceki maddede olduğu gibi 2004 yılında değişikliğe uğramıştır.

Madde 19. (Değişik: 3.10.2001-4709/4 md.)

“Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir. Şekil ve şartları kanunda gösterilen: Mahkemelerce verilmiş hürriyeti kısıtlayıcı cezaların ve güvenlik tedbirlerinin yerine getirilmesi; bir mahkeme kararının veya kanunda öngörülen bir yükümlülüğün gereği olarak ilgilinin yakalanması veya tutuklanması; bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması için verilen bir kararın yerine getirilmesi; toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, uyuşturucu madde veya alkol tutkunu, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı için kanunda belirtilen esaslara uygun olarak alınan tedbirin yerine getirilmesi; usulüne aykırı şekilde ülkeye girmek isteyen veya giren, ya da hakkında sınır dışı etme yahut geri verme kararı verilen bir kişinin yakalanması veya tutuklanması; halleri dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz” (TBMM, 1982).

2001 yılında değişime uğrayan 19. madde oldukça kritik bir öneme haizdir. Zira bu maddede geçen “Mahkemece verilmiş hürriyeti kısıtlayıcı cezaların güvenlik ve tedbirlerinin yerine getirilmesi” ifadesi, “Bir küçüğün gözetim altında ıslahı veya yetkili merci önüne çıkarılması”, “Toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası” ve “Hastalık yayabilecek bir

kişinin bir müessesede tedavi, eğitim veya ıslahı” ifadeleri bize doğrudan tez çalışmasının ilk bölümü boyunca anlatılan güvenlik toplumunu anımsatmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında üzerinde detaylıca durulan akıl hastalığı, hastalık gibi pratiklerin nasıl bir dışlama prosedürü yarattığını hatırlarsak, iktidarın bu tür pratikler üzerinden topluma bir öznellik ve bireysellik dayatmakta olduğunu hatırlarız. Öznelliği dayatan iktidar, bir güvenlik toplumu oluşturmaktadır. İktidarın üzerinde uygulandığı toplumsal gövde korunması gereken en temel çıkardır. Bu da beraberinde toplumsal gövdeye tehlike arz edecek akıl hastaları, salgın hastalık taşıyanlar, berduşlar gibi bazı kimselerin tespitini, dışlanmasını, kapatılarak özgürlükten men edilmesini ve ıslahını getirmektedir. Kısaca hatırlamış olduğumuz iktidar teorisinin uygulanışını Anayasanın bu maddesi üzerinden görebiliriz. “Toplum için tehlike teşkil eden bir akıl hastası, bir serseri veya hastalık yayabilecek bir kişi” ifadesinin kullanımı doğrudan modern iktidarın güvenlik ve dışlama toplumunu hatırlatır. Belirli bir tip öznellik ve bireysellik dayatılmakta; iyi çocuklar ile kötü çocuklar, “normaller” ile akıl hastaları toplum menfaati adına ayrıştırılmaktadır. Dışlama metodu belirli bir meşruiyete dayanılarak ince ince işlenmektedir, bu meşruiyet toplumun ortak çıkarı ve varlığıdır.

Her toplumda akıl hastası, salgın hastalık yayabilecek kimseler muhakkak olacaktır. Fakat Anayasa eliyle ve şeffaf olmayan terimlerle kapatma pratiğinin işaret edilmesi, bize güvenlik toplumunun Anayasa eliyle yavaş yavaş kurulmakta olduğunu göstermektedir. Öte yandan kapatılma pratiğinin, iktidar tarafından esnetilerek kullanılmayacağına dair de hiçbir kesinlik yoktur. Çünkü Anayasa bir normu belirlemektedir, göz önündeki iktidar arka planda işleyen bu norma dayanarak gücünü kullanır. 12 Eylül iktidarı bu güce sıklıkla başvurmuş, kapatmayı, cezalandırmayı ve ıslahı temel ilke benimsemiştir.

Madde 25.

“Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” (TBMM, 1982).

Anayasanın 25. maddesi açıkça vicdan ve kanaat hürriyetini salık vermektedir. Fakat uygulamaya bakıldığında 12 Eylül rejiminin özellikle siyasi tutumlar ve ideolojik kodlamalar üzerinden cezalandırmaya başvurduğu görülmektedir. Kendilerini Ülkücü olarak tanımlayan milliyetçi yurttaşların Mamak Cezaevi’nde, sol görüşlülerin ise Diyarbakır ve Metris cezaevlerinde yalnızca siyasi

tutumları ve ideolojik düşünceleri sebebiyle hapis yattıkları düşünülürse, düşünce ve kanaat hürriyeti toplumun her kesiminden ve her siyasal tutumdan kimse için yalnızca bir anayasa maddesi olarak kalmıştır. “Düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz” ifadesinin tam aksine dönemin iktidarı, tehlikeli olarak gördüğü kimseleri veya grupları ideolojik olarak kodlamaya, bilmeye ve onların dünya görüşlerini, kimliklerini açıklamaya zorlamıştır. Söz konusu olan, topluma dair hiçbir loş alan bırakmak istemeyen, yurttaşlarına dair tüm bilgiyi elinde bulundurmak isteyen bir iktidardır.

Madde 26. (Değişik: 3.10.2001-4709/9 md.)

“Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir” (TBMM, 1982).

2001 yılında değişikliğe uğrayan 1982 Anayasası'nın 26. maddesi, düşünce ve kanaatlerin basım ve yayımının özgürlüğüne dikkat çekmektedir. Can Yücel'in yasaklı kitaplarını, basımına izin verilmeyen veya gezdirilmesi suç sayılan kitapları, yazıları ve her türden basılı eseri, Anayasa'nın bu maddesine göre nasıl konumlandırmak gerekir? Darbe iktidarında yasaklanan ve toplatılan başka kitaplar da mevcuttur. Örneğin, Adalet Ağaoğlu'na ait “Fikrimin İnce Gülü” adlı roman askeri gözden düşürdüğü iddiası ile 1981 yılında toplatılmıştır. Pınar Kür'e ait ve 12 Mart'ın anlatıldığı, bir devrim/devrimci aşkını ele alan “Yarın Yarın” isimli roman da komünizm ve müstehcenlik iddiasıyla 1982 yılında toplattırılmıştır. İranlı muhalif yazar Samed Behrengi'nin “Küçük Kara Balık” adlı romanı da 1980 darbesiyle yasaklanan bir başka romandır. Bunların dışında, 1980 darbesi bir de çocuk kitabını, Işıl Özgentürk'ün “Kuş Ne Yana Öter” adlı romanını, işçi mücadelesini ve grevi vurguladığı gerekçesiyle yasaklamıştır. Attila İlhan'ın “Böyle Bir Sevmek” adlı şiir kitabı da 1980'de toplatılmıştır. Aynı şekilde, Can Yücel'in “Rengâhenk” adlı eseri müstehcenlik iddiasıyla yasaklanmıştır. Mehmet Eroğlu'nun “İssızlığın Ortasında” adlı kitabı da 1980 Darbesi döneminde yayınevi tarafından sakıncalı bulunmuş, bazı kelimeleri ayrıştırılarak ancak beş yıl sonra basılabilmektedir. Yaşar Miraç'ın “Trabzonlu Delikanlı/Taliplerin Ağdı/Gül Ekmek” isimlerine sahip üçleme kitabı da 1981 Mart'ında sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak yedi yıl yasaklı kalmıştır

(Kargioğlu, 2017). O halde Anayasanın “basım ve yayım” ile ilgili olan bu maddesine göre tüm bu durumun açıklaması nasıl mümkün olabilir? Bu bize Őunu gösterir ki hakikati belirleyen iktidar ve bir iktidar aygıtı olarak hukuktur.

Bir parantez açacak olursak, yasaklanan kitaplar arasında “müstehtenlik” olgusunun da etkili olduğunu görürüz. Dönemin kitaplarını ve filmlerini incelediğimizde de, cinselliğin işlense bile temanın eskiye nazaran tamamen değiştiiğine Şahit oluruz. Sinemada cinsellik olgusu sürmekte; fakat çoğunlukla iffetini korumaya çalışan bir kadın ve etrafında gelişen kötü olaylar işlenmektedir. Bu bize iktidarın cinsellik alanındaki müdahalesini, iktidarın cinselliği nasıl işlediğini söyleyen Foucault’yu hatırlatmaktadır. Bu hususta 19. yüzyıl İngiliz Viktoryen ahlâkını ele alan düşünür, o dönemde İngiltere’de iktidar ile cinsellik arasındaki ilişkiye, kadının bir iffet kaynağı olarak konumuna dikkat çekmektedir. Foucault’nun kendi ifadesiyle, “Rivayet odur ki uzun zaman Viktoryen bir düzene katlandık ve bugün halen katlanıyoruz. O görkemli iffet düşkünlüğü, tutuk, suskun ve ikiyüzlü cinselliğimize adeta mührünü vurmuŐtur” (Foucault, 2003: 11).

Kraliçe Viktoria’dan ismini alan Viktoryen dönemde kadın, cinsel duyguları olmayan biri olarak resmedilmiŐtir. Hem erkek, hem kadın için her Şey, tüm toplumsal düzen cinselliği çağrıŐtırmaması amacıyla dizayn edilmiştir. Kişinin fazlaca cinsel tatmininin hafıza kaybına yol açacağını dahi ileri süren bilimsel çalışmaların yapıldığı bu dönem, cinselliğin iktidar tarafından en aşırı Şekilde bastırıldığı dönemdir.

Benzer bir Viktoryen ahlâkçılığının 12 Eylül rejiminde de kök salmaya başladığını, “müstehtenlik” sebebiyle yasaklanan kitaplardan görebiliriz. Öte yandan kanaat ve fikirlerin basılmasına olanak tanıyan Anayasa maddesinin aksine dönem iktidarı çocuk kitaplarını bile yasaklayan tutucu ve baskıcı bir yol izlemiştir. Böylece hakikati hem yaratan hem onu dilediği gibi çarpıtan bir askeri rejim dönemine Şahit oluruz.

Madde 34. (Değişik: 3.10.2001-4709/13 md.)

“Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir” (TBMM, 1982).

1982 Anayasasının bu maddesi ise toplantı ve yürüyüş hakkını düzenlemektedir. Bu maddeye göre toplantı ve yürüyüşler yalnızca suç işlenmesinin önlenmesi hususunda engellenebilir. Fakat bu madde iktidar tarafından hor kullanılarak esnetildiğinde, demokratik bir prensip olarak her yürüyüşün veya gösterinin kısıtlanması mümkün görünmektedir. 12 Eylül rejimi, sürekli ve düzenli biçimde kimlik kontrolleri yapan bir iktidar olarak en demokratik gösteri ve yürüyüşlerin olağan akışını bile yasaklayan bir şekilde bürünmüştür. Bu, kimlik veren, öznelliğe boyun eğdiren, denetleyen bir iktidardır. 12 Eylül, bir sindirme ve kişiliksizleştirme operasyonudur. Halkın her kesiminden insanlara verilen bir mesajdır. “Özgürlük isteme, bedeli ağır olur” diyerek boyun eğdiren bir iktidar söz konusudur (Mavioğlu, 2006: 159).

Anayasanın yanı sıra 765 sayılı TCK’nın iki kritik maddesi (141. ve 142. maddeler) de o dönemde yaratılan güvenlik ve disiplin toplumunun açıklanmasında faydalı olacaktır. Çünkü 12 Eylül rejimi, cezalandırma ve hapsedme eylemlerini, o dönemin 765 sayılı TCK’nın özellikle bu iki maddesini oldukça hor kullanarak gerçekleştirmiştir. Söz konusu iki madde 141. ve 142. maddelerdir. 765 sayılı TCK 12 Eylül askeri rejimi boyunca yürürlükte kalmış, çok daha sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Askeri rejim boyunca tutuklamaların ve göz altılarının çoğu bu maddelere dayanılarak yapılmıştır. Bu yasa maddeleri biyoiktidarı işletmenin yolunu açan maddeler olmuşlardır.

Madde 141 – (3/12/1951 tarih ve 5844 sayılı Kanununun hükmüdür.)¹¹

“1. Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu kabil cemiyetlerin birkaçını veya hepsini sevk ve idare edenler hakkında müebbet ağır hapis cezası hükmolunur.

¹¹Kabul tarihi 1/3/1926 olan 765 sayılı TCK’nın bu maddesi 1936, 1938, 1951 ve 1983 yıllarında değişime uğramış daha sonra tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.

2. Devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek gayesini güden cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar.

3. Amacı Cumhuriyetçiliğe aykırı olan veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak devletin tek bir fert veya bir zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan cemiyetleri kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususlarda yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar” (Resmî Gazete, 11 Aralık 1951).

765 sayılı TCK'nın bu maddesi, günümüzde yürürlükten kaldırılmış olsa da, 12 Eylül rejimi tarafından o dönemde sıklıkla kullanılmış, 1983 yılında da madde ile ilgili kısmi değişikliklere gidilmiştir. Fakat o dönemdeki cezalandırma ve kapatmaların çoğunluğunda bu maddenin etkili olduğu bir gerçektir. Bu madde ile insanlar fikirleri ve siyasi düşünceleri sebebiyle suçlanmış, siyasal suçlular tespit edilmiş, kodlanmış ve cezalandırılmışlardır. İnsanların fikirlerinden ve siyasi düşüncelerinden ötürü hapsedilmelerinin yolunu açan bir madde olarak işlev görmüştür.

Madde 142 – (3.12.1951 tarih ve 5844 sayılı Kanunun hükmüdür.)¹²

“1. Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmek veya devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

2. Cumhuriyetçiliğe aykırı veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak devletin tek bir fert veyahut bir zümre tarafından idare edilmesi için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse aynı ceza ile cezalandırılır” (Resmî Gazete, 11 Aralık 1951).

TCK'nın 142. maddesinde göze çarpan “müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmek”, “devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse” gibi ifadeler, devlet düzenini tehlikeye sokma tehdidi üzerinden kimi tehlikeli sınıfların, riskli kimselerin yani bir anlamda

¹²Madde 142 de madde 141 ile aynı değişim sürecine uğramıştır. 1936 yılında, 1938 yılında, 1951 ve 1983 yılında değişim görmüş, zamanla tamamen kaldırılmıştır, günümüzde geçerli değildir. Süreç boyunca kısmi değişikliklere gidilse ve nihayetinde toptan kaldırılrsa da, 12 Eylül rejimi boyunca bu iki maddenin genel şekli bu minvaldedir.

olağan şüphelilerin oluşturulduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu madde ile bir hakikatin yaratıldığına şahit oluruz. Bu madde 12 Eylül konjonktüründe hor kullanılmış, bilinçli şekilde belirli kimlikleri tasfiye etme amacına yönelmiştir. Belirli türden siyasi düşüncelere sahip kimselerin, dönemin terminolojisine göre “sol” veya “sağ” diye adlandırılacak bazı ideolojilerin ve bu ideolojilere bağlı kimliklerin, devlet düzenini ve nizamını topyekûn yok etmeye yönelik fikirler taşıdığına dair bir hakikat yaratımı söz konusudur. Yaratılan bu hakikat beraberinde potansiyel bir suçluluk ve güvenlik uygulamaları getirmiştir. Ceza yasası bir hakikat yaratmaktadır. Riskliler ve toplumsal düzenin düşmanları hem icat edilmekte hem yasa yoluyla cezalandırılmaktadır.

Görüleceği üzere, yasa eliyle 12 Eylül rejimi boyunca biyoiktidar yolunun nasıl açıldığının izi sürülebilir. Kendine özgü bir hakikat kuran ve söylemi belirleyen, hakikati de dilediği gibi esnetebilen, özgürlüklerin kapsamını daraltmaktan çok daha öte düşünce ve siyasi fikir suçluları yaratan bir iktidara ve iktidar eliyle kurulmuş hukukun işlevselliğine tanık oluruz. 12 Eylül iktidarının elinde bulundurduğu ezici gücün, baskının, şiddetin dayanağı; o dönemde hukukun bastırma ve kapatma odaklı uygulandığıdır. Fakat baskının, şiddetin, cezalandırmanın tek aracı hukuk olmamıştır. Ondan çok daha büyük ve korkutucu işlev gören kurumsal bir aygıt vardır: o dönemin hapishaneleri. Hukuk, normu belirlemekte; hapishane cezai işlemi yürütmektedir. Dönemin hapishaneleri, darbe rejiminin korkutucu tahakkümünü göstermekte, iktidarın üzerinde kristalize olduğu ve bireyi atomize eden kurumsal yapıyı resmetmektedir.

2.4.12 Eylül Hapishaneleri

Cezaevi, Foucault'ya göre iktidarın en açık ve maskesiz biçimde kristalleştiği mekandır. Birini hapsederek onu ısınmadan, beslenmeden ve dışarıda olmaktan mahrum etmek hayal edilecek en ölçsüz iktidar uygulamasıdır. Cezaevi üzerinden kendisini en yoğun biçimde gösteren disipliner iktidar, terbiye ve ıslah etme amacıyla işler ve hiyerarşik gözetim, normalleştirici yaptırım, sınav gibi teknikleri uygular. Bu anlamıyla cezaevi, ehlileştirilmiş bedenlerin yaratıldığı totaliter bir kurumdur. Bu total kurum içerisinde, yaşamın tüm farklılıkları birbirlerinden ayrılan

sınırlarını kaybeder, artık hayata dair her şey tek bir iktidarın yönetimi altına girmiştir. Cezaevinde günlük yaşam içerisinde kalabalık gruplar aynı uygulamalara maruz bırakılarak tektipleştirilir. Her şeyi, belirli bir nizam içerisinde ve topluca yapmaları beklenir. Tüm faaliyetler daha önceden sıkıca düzenlenmiş resmi kurallar ve yerleşik bir sistem dâhilinde, bir yönetici kadro tarafından dayatılır (Fırat ve Topaloğlu, 2012: 78-80). Bu anlamıyla totaliter bir kurum olarak cezaevi, rasyonel mekanizmalarla donatılmış bir aygıttır. Kalabalıkları tektipleştirdiği için yığınlaştırıcıdır, onları ıslah ve terbiye ettiği için de normalleştirici bir iktidarı simgeler.

Ali Yılmaz'a göre ise (2013) cezaevi bir iktidar laboratuvarıdır. Modern iktidar bu yolla hayatın her alanına sirayet eder. İzolasyon yoluyla toplumda “tehlikeli” kimseleri hareketsizleştirir. Cezaevi, bir taş yığınının disiplin yoluyla canlılık kazanmış halidir. Nihayet cezaevi, adalet aygıtının mahkeme kararları, içtihatlar, kanun maddeleri gibi karmaşık prosedürler yoluyla örgütlenmesi sayesinde cezalandırıcı iktidarın bilinmeyen, karanlık bir bölgesi haline gelmiştir (Yılmaz, 2013: 16-24).

İşte 12 Eylül darbe hapisaneleri de tüm bu özellikleri taşımaktadır. Özellikle Diyarbakır Askeri Cezaevi, Mamak ve Metris cezaevleri en yoğun şekilde darbe iktidarının cisimleştiği mekanlar olmuşlardır. Bu cezaevlerinde uygulanan disiplinler uygulamalar, beden üzerinden işletilen biyoiktidarın boyun eğdirici pratikleridir. Bu cezaevleri temel anlamda Foucault'nun iktidar şematğine sirayet etmektedir.

2.4.1. Diyarbakır Cezaevi

12 Eylül sonrasında Askeri Cezaevi olarak kullanılan Diyarbakır Cezaevi, 1980 yılında Adalet Bakanlığı tarafından inşa edilmiş, tutuklular üzerinde ağır ve düzenli işkenceler uygulanmıştır. Bu cezaevinde uygulanan insanlık dışı muamelelere ve işkencelere “Diyarbakır Cezaevi Gerçeğini Araştırma ve Adalet Komisyonu” raporunda yer verilmiştir. Resmi rakamların belirttiğine göre 1981 ve 1984 yılları arasında cezaevinde 34 kişi hayatını kaybetmiş, onlarca kişi sakat bırakılmıştır (Fırat ve Topaloğlu, 2012: 76-77). Diyarbakır cezaevi “Dünyanın en kötü şöhretli 10 cezaevi” arasında yer alır (Hürriyet, 29 Nisan 2008).

Diyarbakır Cezaevi mahkûmu Adnan Güllüoğlu Şunları ifade etmektedir: “Mahkemeye gidiŐ gelişler bir olaydı Diyarbakır cezaevinde, hem ayaklarımızdan hem de kollarımızdan zincirlenirdik, zincirlerle bütün insanlar birbirine bağlanırdı. Bizim grupta Tahsin diye bir arkadaŐ vardı. Bu arkadaŐ arada sara nöbetleri geçirirdi. Düşünün Şimdi konserve kutusu gibi bir yerde birbirinize bağlısınız ve arkadaşınız yere düşüyor. Yani olayı bir düşünün tahmin edin” (Haber7, 13 Eylül 2010).

Yine Diyarbakır cezaevi mahkûmu F. Welat, hapislananın askeri bir sistem Şeklinde işleyişini Şöyle ifade etmektedir: “DuruŐma günü yaklaŐınca kişiyi birkaç gün öncesinden büyük bir telaŐ sarardı. Tuvalete gitmeye mecbur kalmamak için su ve çay içmekten kaçınırdık. Koğuş kapısından çıkıŐta üstümüz soyunarak aranırdı. Yürüyüş halinde, marş söyleyerek ve yürüyüş kararı sayarak görüş yerine yakın bir yere getirilirdik. Yerimizde, dizlerimizi karın boşluğuna kadar çekerek sayardık. Bazen de uzun süre marş söyledik. Bu arada başlar eğik olmalı, kimse birbirine bakmamalıydı. Gardiyan, mahkemeye varıncaya kadar tutukluları rastgele döver, ya da çöktürdüğü tutuklular üzerine otururdu” (Welat, 1992: 149).

Görüleceği üzere Foucaultcu anlamda ve oldukça arkaik biçimde kaba disiplin mekânı olarak Diyarbakır cezaevi, bedeni hedef alarak ehlileŐtiren, bunu yaparken de askeri okul düzeni içerisinde hareket eden bir kurumdur. Gerçekten de Diyarbakır Cezaevi’nde bütüncül bir tahakküm gerçekleştirilirken, tutuklular da askeri okul öğrencilerine dönüŐtürölmektedir. 1980 sonrasında Esat Oktay Yıldırın’ın Diyarbakır Cezaevi’ne atanmasıyla, daha sıkı kurallar ile cezaevinin askeri okula dönüŐtürölme süreci de hızlanmıŐtır. Böylece, askeri okul mantığıyla idare edilen Diyarbakır Cezaevi’ndeki işkence uygulamaları, terbiye etme ve askeri marş ezberletme yoluyla normalleştirme uygulamaları, bu cezaevinin Foucaultcu anlamda disiplin tekniklerinin uygulandığı bir cezaevi olduğunu göstermektedir (Fırat ve Topaloğlu, 2012: 78-83).

Bu açıdan düşünöldüğünde, Bentham’ın Panoptikon tasarımı bir askeri okul mimarisinden esinlenerek oluşturması oldukça tutarlı ve anlamlı gelecektir. Ne de olsa askeri kışla sistemi ve hapisane sistemi birbirine benzemektedir.

Fransız filozofun belirttiği gibi, “Eğer hapisane fabrikalara, okullara, kıŐlalara benziyorsa ve bunların da hepsi hapisaneye benziyorsa, bunda ŐaŐılacak bir Şey yoktur” (Foucault, 1992: 285).

Cezaevinin askeri yapıya bu benzerliğini ve askeri ritüellerin uygulanışını, mahkûm F. Welat Şöyle ifade etmektedir: “Bizi alıp ikinci katta bulunan koğuşa götürüyorlar.

Koşuş kapısından sanki bambaşka bir dünyaya adım atıyoruz. İlk etki ürkütücü ve karamsarlık verici. Tutukluların tümü tektip eşofman giymiş, bir köşede dizili. Benizleri uçuk, güneş yüzü görmemiş gibiler. İlk bakışta onları birbirinden ayırmak güç. Zemin hariç, her yer resim ve yazılarla dolu. Pencere camları bile resimlerle kaplanmış ya da boyanmış. Gardiyanın sorumlu gelsin demesi üzerine, uzun boylu biri yerinden fırlayıp ayağını çok sert biçimde yere vuruyor ve o kadar hızlı ve yüksek sesle teknil veriyor ki ağzından çıkanların hiçbirini anlamak mümkün olmuyor. Onun ardından sorumlu yardımcısı çağrılıyor. O da aynı çeviklik ve yüksek sesle, kendini yırtarcasına teknil veriyor.

Duruşlar, giyinişler, tekniler, hiçbir şey normal bir insanın davranışına benzemiyor. İnsanlar robotlaşmış sanki. Her şey bir cenderede şekillendirilmiş, bir kalıba sokulmuş” (Welat, 1992: 125).

1980’lerin neoliberal furyasında tektipleştirme, standart bir seri üretim, kültür endüstrisi gibi kavramlar hızla gelişmekteyken, Türkiye de süratle neoliberalleşen bir ülke olarak hapishanelerine kadar tektipleştirilmiş, belirli bir standart kalıba sokularak yeniden üretilmeye başlanmış mahkûmlar yaratmaya çalışmıştır. Bu mahkûmlar, tez çalışmasının ilk kısmında dile getirilen “makbul vatandaş” tanımına uygun, seri üretim gibi çoğaltılarak hepsi birbirinin aynı olması beklenen insan figürleridir, böyle olmaya zorlanmaktadırlar, bu açıkça görülmektedir. Yani Foucault’nun deyişiyile “Mahkûm, bir bilginin nesnesidir” (Foucault, 1992: 251). Burada bilgi, askeri iktidarın “normal” addettiği vatandaş profilini çizen ve sınırları belirleyen bir bilgidir. Bilginin nesnesi olarak mahkûm, makbul vatandaş dönüştürülmekte, ıslah edilmektedir.

Bir başka Diyarbakır Cezaevi mahkûmu Selim Dindar, normalleştirici iktidarı ve kışla tipi pratikleri şöyle anlatmaktadır: “Akşama kadar eğitim vardı. Sabah koğuşun içinde yüz kişi sıraya tutuluyorduk. Esas duruşta askeri marşlar söylüyorduk. 60’tan fazla marş ezberlemiştik. Eksik ya da yanlış söyledin diye, bu marş söylemeler dayaksız geçmiyordu. Her koğuşta mutlaka muhbirler ve gözetleme delikleri vardı. Birbirimizle konuşamıyorduk, oturamıyorduk. Hep ayaktaydık. 24 saat dayak vardı. Her an, gecenin 12’si, sabahın üçü, dördü, koğuşa bir bölük asker baskın yapabiliyordu. Haydar denilen kalaslarla, coplarla, su borularıyla dövülüyorduk. Öğleden sonraları, gardiyan bize ‘Eğitime hazırlanın’ komutu veriyordu. İşte o zaman herkeste korkudan tuvalete gitme ihtiyacı doğuyordu” (Radikal, 23 Haziran 2003).

Yukarıda da görüldüğü gibi, tutuklular komutlara göre hareket etmektedir, bu dönemde mahkûm demek asker demektir. 12 Eylül’ün ardından, cezaevlerinde mahkûmlara yöneltilen ilk talimat asker tanımlamasının kabul edilmesi ve tutukluların, erlerin altında yer alarak hiyerarşik disiplin sistemine, emir komuta zincirine eklemlenmesi olmuştur. Böylece her askerin rutin bir ritüeli olan günlük

sakal tıraşı, üç numara saç tıraşı, sayımlarda esas duruş, tekmil verme ve “komutanım” diye hitap etme pratikleri uygulanmıştır. Kaba dayak sistematik ve düzenli olarak işlemiş, beden üzerinden yürütülen iktidar, yoğun işkencelerle sağlanmıştır. Suçluluğu tespit edilerek ötekileştirilen mahkûm da tekrar dönüştürülerek hiyerarşik zincire dâhil edilmek istenmektedir. Hitap şekline; günlük tıraşından, ön iliklemesine ve esas duruşuna kadar mahkûm, disipliner iktidarın egemenlik alanında yeniden düzenlenmektedir. Söz konusu olan, mahkûmun suçunun tamiri değildir; onu dünya görüşünden koparmak, siyasi tutumuna ve kimliğine yabancılaştırmaktır (Yılmaz, 2013: 32-33).

Abdullah Delibalta, Diyarbakır Cezaevi’nde gerçekleştirilen uygulamaları şöyle dile getirmektedir: “O gün koğuş kapısı açıldı ve içeri 9-10 asker girdi. Başlarında Esat Oktay Yıldırım vardı. ‘Sayım düzeni al’ ve ardından da “Soyun” dediler. Aralarında ‘Kara Bela’ dediğimiz bir tim komutanı vardı. Bir de ‘Laz’ dediğimiz biri. Hepsinin elinde kalas vardı. Sonra Ali Sarıbal’ın, Hasan Çakır’ın ve Celal Türkmenoğlu’nun isimlerini okudular. Celal mahkemedeydi o gün, kurtuldu. Ali Sarıbal ve Hasan Çakır’ı ortaya alarak kalaslarla 15 dakika boyunca dövdüler. Biz esas duruşta duruyorduk. Hiçbir şey yapamıyorduk. İşleri bittiğinde Ali Sarıbal’ın boğazından hırıltılar geliyordu. Biraz sonra askerler gelip götürdüler. Ali o gün öldü” (Evrensel, 20 Eylül 2009).

12 Eylül cezaevlerinde, bedene yönelik baskının en uç noktası, bedeni yoğurarak disipline etme yöntemi temel araç olarak kullanılmıştır. Şiddet cezaevine girişle birlikte başlamış, disipline itaat etme ve boyun eğdirilmiş kimliklere dönüşmeyi kabul etme koşulu ile şiddetin dozajı da değişmiştir. Bu anlamda itirafçılar koğuşu daha rahattır. İtiraf ile birlikte, dönüşmeyi yani iktidarın dilediği biçimde özneleşmeyi kabul edenler diğerlerine nazaran rahat olsa da direnen mahkûmlar için 24 saat hiç kesintisiz tahakküm ve işkence uygulamaları sürmüştür. Dönüştürme, sindirme, kimliğinden koparma, normalleştirme için en etkili araç bedenler üzerindeki baskı olmuştur. Buna karşılık kendini yakarak, asarak yani mahkûmların kendi canlarına kıyarak direnişi sürdürmeleri de gözlenmiştir (Yılmaz, 2013: 90).

Bu durum bize direnişin iktidarla iç içe olduğunu tekrar göstermiştir. En ağır uygulamalarla yoğrulan, disiplinle sıkıştırılan beden için, kendini öldürebilme olanağı direnişin son çaresi olsa bile halen mevcut ise, orada iktidar ilişkisi sürmektedir. Fakat bu, öznenin büyük oranda parçalandığı, çok yoğun bir iktidardır.

Selim Dindar, Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde bedenler üzerinden yürütülen iktidarı şöyle dile getirmektedir: “İtirafçılar dahi işkenceyi gördü. Elimde sigara söndürme izini görüyorsunuz. Mahkemede bir hemşerime tebessüm ettim diye bir gardiyan elime beş milimlik çivi çaktı. Copu ısırtıp, tekmeyle vurdular ve sonra ağızımdan dişlerimi copla birlikte çıkardılar. Ağızıma soktukları copu sağa sola döndürdüler, gördüğünüz gibi ağızımı bir yanından yırttılar. İnsanoğlunun bunları nasıl yapabildiğini hâlâ kavrayamıyorum. Gözümün önünde öyle çok olay oldu ki. Ölümler, işkenceler...” (Radikal, 23 Haziran 2003).

Görüleceği gibi hapishanelerle birlikte ortaya çıkan ıslah ve terbiye ilkeleri, esasen işkenceyi ortadan kaldırmamış, onu yalnızca gizlemiştir. İşkenceden vazgeçilmemiştir; zira işkencede koca bir iktidar ekonomisi yatmaktadır. Eski cezalandırmalardan farklı olarak cezaevlerinde ceza hem bedene hem ruha yönelmektedir. Kapatma cezası cinsel yoksunluk, ağır talimler, küfür, dayak, hücre gibi ek cezalarla birlikte yürür. Modern anlamda, cezaevlerinde ceza hiçbir zaman tam anlamıyla rehabilite etme amacı taşımaz. Orta çağın toplumlarında “ödetme” ilkesi doğrultusunda cezalandırma işlevi olarak kullanılan fiziksel acı, modern toplumlarda “kamusal ceza” ve “toplumsal öfkenin azaltılması” gibi özelliklere dönüşerek bir hayalet gibi gizlice var olmaya devam etmiştir. Foucault'nun, Hapishanenin Doğuşu'nda (1992) dediği gibi, günümüzde cezalandırma iktidarı, hükümdarın intikam almasından toplumun savunulmasına kaymıştır (Foucault, 1992: 111).

Bu bağlamda işkence, adli bir oyundur ve titizlikle yürütülmektedir. Yargıçlar ile işkence altındaki mahkûmlar arasında bir düello gerçekleşmektedir. İşkencenin, bir deney gibi katılığı git gide artırmakta; buna karşılık mahkûm ya baskıya direnerek başarmakta ya da itiraf ederek veya boyun eğerek başarısız olmaktadır. Böylece işkence, bir cezalandırma tekniği olarak işlemektedir (Yılmaz, 2013: 69-70).

Hasan Hayri Aslan, uğradığı fiziksel baskıyı anlatırken şunları dile getirmektedir: “İnsanı canından bezdiren işkence cenderesi sıkıldıkça sıkılmıştı. Organ tahribatlarıyla sürüp giden fiziki, psikolojik ve manevi işkenceler durmadan çeşitlilik kazanıyor ve insanın tahammül gücünün bütün sınırlarını darmaduman ediyordu. Uykusuz, yorgun ve aç bırakılarak bütün bedensel fonksiyonları depreme uğratılmış insanlara daha nasıl eziyet edebiliriz diye kafa yoruyorlar. Belli ki dünyanın bilinen bütün zalimane işkence metotlarını biliyorlar ve uyguluyorlar” (Aslan, 2015: 80).

Salih Sezgin 'in işkence üzerine anlattıkları şöyledir: “Gördüğümüz işkenceler anlatılır gibi değil. 40 kişi çırılçıplak küçük hücreye sokuluyorduk. Bizi çırılçıplak insan dışkı

dolu çukura koyuyorlardı. Bizi çırılçıplak koğuşun önünde toplarlardı. Cop yemeyen kalmamıştır. Bir gün çürük dişim çok ağrımıştı. Çektirmek için doktora gittim. Sağlam dişi çekti çürüğü bıraktı. Sonra gelip ‘Demek dişini çektirmek istiyorsun ha’ deyip dövdüler” (Aktaran Yenişafak, 12 Eylül 2008).

Abdullah Delibalta ise işkence günlerini şöyle dile getirmektedir: “Cezaevi komutanı Mevlüt adında bir havacı astsubaydı. Daha götürüldüğüm ilk gün hiç iyi şeyler yaşamayacağımı anladım. 13 kişi 3 kişinin ancak sığabileceği bir hücreye konduk. Sürekli ayakta durmak zorundaydık. Burada 15 gün kaldık. Kapıya gelir ‘Dayak vaziyeti al’ derlerdi. Ellerimizi dışarı uzatırdık ve coplarlardı. Ya da toplu dayak ve falaka. Sürekli marş okutulardı. 15. gün hücreden çıkarılıp koğuşa götürüldük. Tam 160 kişi oraya konduk” (Evrensel, 20 Eylül 2009).

Anlaşılacağı üzere işkence, bilimsel bir titizlik, dinsel bir ritüel ve politik bir hiyerarşi biçiminde işlemektedir. İşkence, disipliner iktidarın eylemlerini kolaylaştırmaktadır. İşkence ile birlikte dehşete düşen mahkûmlar arasında korku ve panik, saf değiştirme ve itiraf hızla artmıştır (Yılmaz, 2013: 74).

Yılmaz Çamlıbel, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde itirafçılık ile ilgili şunları söylemektedir: “Gerçek bir cehennem çivilmiş olan cezaevinde aç, susuz, uykusuz, çaresiz, ve umutsuz bir durumda olan insanların bu çağrıdan etkilenmemesi adeta imkânsızdı. Nitekim 1982 yılı sonundan itibaren birçok tutuklu itirafçı olmaya başladı. Bunlar için özel bir koğuş açıldı. Bunlara her türlü olanaklar sağlandı. Yemek, su, çay, sigara verildi. En önemlisi, işkenceden muaf tutuldular. Bu rahatlık itirafçılığı özendirdi. Sayıları artınca, ikinci bir itirafçı koğuşu açıldı” (Doğubeyazıt Halkın Sesi, 27Ağustos 2011).

Selim Dindar ise yine itirafçılık konusunu şu şekilde dillendirmektedir:“1981’in sonunda itirafçılık başladı. İtirafçılar ayrı koğuşa kondu, onlara işkence yapılmadı. Onlar spor yapıp, televizyon seyrediyorlardı” (Radikal, 23 Haziran 2003).

İtirafçılık pratiğinden de görüleceği üzere 12 Eylül iktidarı, doğrudan ruha da yönelmiştir. İkna etme ve ödüllendirme yoluyla kişiyi öznelliğinden koparma ve onu dünya görüşünden ve siyasi duruşundan soyutlama söz konusudur. Bu, işkence ile bedeni terbiye ederken, sindirilmenin kabulü ve itirafçılık yoluyla da ödüllendirmeler sunarak, mahkûmları bu yola iterek ruhu baskılayan bir iktidarın gözler önüne serilmesidir.

Yılmaz Çamlıbel, Diyarbakır Askeri Cezaevi koşullarını şöyle anlatmaktadır: “Koğuşların penceresi kışın açık, yazın ise kapalı tutuluyor. Yazın sıcaklığında pencerelerin kapalı tutulması yüzünden koğuşların tavanından hamamlarda olduğu gibi sular damlıyordu. Bu sıcakların etkisiyle tenimizin üzerindeki kirler yanıyor. Bir insana yaklaşmak, bir fırın ağzına yaklaşmak gibi

insanı yakıyordu. Oksijen azlığından insanların rengi sapsarıydı. İnsanların teni bazen mora çalan bir renk alıyordu. Zaman zaman yaşlılar ve zayıf bünyeliler ayakta durmakta zorlanıyordu. Oturmak yasak olduğu için bunlar yanındaki insanlara yaslanarak ayakta durmaya çalışıyorlardı. Bu korkunç sağlık koşulları sonucunda, özellikle genç tutukluların çoğu verem oldu. Herkes bu hastalığı birbirine bulaştırdı. İnsanların diş etleri çekilmeye, dişleri dökülmeye, kalbi büyümeğe, gözleri bozulmaya başladı” (Doğubeyazıt Halkın Sesi, 27 Ağustos 2011).

Edebiyatçı yazar Yılmaz Odabaşı, Diyarbakır Cezaevi’ndeki sindirme politikalarını şöyle anlatmaktadır: “Bir gün avukatım ziyaret kabinlerinde Fethi Gümüş’le görüşüp döndükten sonra ‘Co’ ile tanıştım. Co, yüzbaşı Esat Oktay’ın kurt köpeğiydi. Önce beni döverek yere yatırdılar. ‘Sürün’ komutuyla başımı kaldırdığımda, Co’yu etrafımda yalanıp hırlarken görmemle sağ koluma dişlerini geçirmesi bir oldu. Gözlerimi kapattım ve dişlerimi sıkıp birazdan kolumun parçalanmasıyla duyacağım acıya hazırladım kendimi. Ama bir süre sonra büyük bir şaşkınlıkla gözlerimi yeniden açtığımda, Co’nun dişlemediğini ve sadece çekiştirerek beklediğini gördüm.

Diyarbakır Cezaevi’nde o dönem bulunan herkes bu kurt köpeğini bilirdi. Özel eğitilmişti.

Koridorların bütün duvarları Kenan Evren’in posterleri ve ürpertici boyutlarda şovenizm içeren sloganlarla doluydu. Koridorlar kan, serum ve küf kokuyordu” (Odabaşı, 2016: 59-61).

Görüleceği üzere hapishane, bedene yönelik fiziksel koşullar üzerinden terbiye etmektedir. Cezaevi, suçluyu fiziksel olarak kuşatmakta, bedeni sabitlemekle birlikte mahkûmun söylemini de ses geçirmez duvarlar arasına hapsedmektedir. Althusserci bir terminoloji ile ifade edersek cezaevi, iktidarın en etkili baskı aygıtıdır ve mahkûmu fiziksel olarak kuşatmaktadır (Yılmaz, 2013: 118).

Bedene yönelik fiziksel koşullarla ilgili Adnan Güllüoğlu ise şunları söylemektedir: “Açlık başlı başına bir olaydı, koğuşlarda bit vardı, tek tuvalet ve her gün tıraş olma zorunluluğu vardı. İnanılır gibi değil ama koğuşa bazen sulu yemek gelirdi, o karavandan çıkan bir iki bezelye ile biz bezelye geldiğine inanırdık. Sonra metal tabaklar vardı, onlara bulgur pilavını koyduğumuz zaman yemeği dörde bölerdik. Kimse kimsenin hakkını yemesin diye” (Haber7, 13 Eylül 2010).

Yine Yılmaz Çamlıbel, cezaevinde yaşadığı işkenceleri ve tektipleştirici iktidarı şu cümlelerle ifade etmektedir: “Cezaevinde solcu-sağcı, dindar-laik, Alevi-Sünni, köylü-ağa, aydın-cahil olarak aynı uygulamayla karşı karşıya kaldık. Aynı şekilde işkence gördük, aşağılandık ve hakaretlere uğradık. Devlete en büyük desteği veren Bucak Aşireti’nin reisi Mehmet Bucak’la bir süre aynı koğuştaki kaldım. Bize yapılan işkencelerin aynısı ona da yapılıyordu. Anasına,

avradına küfrediliyor, tokatlanıyor ve aşağılanıyordu” (Doğubeyazıt Halkın Sesi, 27 Ağustos 2011).

Diyarbakır Askeri Cezaevi’nden aşağılama ve sindirme uygulamaları ile mahkûmlar, farklılıkları gözetilmeksizin tektipleştirilmiş, ayırım gözetilmeksizin öznel kimliklerinden kopartılarak birbirlerine benzetilmeye çalışılmışlardır. Bir yığın prosedür, ilke ve talimatlarla mahkûmları birleştirme, benzeşik yapıya büründürerek iktidarı sağlama amacı güdülmüştür. Öte yandan tüm bu sindirme uygulamaları ile karşı söyleme ait oluşumlar engellenmiş ve tutuklular zararlı eğilimlerden koparılmaya çalışılmıştır (Yılmaz, 2013: 160).

Ak Parti Mardin Milletvekili Orhan Miroğlu, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde yaşatılan aşağılanma duygusunu şöyle anlatmaktadır: “1981 Ocak ayında gözaltına alındım. Diyarbakır’da bir toplama işkence merkezine gözlerimiz bağlı kaldım. Uzun bir süre sonra toplama merkezinde 40-50 kişiyle cezaevine götürüldük. Cezaevinin birinci katının birinci hücresi lağımla doldurulmuştu. O gün herkes ‘banyo’ denilen o lağımın içine sokulurdu.

Yıllar sonra öldürülen Esat Oktay Yıldırım geldi, çırılçıplak kaldık. Köpekler saldırıya hazır bekliyordu. İçeri 40-50 kişi geldi ellerinde yaş ağaçlardan yapılmış sopalarla dövüldük. Daha sonra ‘banyo’ yaptırın denildi lağıma sokulduk.

5 saat süren bu işkenceden sonra 1-2 kişilik hürelere 20-25 kişi sırt sırta konulduk. Balıklar nasıl kasadan dökülürse hücre kapısı açıldığında öyle betona dökülüyorduk. O hücrelerde aylarca tutulduk. Koşullara gönderildiğimizde her tarafımız bitliydi” (T24, 30 Kasım 2017).

Orhan Miroğlu’nun da anlattıklarından hareketle ve Foucault’ya ait terimleri ödünç alarak beden üzerindeki disiplin olgusunun, tanınması gereken bir ruhu ve sürdürülmesi gereken bir boyun eğdirmeyi gerektirdiği söylenebilir (Foucault, 1992: 377). Bu boyun eğdirme, bir an olsun durmaksızın devamlı bir tahakkümü beslemektedir. Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde sürekli bir tahakküm, mekânı da disiplin olgusuna uygun biçimde işleme söz konusudur.

Behlül Yavuz, Diyarbakır Askeri Cezaevi’nde yaşadıklarının üzerinde bıraktığı etkileri anlatırken şunları ifade etmektedir: “Öyle bir durum yaratmışlar ki her şeyden ürker hale geliyorsunuz. Bakın, korkaklık ayrıdır, ürkeklik ayrıdır; ben ürküyorum. 12 Eylül bitmiş, Olağanüstü Hal kalkmış, biz 2003 yılının Eylül’ündeyiz, iki gün önce arkadaşlarla oturduğumuz kahveye polis girerek, “Polis, kalkın kimlik araması yapılacak!” dediği anda başımı masanın altına eğdim ve kustum. Cezaevinden çıktığımdan beri böyledir. Arama, kimlik kontrolü ve benzeri durumlarda polislerle karşılaştığım an, canımdan et bile koparsalar, kendimi tutamıyorum

anında kusuyorum; kustuktan sonra rahatlıyorum. Bu bir sonuçtur. Hatta bazen sizinle Beyoğlu İstiklâl Caddesi'nde de yürürken polisi gördüğüm zaman aynı şekilde ürküyorum” (Aktaran Yılmaz, 2013).

Cezaevinde mahkûmların emniyet duyguları ortadan kaldırılmıştır. Tüm istekleri, ihtiyaçları bir bağımlılık ilişkisine sokulmuş ve iktidara angaje olmuşlardır. Böylece iktidarın beden üzerindeki tahakkümü güçlenmiştir. Susuzluk, açlık, uyku ve tuvalet gibi temel gereksinimler kısıtlanarak tutuklunun cezaevi idaresine boyun eğmesi sağlanmıştır. Fizyolojik ihtiyaçlar ve bedensel güdüler düzenlenmiş, tutuklu üzerinde azap verici bir silaha dönüşmüştür (Yılmaz, 2013: 87). Öyle ki, yukarıda da değinildiği üzere, tutuklular öylesine boyun eğdirilmişlerdir ki serbest kaldıktan sonra dahi bir öznellik ve bireysel kimlik kuramamışlardır.¹³

Diyarbakır Askeri Cezaevi'nin, disiplinel iktidarın en belirgin ve kristalize olduğu kurumsal mekânlardan biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Diyarbakır Cezaevi'nde 1981 yılında uygulanan yaptırımlar ve mahkûmlardan istenenler genel olarak şöyledir:

- Koğuştaki konuşmak yasaktır.
- Koğuştaki gezinirken eller iki yanda yapışık olacaktır.
- Komutanla konuşmak, bir şey istemek yasaktır.
- Koğuş sorumluları ve diğer herkes çağrıldığında canlı tekmil verecektir.
- Sabah 05:30'da herkes uyanacaktır, 20:30'da ise yatmış olacaklardır.
- Yatış sırtüstü ve nizami olacaktır, esas duruş uykuda bile bozulmayacaktır.
- Akşam 7:30'dan sonra tuvalete gitmek yasaktır.
- Görüşmeler, on iki kişilik postalar halinde gerçekleştirilecek, kapıdan tekmil verilecek, sayı sayılarak çıkartılacaktır (Yılmaz, 2013: 185).

¹³12 Eylül boyunca Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde dile gelmez, tahayyül edilmez başka birçok işkence uygulanmıştır. Çalışmanın amacı genel bir fikir vererek Foucauldian bir analiz tayin etmek olduğu için sınırlı bir şematığe yer verilmiştir.

Böylece Diyarbakır Cezaevi, mekânı ve zamanı denetim altına almıştır. Tıpkı Foucault'nun (1992) belirttiği gibi, iktidar zamanla eklemleşerek onu denetim altına almakta ve onunla doğrudan bütünleşmektedir. Baskıcı bir iktidar uygulayan Diyarbakır Cezaevi'nde de zamanın etkili bir düzenlenişi, mekânın da kahredici ve azap verici bir işlevselliğe büründüğü açıkça görülmektedir.

2.4.2. Mamak Cezaevi

Ankara Mamak Cezaevi de benzer türden disiplin uygulamalarını gerçekleştirmiştir. 1980 Kasım ayının ortalarında Mamak Cezaevi'ne giren mahkûm Pamuk Yıldız cezaevine girişini şöyle anlatmaktadır: “Mamak Cezaevi cennet içinde cehennemdi. Yemyeşil ve buz gibi... Çimenler, ağaçlar, yollar... askeri disipline göre sıralanmışlardı. Yapraklar, kımıldama emri olmadan kımıldamıyorlardı. Taş binaların önünde durduk. A Bloktu burası.

Bir süre sonra askerinin “Yürü!” komutuyla onu takip ettik. A Bloktan içeri girdik. Bizi girişte demir kafesin soğukluğu karşıladı. Kafese konduk” (Yıldız, 2012: 107).

Gerçekten de mekânın düzenlenişi hapisane aygıtının etkili yöntemlerinden birisidir. Mamak Cezaevi'ne özgü “kafes” sistemi de, mekânın ne tür bir disiplinel faktör olarak kullanıldığını göstermektedir. Mahkûm ve tutuklular kafeslerde 24 saat boyu kıpırdamadan tutulur, duramadıkları için coplanarak dövülürlerdi (Yılmaz, 2013: 81).

O dönemde MHP'li bir isim olan Yaşar Okuyan¹⁴ da Ankara Mamak Cezaevi'nde yaşadıklarını şöyle dile getirmektedir: “Ankara Mamak'ta 29 gün hücrede kaldım. O hücrede elime yarım jilet parçası geçse rahatlıkla canıma kıyardım. Su yok, tükürüğünüzle tıraş olursunuz. Kafeste 24 saat kıpırdamadan durmanız istenir, her hareketiniz artık cop ya da sopadır. Bir kişinin sığabileceği içi talaş dolu yatakta 3 ay Taha Akyol, Namık Kemal Zeybek ve ben yattık. Zeybek sığamadığımız için ayak ucumuza doğru yatardı ama yine sığmazdık. 3 ay uyuyamadık” (Milliyet, 3 Nisan 2012).

En temel fiziksel ihtiyaçları kısıtlamakla kalmayan 12 Eylül cezaevleri, bireyi hem izole etmekte hem de sabitlemektedir. Özellikle Mamak'ta yoğun şekilde görülen kafes sistemi, mahkûmların toplu olarak sabitleştirildiği ve böylece tüm hareketlerinin görülebildiği bir ortam hazırlamıştır. Hapishanelerde zaten halihazırda

¹⁴Eski Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanındır, milletvekilliği de yapmıştır.

var olan görünür olma baskısı, kafes sistemiyle en yoğun şekline bürünmüştür. Foucault, “Görünürlük bir tuzaktır” der (Foucault, 1992: 251).

Hilal Ünlü, kafes uygulamasını şöyle anlatmaktadır: “Mamak Cezaevi’ne girenleri ilk önce kafes adı verilen demir parmaklıklarla örülü korkunç bir yerde bir gün bekletiyorlardı. Askerler demir parmaklıklara sürekli olarak vuruyordu. İnsana insan olduğunu unutturacak yerdi. Kimliğini kaybettirmeye yönelik ilk adımlar burada atılıyordu” (Habertürk, 12 Eylül 2009).

1978’de Ülkü Ocakları başkanı olan Hasan Çağlayan da kafes uygulaması ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Cezaevinde kafese alındık. Dört tarafı demirlerle kaplı kuş kafesine benzeyen 15 kişilik kafeslerde sağdan ve soldan otuz kişiyi bir arada tutuyorlardı. Birbirimize yapışık bir şekilde dururken demirlere yaklaşanları asker dipçikliyordu. Devamlı ayakta duruyorduk. Dipçik yemekten her tarafımız mosmor olmuştu. Tuvalete ancak onlar istediğinde gidebiliyorduk. Sonra koğuşa gönderildik ve orada koğuş işkencesi başladı” (Yeni Şafak, 12 Eylül 2005).

Mahkûmun anlattıklarından da anlaşılacağı üzere hapisane, zararlı kimliği rehabilite etmek üzere planlanmış bir kurum olmakla birlikte bu kimliği yok ederken ilk olarak mahkûmu sindirmeyi hedeflemektedir. Kafes uygulaması bu bağlamda önem kazanmaktadır. Böylece mahkûmun bedenine ve zamanına, bir otorite ve bilgi sistemi aracılığıyla titiz bir el koyma söz konusu olmaktadır (Foucault, 1992: 163).

Oral Çalışlar, Mamak Cezaevi’ndeki askeri uygulamaları şöyle anlatmaktadır: “40 dakika ‘nazari’, sonra 40 dakika ‘ameli’ eğitim yapacaktık. ‘Ameli eğitim’, hücre içinde yerimizde sayarak ve avazımız çıktığı kadar bağıarak, söylediğimiz ırkçı marşlar eşliğinde talim yapmamız anlamına geliyordu. Yatma vaktine kadar bize talim yaptırıldılar. Arada bir coplandık, hakarete uğradık. ‘Nazari eğitim’ ise, Kenan Evren’in önsöz yazdığı ‘İnkılap Tarihi’ ders kitabıydı. Bu kitaptan yüksek sesle bölümler okuyor ve ardından bu konularda askerler tarafından ‘sınav’a tutuluyorduk. Tabii nazari eğitimi gerçekleştiren askerlerin, eğitim düzeyleri nedeniyle, soracakları soruları seçmeleri de sordukları sorulara aldıkları cevabın doğru olup olmadığını anlamaları da pek kolay olmuyordu. Bu nedenle soruları bize sordurup cevaptan sonra da soruyu sorana ‘Doğru mu cevap verdi’ diye soruyorlardı. Eğer bir kimseye garaziniz varsa, ‘Yanlış söyledi komutanım’ demeniz yetiyordu. O zaman dayak seansı başlıyordu” (Çalışlar, 12 Eylül 2010).

Mamak Cezaevi’nde sıkı sıkıya uygulanan askeri talimler de yine Foucault referans alınarak açıklanabilir. Düşünüre göre asker, her şeyden öte uzaktan tanınan birisidir. Gücünün ve cesaretinin doğal işaretlerini, iftihar duygusunun belirtilerini taşır. Bedeni, yavuzluğunun armasıdır ve yürüyüş gibi manevralar ile, başı dik tutmak gibi tavırlar ile fiziki olarak onursal bir retoriğin içerisinde yer almaktadır.

Planlanmış, hesaplı ve kitaplı bir zorlama bedeninin her bir parçasında dolaşır. Duruşlar dikleşmiş, bedenden ihtiyaç duyulan bir makine yapılmıştır (Foucault, 1992: 167-168).

İşte kışla sisteminde asker üzerinden gerçekleşen tasarruf imkânı, cezaevi sisteminde de mahkûm üzerinden aynı şekilde gerçekleşmektedir. Mahkûm, askeri ve disipliner bir bilginin tam ortasında, suç arzının orta yerinde, kodlanmış bir kişidir. Mahkûm, yalnızca liberal piyasa sistemine uyum sağlayamamış ve toplumun iyi işleyemeyen kusurlu bir parçası değildir. Aynı zamanda komutanına başkaldırmış bir er, emir komuta zincirini bozmuş bir asker gibidir. Liberal piyasa mekanizmasının aksayan bir parçası olarak kapatılan kişi, askeri bir disiplinin içerisinde yoğrularak topluma ve piyasaya uygun bir özneye çevrilmektedir.

Dikkat edilirse aynı dönemde, 12 Eylül hapishanelerinde en ağır boyun eğdirici patikler uygulanırken Türkiye’de liberalleşme süreci 24 Ocak Kararları ile başlayarak Turgut Özal ile devam eden süreç içerisinde yerli yerine oturmuştur. Özellikle 1983 seçimlerinden hemen önce Turgut Özal’ın bir televizyon programında Boğaziçi Köprüsü gelirlerini satacağı yönündeki seçim vaadine, dönemin Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Alp’in “Sattırmam efendim, sattırmam” diye bağırması ve elini masaya vurarak karşılık vermesi, Türkiye’nin liberal ekonomik politikalarla ilk karşılaşmasını gösteren vaka olmuştur (Kurmuş, 2010: 19). Turgut Özal’ın yıllara kadar Türkiye’yi liberal ekonomik politikalara uygun hale getirme işlevini ise 12 Eylül askeri rejimi gerçekleştirmiştir.

Bu açıdan 12 Eylül yönetiminin de üç özelliği vardır. İlk olarak ülkede süren toplumsal muhalefet, direniş, grev sebebiyle gerçekleşmesi mümkün olmayan, hem de Fatsa seçimlerini kazanan solun demokratik bir ivme kazanmaya başlamasının gölgesinde, 24 Ocak 1980 kararlarının ve neoliberal programın yürürlüğe girmesi için fiziksel baskı ve şiddet uygulamak kaçınılmaz olmuştur. İkinci olarak ise, bu baskı ve şiddetin basitçe ve homojen biçimde uygulanabilmesi için kademeli ve dikkatli davranan bir yeniden mevzilenme ve özgül bir baskı türü gerekmiştir. Muhalif güçlerin konumları yer değiştirmeye zorlanmıştır. Örneğin 12 Eylül darbesiyle birlikte tüm solcu aydınlar edebiyat ve film eleştirisine kaymış, popüler muhalif haftalık dergiler (Nokta, Yeni Gündem) çıkarmışlardır. 12 Eylül düzeni basitçe bir baskıdan öte, stratejik ve kademeli bir baskıyla toplumsal rolleri yeniden düzenlemiştir. Üçüncü olarak da, basitçe bir baskının yapabileceğinden daha

fazlasını, ideolojiyi yeniden dizayn etmiştir. 1960'larda ekonomi-politik anlamda radikalize olsa da 1971'den sonra uzunca bir süre sessiz kalan Kemalizm yeniden düzenlenmiştir. Kenan Evren'in topluma ille de bir ideoloji aranacaksa Kemalizm'i göstermesi, 12 Eylül'ün stratejik aklının bir göstergesidir (Mutman, 12 Eylül 2010).

Bu stratejik akıl, neoliberalizmin tesisi esnasında, ideolojiyi de yeniden dizayn etmekten geri kalmamış, sosyolojik yüzeyi bu adımlar vasıtasıyla yeniden inşa etmiş, bu şekilde toplumu boyun eğdirmeye yönelmiştir. Özellikle Kemalist ideolojiye dair nüveler, 12 Eylül'ün baskı ve denetleme kurumlarında ön plana çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye, 12 Eylül ile birlikte, gösteri toplumu denilen kavrama daha da yakınlaşmıştır. Şovenizm ile dolu söylemlerin, askeri marşların, davranış biçimlerinin yani militarizmin en uç noktaya ulaştığı görülür.

Kemalist ideolojinin yeniden dizayn edilmesi, yukarıda baskı kurumları diye adlandırılan 12 Eylül hapishanelerinde belirli ritüeller üzerinden gerçekleşmiştir. Askeri marşlar, yürüyüşler, davranışlar, söylemler hep bu dizaynın bir parçası olmuştur.

Mamak Cezaevi'nde disiplin içerisindeki askeri yürüyüşlerden bir kare.

Şekil 1.,

(Milliyet, 8 Aralık 1980)

Öte yandan Mamak Cezaevi'nde farklı siyasi görüşlerden mahkûmları bir araya getirme de söz konusu olmuştur. Bu da yine farklılıkları yok ederek herkesi tek bir kalıba sokmaya çalışan bir iktidarı gözler önüne serer.

Büyük Birlik Partisi Genel Başkan Yardımcısı Selahattin Şenlier, Mamak Cezaevi'nde siyasal tutum fark etmeksizin uygulanan politikaları şöyle aktarmaktadır: “Askeri ihtilallerin bir mantığı vardır. Hiçbir zaman yandaş-karşıt ayrımı yapmaz. İster ülkücü, ister devrimci olsun kendisine karşı çıkabilecek her kim varsa onu yok etmek ister. Türk devlet geleneğinde bir anlayış vardır. Bizim devlet anlayışımız insanı yaşat ki devlet yaşasındır. Elbette ki hem sağdan hem soldan işkence yapıldı. ‘Bir sağdan bir soldan astık’ diyordu Kenan Evren. 4.5 yıl cezaevinde kaldım. En kaba işkencelere maruz kaldım. Uzuvarlarımıza elektrik verilerek uydurma ifadelere imza attırmak istediler” (Şenlier, 2 Şubat 2012).

Yine aynı siyasi görüşten bir isim olan eski Ülkü Ocakları Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, Mehmet Ali Birand'ın "12 Eylül Belgeseli"ne verdiği röportajda Mamak Cezaevi ile ilgili şunları dile getirmektedir: "Gözlerimiz bağlı olarak soyundurulduk. Tamamen soyundurulup yukarda çengellere, kolumuza konulmuş olan kalastan t şeklinde takılarak havada ceryana verildik. Ayaklarımızın altına sandalye konuyor. Hangi mevzuyu soracaklarsa soruyorlar. Tam onların arzu ettiği gibi ifade vermediğimiz taktirde sandalyeyi altımızdan çekiyor tekrar ceryana veriyorlardı. Ben 26 gün kaldım orada" (32. Gün Arşivi, 30 Ağustos 2017).

Gazeteci Emin Çölaşan, Mamak Cezaevi'ne ziyaretini şöyle anlatmaktadır: "Merhaba arkadaşlar, ben Milliyet gazetesinden geliyorum. Burada sizinle görüşmek, günlük yaşantınızı görmek istedik. Bildiğimiz kadarıyla sağ-sol ayrımı yapılmadan koşullarda birlikte ve dostça yaşıyorsunuz. Aranızdaki eski kırgınlıkları unutuyor musunuz? Koşullarda hiç olay çıkıyor mu?"

Kırgınlıkları unutuyoruz komutanım. Aramızda hiçbir olay yoktur komutanım...

Mamak Cezaevi devletin devlet olduğunu kanıtladığı ilk kuruluşlardan ve bunların başta gelenlerinden biri. Gazetecilik görevimizin en ilginç günlerini burada yaşadık. Buraya ilk kez giren gazeteci olduk. ...

Devletin devlet olduğu zaman neler yapabileceğini Mamak Cezaevi'nde yaşadık" (Milliyet, 6 Aralık 1980).

Emin Çölaşan, yine aynı tarihli röportajında şunları aktarmaktadır: "Cezaevi yetkilileri koşullardaki tutuklu ve mahkûmlarla yaptıkları konuşmalarda da birlik ve beraberlik konusuna sık sık değiniyorlar. Örneğin çevreye toplananlar içinde birkaç karşıt görüşlüyle yetkili kişi arasında şu konuşmalar geçiyor:

-Sen necisin?

-Devrimciyim komutanım.

-Ya sen?

-Milliyetçiyim komutanım.

-Peki bu devrimci arkadaşının adını biliyor musun?

-Biliyorum komutanım.

-Peki ikiniz de önümüzdeki zamanlarda tahliye olsanız ve Kızılay'da karşılaşırsanız bu arkadaşımı yemeğe götürür müsün?

-Kendisine karşı benim hiçbir düşmanlığım yoktur komutanım. Para olursa götürürüm" (Milliyet, 6 Aralık 1980).

Yılmaz'a göre (2013), mahkûmlar standart uygulamalara maruz bırakılarak bireysellikten uzaklaştırılmış ve kişisel önem duyguları da zedelenmiştir. Özellikle iyi eğitilmiş ve belirli bir kariyere sahip mahkûmların dışarıdaki alışkanlıklarını sürdürmek istemeleri, diğer mahkûmlarla benzeşmeye fazlaca direnç göstermeleri aşılanmaya ve baskıya daha fazla tabii tutulmalarına neden olmuştur (Yılmaz, 2013: 140).

En alttaki karede farklı siyasi görüşlerde olan Taha Akyol, Doğu Perinçek ve Yaşar Okuyan Mamak Cezaevi'nde beraberler.

Şekil 2.,

(Milliyet, 6 Aralık 1980)

Yukarıdaki görselden de görüleceği üzere o dönemde diğer cezaevlerinde olduğu gibi Mamak'ta da, Ülkü Ocakları başkanından koyu devrimcilere kadar tüm mahkûmlar az çok benzer uygulamalara maruz kalmışlardır. Kaynaştırma, benzeştirme ve ayrımları giderme pratikleri de tektipleştirmenin 12 Eylül cezaevlerinde başvurulan bir yöntem olduğunu yeniden hatırlatmaktadır. Çok güçlü bir şekilde tektipleştirici 12 Eylül iktidarı, hapishaneler aracılığıyla mahkûmları "ideal" vatandaşlara çevirmiştir.

Cezaevlerini dolduran tüm mahkûmlara verilen mesaj, neyi savunurlarsa savunsunlar ve kim olurlarsa olsunlar, dönüştürülmesi gereken birer nesne oldukları gerçeğidir. Tek tip elbise giydirilmesi, eğitim biçimi ve koğuşlardaki gündelik yaşam tam anlamıyla bu benzeşmeyi ve normalleştirmeyi sağlamak içindir (Yılmaz, 2013: 136).

Bu durumun altında yatan sebep, modern iktidarların, bireylerin tamamına rehabilite edilmesi gereken kişilikler olarak bakmalarıdır. Böylesi iktidarların gözünde toplum, tedavi edilmesi gereken tımarhaneye benzemektedir. Tüm bunlara ek olarak Mamak Askeri Cezaevi'nde, bu cezaevinin müdürü olan Raci Tetik'in imzasını taşıyan talimatta şunlar yer almaktadır:

- Askere karşı gelmek yasaktır.
- Koğuş içinde yüksek sesle konuşmak, sesli gülmek bir araya gelmek yasaktır.
- Tekmilsiz yemek alınamaz, duasız yemeğe başlanamaz.
- Kalk saatinden sonra kimse yatağında yatamaz, uyuyamaz.
- Sayım düzeninde ve esnasında konuşmak yasaktır. Gözler tavanda olmalı, hiçbir şekilde askere bakılmamalıdır.
- Nazari ve bedeni eğitim sırasında konuşmak yasaktır. Koridordan geçerken sağa sola bakmak yasaktır.
- Görüşme yerinde görüşe gelenlere cezaevi hakkında bilgi vermek yasaktır.
- Mektuplarda cezaevinden söz etmek yasaktır.
- Karşıt görüşlülerin bir koğuşta kalmalarını düzenleyen koğuş içi nizamnamesine her tutuklu veya hükümlü uymakla mükelleftir (Yılmaz, 2013: 186-187).

Görüleceği üzere, Mamak Cezaevi'nde de Diyarbakır Cezaevi'ne benzer uygulamalar görülmektedir. Ülke sathında, yoğrulan bedenler ve hizaya sokulmuş toplumsal bir yapı hâkim olmuştur.

Tez çalışmasının 12 Eylül hapishaneleri ayağında incelenecek son disiplinler kurum Metris Cezaevidir. Diyarbakır ve Mamak gibi Metris de 12 Eylül'ün totaliter

kurumlarından biri haline gelmiş, bastırma ve kişiliksizleştirme işlevini etkili kullanmıştır.

2.4.3. Metris Cezaevi

Metris, iki farklı politik varoluşun asimetric çatışmasına tanıklık eden bir cezaevi olmuştur. Bahsedilen asimetric çatışmanın bir tarafında sayısız neferi bulunan, enformasyon akışını istediği gibi kontrol edebilen, kaynak sıkıntısı çekmeyen ve şiddet uygulama bilgisi son derece geniş bir iktidar yapılanması varken öteki tarafında eşitlik ve adalet temelinde birbirine kenetlenmiş siyasi inançları olan halk kesimleri yer almıştır. Dönemin iktidarı özellikle sol siyasi kimliklerin tüm itibarlarını, inançlarını, özsayılarını ve ülkeye dair hayallerini yok etmeyi amaç edinmişken; baskıya maruz kalan bu kitleler de yok edilmek istenen bu değerleri savunmak gayesiyle direnmişlerdir (Işık, 2013: 43).

Metris Cezaevi mahkûmu Özlem Türkmen, verdiği röportajda cezaevi ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Benim olduğum dönemde yaklaşık 200 kadar kadındık. Tabii birileri gidip birileri geliyordu. Mamak, Diyarbakır ve diğerleri gibi Metris’te de planlı, kurgulanmış işkencenin, politikaların uygulandığı zamanlardı. Onurunuzu kırmaya, aşağılamaya dönük davranıyorlardı. Sizi kişiliksizleştirme politikası. Sonra başka bir aşama, örneğin “soyun” diyorlar. Karşı koyduğunuzda üstünüz, iç çamaşırlarınıza kadar yırtılıyor. Bedeninize saldırılıyor. Sonra askerlerin önüne atılıyorsunuz. Kış aylarında koğuşlara operasyon düzenlendiğinde ellerimizi arkadan kelepçeler, ağızlarımızı bantlardı ve bizi o şekilde havalandırmaya atarlardı. Yedi-sekiz saat karın altında, arkadan kelepçeli ve ağızımız kapalı bekletilirdik” (Sabah, 13 Temmuz 2008).

Şair Nevzat Çelik, Metris Cezaevi ile ilgili olarak şu çıkarımları yapmaktadır: “Cezaevi deyince rap rap yürüyen tutuklular akla geliyor. Ama bunlara uymayanlar da vardı. Direnme ahlâkını geliştirememiş olsaydık o şiirleri yazamazdık. ‘İnsanlık onuru işkenceyi yenecek’ Davutpaşa’dan başlayarak Metris cezaevlerinde devam eden slogandır. İnsanlık onuru işkenceyi her zaman yenmiştir. Ülkücüler şaşkındı zaten. 12 Eylül’ün öncesinde de sonrasında da... ‘Biz devletten yanaydık bize neden ellediniz’ dediler. Gerçekten işkencenin bir insanlık suçu olduğu bilincine vardysak bunu bir kazanç olarak görürüz” (Çelik, 2 Şubat 2012).

Bir başka Metris Cezaevi mahkûmu Cafer Solgun, 12 Eylül'ün hemen ardından oluşan durumu ve cezaevinin güvenlik komutanlığını yapan Binbaşı Adnan'ı, kitabında şöyle anlatmaktadır: “Adnan, önce her birimizi teker teker süzdü. Sonra da, sabahın köründe, sayım saatini bekleyemeden sabırsızlıkla yaptığı açıklamaları yineledi. Ordu yönetime el koymuştu. Artık anayasa da babayasa da orduydu. Bütün komünistlerden, vatan hainlerinden hesap sorulacaktı...Sonra, arkasını dönüp çıkacaktı ki, birden aklına bir şey gelmiş gibi yaparak, durdu. Yeniden bizlere doğru döndü. ‘Herkes bundan böyle gece-gündüz elbisesiyle yatacak. Her an, herhangi birinizi alabiliriz.’

Bu, emniyetteki türden bir sorgu işkencesine tabi tutulacağımız anlamına geliyordu. Adnan ve Emin'in çıkmasının ardından, koşu tahtasında bulunan bütün kitaplarımızı aldılar. İlk 12 Eylül yasağı buydu” (Solgun, 2017: 109).

Görüldüğü gibi Metris Cezaevi de baskıcı ıslah tekniklerini uygulamada diğer cezaevleriyle benzerlik göstermektedir. Metriste de bedenler yoğurulmakta, kitaplar yasaklatılmaktadır. Buna rağmen direniş olgusu da her zaman iktidarla bütünleşik olarak var olmaktadır. İktidarın olduğu yerde her zaman direniş de olduğu için 12 Eylül iktidarı, karşısında açlık grevleriyle büyüyen direnişleri bulmuştur. Bu anlamda Metriste güçlü direnişlere de rastlanmıştır.

İbrahim Yalçın, Metris Cezaevi'ndeki direnişlerle ilgili şunları ifade etmektedir: “Metris Cezaevi'nin Mamak ve Diyarbakır cezaevlerine oranla tek bir ayrıcalığı vardı. Toplu Direniş... Metris'te, toplu bir direniş geleneği yaratılmamış olsaydı eğer, Mamak ve Diyarbakır'da yapılan insanlık dışı işkence yöntemleri aynen uygulanacaktı. Uygulayamadılar. Ellerinden gelen her türlü yönetime başvurularına karşın, bine yakın tutuklunun aynı anda direniş gösterdiği her eylemde, bu yönetime başvurmak elbette kolay olmayacaktı. Bu bakımdan yapamadılar ve başarısız kaldılar. Her yönetime başvurduklar, tutuklular arasındaki dayanışmayı bölmek, parçalamak için başvurmadıkları yol kalmadı” (Engin Erkiner, 22 Aralık 2010).

Öte yandan, tez çalışmasının ilk bölümünde vurgulanan, iktidarın mahkûma dair tüm bilgiyi elinde tutma isteğini, yani mahkûmun yalnızca suçunu değil; onun bilgisini, geçmişini, kimliğini bilme arzusunu Metris Cezaevi'nden şu örnekle kanıtlamak önemli olacaktır.

Cafer Solgun'un ifadesiyle: “Tekme-tokat ve cop darbeleri yağmur gibiydi. Üstüne de bu küfür ve hakaretler, istekler... Neden sonra durdular. Diğer dört arkadaşı alıp götürdüler. ‘Sen bekleyeceksin,’ dediler.

Toplam dört grupta birlikte saatlerce işkence gördüm orada. Ayakta duracak halim kalmamıştı. Güçlükle giyebilmişim elbiselerimi. Her seferinde hakkımda biraz daha bilgilenmiş oluyorlardı” (Solgun, 2017: 133).

“Her seferinde hakkımda biraz daha bilgilenmiş oluyorlardı” cümlesi, bilmek isteyen bir iktidarı örnelemektedir. Bu cümle gösteriyor ki artık cezalandırma süreci, düşünür Foucault’nun savlarını destekler biçimde, suçun bilinmesinden çok suçlunun bilinmesine doğru değişim göstermiştir. 12 Eylül’ün cezaevleri de mahkûmu her şeyiyle bilmeyi arzulayan bir iktidar tipidir.

Metris Askeri Cezaevi 13/1 numaralı talimatnamesinde yer alan direktifler ise şunlardır:

- Koğuşlarda komün kurulmayacak.
- İstekler, asker gibi, komutanlık önüne ve başlığı atılarak yazılacak.
- Koğuşlarda ve havalandırmalarda konuşulmayacak.
- Er dâhil her kademedede askere “komutanım” denilecek, karşısında ön iliklenip hazır olda durulacak.
- Her gün saç sakal tıraşı yapılacak.
- Koğuşlarda türkü, marş söylenmeyecek.
- Sayım zamanı hazır olda olunacak.
- Saat 10.00’da yatılacak (Yılmaz, 2013: 186).

O dönemde mahkûm edilen siyasetçilerden de bahsetmek faydalı olacaktır. Özellikle Oral Çalışlar, “Liderler Hapishanesi/12 Eylül Günlükleri” adlı kitabında Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit, Yaşar Okuyan gibi siyasilerin anılarına yer vermiştir. Ecevit’in dönem hapishaneleri üzerine yorumu şöyle aktarılmaktadır: “Ecevit, bahçenin güzelliğinden söz ederken daha önce yattığı Ankara Merkez Kapalı Cezaevi’ni anlatmaya başladı: ‘Cezaevine başbakan olmadan önce girmeliymişim. Kapalı cezaevinde neler oluyor, neler... Ben revire bitişik bir odada kalıyordum. Sırf hastaneye gidemediği için ölenler oluyordu. İnsanlar çok ıstırap çekiyorlar” (Çalışlar, 2013: 116).

Böylece 12 Eylül iktidarı, siyasilerden halk kitlelerine kadar her düzlemde geçen bir yapı haline gelmiştir. Net rakamlarla ve istatistiksel verilerle ifade edecek olursak darbe sonrasındaki altı yılda 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiş ve 230 bin kişi yargılanmıştır. Bunlardan 7 bini için idam cezası istenmiş, 517 kişi idam cezasına çarptırılmış ve haklarında idam cezası verilenlerden 50’si infaz edilmiştir. Aynı şekilde bu konjonktür içerisinde 22.912 kişi 1 yıla kadar, 10.784 kişi 1 ilâ 5 yıl arası, 6.186 kişi 5-10 yıl arası, 2.396 kişi 10-20 yıl arası, 939

kişi 20 yıl üzerinde ve 630 kişi de müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır (Yılmaz, 2013: 38-39).

Bu siyasi manzara içerisinde, Foucault'nun belirttiği gibi (1992), iktidar dönüştürücülüğü ve ıslahı amaç edinmiş, ıslah edilmesi mümkün olmayanları elemeye karar vermiştir. Zira tüm cezaların bir sonu olmalıdır. Ceza yalnızca azap çektirme haline geldiğinde, mahkûmu ıslah etmek için harcanan çaba toplum için kayıp bir maliyet ve zahmet olacaktır (Foucault, 1992: 134). İşte 12 Eylül iktidarı da böylesi durumlarda idama yönelmiştir. Erdal Eren'in yaşının mahkeme kararıyla büyütülerek idama gönderilmesini açıklayan teori de bu olacaktır. Ne de olsa Kenan Evren'e göre "asmayıp da beslenilecek" değillerdir.

12 Eylül döneminde askeri pratikler dışında polis kurumuna dönük uygulamalardan ve yatırımlardan bahsetmek de yerinde olacaktır. Zira polis teşkilâtı da güvenlik ve disiplin toplumunun icrasında aktif rol oynamıştır. Halk kitlelerinin sıradan günlük yaşam içerisinde polisin varlığı neticesinde hareketsiz kılınması, aynı zamanda bir risk toplumunun da doğduğuna işaret etmektedir.

Polis, bu dönemde ordunun hiyerarşik bütünlüğü içerisinde faaliyet göstermekle birlikte 12 Eylül darbesinin ideolojik sebepleriyle de örtüşmüştür. 1961 Anayasası'nın özgürlükçülüğüne dikkat çeken darbe iktidarı, kontrolsüz ortamın oluşmasında polis teşkilâtının etkisizliğini de öne sürmüştür. Bu açıdan darbe sürecinde ateşli silahlar ve diğer araç gereçler bakımından Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) bütçesi önceki yıllara oranla kat kat genişlemiştir. Ordunun sermaye sınıfıyla organik ilişkisini geliştiren Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) gibi, polis teşkilâtı da vakıflar ve dernekler eliyle sivil toplum alanında güçlendirilmiştir. Tıpkı 1965 yılında kurulan Toplum Zabıtası'nın 1961 Anayasası'nın özgürlükçülüğüne bir karşı tez olarak öne çıkması gibi 12 Eylül sürecinde de benzer oluşumlara sıklıkla rastlanmıştır. 11 Ağustos 1982 tarihli ve 2696 sayılı kanun tarafından oluşturulan Çevik Kuvvet örneği, Toplum Zabıtası ile benzerlik taşımış, toplum için tehdit arz eden "tehlikeli kimseleri" bastırma görevi görmüştür. Polis, sivil toplumu denetim altında tutarak iktidarı toplumsal düzeyde yeniden üretmekte, sermayenin dolaşımından öznelerin inşasına kadar çok geniş bir alanı kaplamaktadır. Başka bir ifadeyle polis, yalnızca suçla ilgili değildir, vakıf yapısı sayesinde piyasaya entegre olmuş iktisadi bir aktördür de. Aynı zamanda milli

güvenlik söyleminin gölgesinde yükselmektedir. (Demir ve Öztogay, 2017: 104-112).

Böylece 12 Eylül iktidarı boyunca yeni bir toplumsal düzen inşa edilmeye çalışılmıştır. Apolitikliğin yolunu açan askeri vesayet süresince, olağan siyasal hayata geçene kadar ve sonraki süreçte de ideolojik anlamda kimliksizleştirilmiş bir sosyolojik yapı hayal edilmiştir. Bu hayalin büyük oranda başarılı olduğu da söylenebilir. Gençler TV kanalları ile uyuşturulmakta, medyalaşma ve magazinsel basın ile kısıkaç altına alınmaktadırlar (Kırkpınar, 2009: 195).

Öte yandan bu dönemde Türkiye'nin hızla neoliberal dönüşüme uğradığı ve liberalizasyon sürecinin ivme kazandığı görülmektedir. Nasıl ki Foucauldian felsefede liberal sistemin arkasından yükselen bir güvenlik ve disiplin toplumu var ise, Türkiye de askeri vesayet ve devamında Turgut Özal'ın yıllarla, 24 Ocak Kararları ile birlikte hızla neoliberalleşmeye başlamıştır. Neoliberal Türkiye'nin arka planında koca bir disiplin toplumu görülmektedir. Böylece 12 Eylül cezaevleri ve toplum yapısı, Türkiye'de gelişmekte olan ekonomik liberal sistemden bağımsız olarak düşünülemez. Tezin ilk bölümünde anlatıldığı gibi bu disiplin toplumuna özgü cezalandırma, kapatılma ve dışlama pratikleri liberal felsefenin kendi doğasına içkindir. 12 Eylül hapishaneleri ve hukuk aygıtı da, hızla liberalleşen ülkenin güvenlik supabını oluşturmuşlardır.

Özellikle 24 Ocak Kararlarının uzun vadede verimli olabilmesi için işgücü piyasasının katı disiplin altına alınması gerekmiştir. Hatta Bülent Ecevit, 12 Eylül'ün gerçek sebebi olarak da bu zorunlu disiplini göstermiştir (Aydın ve Taşkın, 2014: 351). Gerek 24 Ocak Kararları gerekse de 12 Eylül askeri darbesi Türkiye'de sermayenin karşısındaki tikanlıkları gidermek, sermayenin önündeki engelleri aşmak için nesnel gereklilikleri gerçekleştirmiştir. Evren iktidarı, istikrar paketleri ve yapısal uyum programlarıyla hem iktisadi alanı hem de yasal-politik üst yapıyı sermayenin ve neoliberalizmin isteklerine göre dönüştürmüştür (Özçelik, 2011: 77). Askeri darbe, bilhassa uluslararası sermayenin de destek verdiği 24 Ocak Ekonomik Kararlarının alınmasını, kazanılmış sosyal ve sendikal hakların yok sayılmasını, karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişi destekleyerek hızlandırmıştır (Işık, 2013: 41). 12 Eylül'ün yarattığı güvenlik toplumu, tüm bu iktisadi dönüşümlerin bir ürünüdür.

Daha geniş bir perspektiften bakarsak Türkiye açısından sorun yalnızca iktidar ve cezalandırma sorunu değil; aynı zamanda bir demokrasi sorunudur. Demokrasiyi, saygı ve başkasına yönelik hoşgörü bağlamında maksimuma çıkarmadıktan sonra yalnızca 12 Eylül iktidarı değil makro düzeydeki her iktidar zora ve baskıya kayma potansiyeli taşımaktadır. Fakat demokrasinin, kişinin yaşam tarzına, kimliğine saygı duymak dışında negatif getirilerinin de olabileceği ve asırlardır tartışmalı bir kavram olduğu da aşikârdır. Yüzyıllar boyu liberal sistemler içerisine entegre olarak var olmuş liberal demokrasilerde kitlelerin hakikat rejiminin bir ögesi olmaları doğal olarak kitlelerin, iktidarların yarattığı hakikatleri de olduğu gibi kabul etmelerini beraberinde getirmiştir. Bu durum halk çoğunluğunun da giderek bir iktidar merkezi haline gelmesine sebep olmuştur. Artık bu halk çoğunluğu; hakikat rejiminden, nüfus üretiminden ve liberal piyasa öğretilerinden uzakta kalan “toplumun marjinaleri” üzerinde iktidar uygulamaktadır. Bu bağlamda Alexis De Tocqueville demokrasiyi tehlikeli bulmuş, “Çoğunluğun Tiranlığı” adlı eserinde bunu derinlemesine anlatmıştır. Çünkü demokrasinin çoğuluktan aldığı meşruiyetinin hakikat yaratma gücü vardır. Tıpkı Kenan Evren’in %90’nın üzerinde bir oy oranıyla kabul ettirdiği 1982 Anayasası gibi. Asıl sorun ise hakikat denilenin tam da bir hakikat olmaması hatta çoğulukla asıl gerçeğin tam zıddı olmasıdır. Çoğunluğun sözü tehlike arz etmeye başladığında burada da baskıcı ve yoğun bir iktidar görülebilir. Bu, tiranlığa oldukça meyilli bir duruma da yol açabilir.

Tiranlık üzerine Theodor W. Adorno, Alexis de Tocquivelle’in yıllar önce yaptığı çözümlemenin tamamen doğru olduğunu ifade etmektedir. İnsan, işleyen sistemden bir kez dışlandığında o kimseyi yetersizlikle suçlamak kolaydır. Uyum sağlamakta zorlanan herkes ekonomik yoksunluğa mahkûm edilecektir. Çoğuluk, tiranlaşmaya başlayacak, hiç sorgulanmadan kabul edilen her şey konformizm yaratacaktır. Sistem bir hakikati yarattığında ve kitleler kendilerini sistemin bu hakikatine göre konumlandığında (ilk bölümde anlatılan kendilik pratiği kavramıyla ilişkilidir) kitleler bir tiranlığa doğru meyledeceklerdir. Bu, çoğunluğun tiranlığıdır. Günümüz tiranları ise çoğulukla saldırısını dosdoğru insan ruhuna yöneltir. Onlar artık şöyle demez: “Ya benim gibi düşün ya da öl!” Şöyle der: “Benim gibi düşünmemekte özgürsün; yaşamın, malın, mülkün, her şeyin sende kalacak, ama bugünden itibaren aramızda bir yabancısın.” (Adorno, 2011: 64).

Neoliberal toplumda birey kalabilmek, “yabancı” olmayı da göze alabilmek demektir.

2.5. İkinci Bölümün Sonucu

12 Eylül iktidarı, hafızalarda büyük bir ezici güç olarak kullandığı sindirme mekanizmalarıyla hatırlanmaktadır. Özellikle Diyarbakır, Metris ve Mamak Cezaevleri birer askeri kışla gibi hareket etmişlerdir. Mahkûmlar, askeri okulda eğitim alır gibi marşlar ve nutuklarla eğitilmişlerdir. Bu eğitimler sırasında işkenceye sıkça başvuru yapılan hapishanelerde kişiliksizleştirme ve sindirmenin temel faktörü de bu işkenceler olmuştur. İşkencede büyük bir iktidar ekonomisinin yattığı unutulmamalıdır. Öte yandan işkencenin boyun eğdirici gücüne karşın mahkûmun son kertede dahi olsa kendi hayatına son verebilme gücü yine de direnişin ontolojik olarak hiç yok olmadığını gösteren bir 12 Eylül örneğidir.

SONUÇ

Beşerî ve sosyal bilimler yıllar boyu insanlar ve şeyler arasındaki ilişkilerin alanı olmuştur. Antik Yunan'dan bu yana insanlar arasındaki ilişkiler çokluğunun düzenlenme alanı, adına “siyaset” adı verilen bilim dalını oluşturmuştur. Kökeni “seyis” kelimesine dayanan ve özünde at eğiticiliği anlamına gelen “siyaset” kelimesinin bünyesindeki en temel olgularından biri ise hiç şüphesiz ki iktidar kavramıdır. Siyaset felsefesinin de yoğun ilgi alanını kaplayan iktidar kavramı, yüzyıllar boyu tanımlansa da günümüzde daha özgün ve farklı tanımlamalara da ulaşılmıştır. Postmodern iktidar tanımlamaları arasında biyoiktidar kavramı, tabiri caiz ise iktidarın odağını değiştirmiştir. Böylece toplumsal olgulara farklı bir mercekten bakabilmek mümkün olmuştur. Toplumsal olgular yalnızca belirlenim ilkesiyle işleyen determinist bir anlayıştan çok daha karmaşık ilişkiler bütünü ise, iktidar kavramı da bir o kadar karmaşık ve çoklu düzeyde işleyecektir. İşte bu karmaşık ve çoklu düzeyde işleyen iktidar, her yerde egemendir. Hapishanede, tımarhanede, hastanede, okulda, kırsalda, bilgide, bilimde, iş yerindedir. İktidar kodlamadadır. Kapatılmada, yasaklamada, baskıda, gözetlemede, denetlemede ve yönetmededir. Okulda okuduğumuz kitapta, evde karşılaştığımız baskıda, gönderildiğimiz odada, kilitlendiğimiz tuvalette, sokakta gördüğümüz şiddette, yediğimiz tokatta, tekmede, coptadır. İktidar, hastanede yediğimiz sakinleştirici iğnedir, klinikte bilinçaltımıza ulaşmaya çalışan sözcüklerdedir. Politikacıların nutuklarında, anne ve babanın tavsiyelerinde, öğretmenin cetvelinde ve komutanın ellerine verdiği tüfektedir. Aynı giydiğimiz önlükte, üniformada, takım elbisede, tulumdadır. İş yerinde kadın yöneticinin yere vuran uzun topuğunda, askerde rütbelinin botlarının parlaklığındadır. İktidar, yönetmekte ve yönetilmektedir. Fakat iktidar kavramının böylesi çoklu ve karmaşık olması demek, onu asla çözemeyeceğimiz anlamına gelmez. Bir tarihsel dönemde iktidar ile tahakkümün hangi sınırlarla ayrıldığı veya iktidarın tahakküme nasıl kaydığı, direnişin de iktidara göre nasıl konumlandığı analiz edilebilir.

Bu analizi yapabilmenin etkili yolu iktidarı spesifik olarak bedenler ve nüfus üzerinden irdelemektir. Zira modern iktidarların işlediği en temel nesnelere bunlardır. Artık beden ve nüfus, iktidarların hem amacı hem üzerlerinde işledikleri alan olarak öne çıkarken, bilgi ve söylemle de birleşirler. Özünde pozitif etkiler yayan bu

modern iktidarın görünen yüzünün arkasında, eli sopalı baskı ve sindirme mekanizmaları işler. Bu baskının, kendini gizleyen daha büyük bir nedeni vardır: piyasa entegre olmuş toplum yapısını, sermayenin dolaşımını ve genel anlamıyla kapitalist ilişkileri korumak.

İktidar, kapitalist ilişkileri korumak zorundadır çünkü bireyin potansiyel enerjisini toplumsal çıkarın oluşturulmasına kaydırmaktadır. Toplumsal varlığın dayandığı yegâne kaynak bireyin anatomisi ve nüfusun biyopolitiği olduğuna göre, o halde toplumsal çıkarı oluşturacak ve üretecek olan yegâne özne de birey ve bireyler topluluğu olarak nüfus olacaktır. Bu durumda bireyi ve nüfusu her tür hastalık ve anomaliden korumak gerekecektir, hastaneler ve tımarhaneler bunu mümkün kılar. Liberal toplumun savaşı verimsizliğe karşı savaştır. Kapitalist üretim süreçlerinin hiçbir aşamasında yer alamayan bir deli veya yine aynı toplumsal çıkar için tehdit arz eden bir yoksul, kendisini bu savaşın tam ortasında bulur. O, nüfus içinde verimsiz bir anomalidir, bir dışlinin işlemeyen çarkı gibidir. Böylece toplum var oldukça toplum dışı da var olmaktadır. Bu “alt sınıflar”, çeşitli sıfatlarla kendilerinin seçmedikleri toplumsal kompartmanlara yerleştirilerek tasnif edilirler. Alt tabakalar olmaksızın zengin ne barınabilir, ne beslenebilir. Bir zanaatkar büyük ağırlıkları binaların tepesine onun için çıkarmaktadır, çiftçi mevsimlerin hava koşullarıyla onun için boğuşmaktadır. Bir talihsizler kalabalığı her gün madenlerde ve boya atölyelerinde onun uğruna ölümü aramaktadır. Çünkü bu verimsizler grubu ucuz iş gücü olarak görülmüş, 19. yüzyıla kadarki süreçte bu kişileri kapatmanın temel sebebi ücretsiz işgücü stoğu sağlamaları olmuştur. 19. yüzyıldan sonraki süreçte ise kapatmanın hedefi değişikliğe uğramış, özellikle suç olgusunda suçlu olarak addedilen kişiler ispiyoncu ve itirafçı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzyıldan sonra görülen durum, belirli ölçüde bir suç oranının varlığının kabul edilmesidir. Toplum belli ölçüde suç oranıyla rahatça yaşayabilmekte, çok daha önemlisi belli bir ölçüde sabit tutulan bu suçlular grubu, polis teşkilatı gibi sindirme mekanizmalarının varlığını sürdürmesi için de meşru bir sebep vermektedir, üstelik böyle sindirme mekanizmalarında büyük bir ekonomi de yatmaktadır.

O halde bu sindirme mekanizmaları hukuk, cezaevleri, tımarhaneler gibi aygıtlarla birlikte sistematik olarak işleyecektir. Temel faktör “ikna etme” olsa da, ikna olmayanları bir rehabilitasyon merkezine, bir tımarhaneye, düşkünler evine ya da hapishaneye kapatmak gerekecektir. Toplumun hiç durmadan yeniden üretimi söz

konusu olduğunda, bu üretim sürecine cevap vermeyen birey hiç düşünülmezsizin un ufak edilebilir. Piyasa ilişkileri, kâr maksimizasyonu ve toplumsal üretim süreci, yolunun üzerindeki her pürüzü yok ederek yoluna devam eder, artık farklılıklara yer yoktur. Herkes birbirine benzemektedir. Tüm üyeleri birbirine benzeyen bir toplum yapısı tahayyül edilmiştir, oysa orada gerçek anlamıyla hiç kimse yoktur.

12 Eylül süreci de böyle analiz edilirse anlam kazanacaktır. Darbe iktidarı büyük bir gözaltı laboratuvarı gibi işlemiştir. Bu işleyişin oluşmasının temel gerekçesi küresel olarak da yükselen neoliberalizme geçiş çabasıdır. İngiltere’de Margaret Thatcher, ABD’de Ronald Regan ile tırmanan muhafazakarlıkla harmanlanmış neoliberal yükseliş, Türkiye’de de 12 Eylül darbe süreci ve devamında Turgut Özal’lı yıllarla birlikte yerini bulmuştur. 1980’lerin neoliberal furyasına eklenmeye çalışan Türkiye için kilidi açan olay askeri darbe olmuştur. Askeri yönetimle birlikte gelişen güvenlik prosedürleri, muhafazakâr söylemle birleşmiş liberal piyasa ilişkileri ile eşgüdümlü ilerlemiştir. Liberalizm içselleştirilirken disiplin de içselleştirilmiş, kendilerini “Atatürkçü liberaller” olarak adlandıran Evren iktidarı, tez çalışmasında üzerinde defaatle durulduğu gibi hapisaneler üzerinden biyoiktidarı derinlemesine işletmiştir. Yine hukuksal aygıt olarak anayasa da hakikati belirleme ve norm yaratma hususunda işlev göyerek toplumun kanaatlerini içsel bir buyrukla dönüştürmüştür.

Ancak, 12 Eylül iktidarı beden üzerinden incelikli bir disiplinle işlerken, nüfusun yönetimselleştirilmesine de dikkat etmiştir. O dönemde yeni bir yaşam tarzının, farklı ilgi alanlarının doğduğuna şahit oluruz. Bunların bir kısmının küresel ölçekte etkiler olabileceği düşünülebilir fakat ülke çapında farklı ilgi alanlarının doğduğu da gerçektir. Giyimler, yaşam tarzları, sinemada gösterime giren filmler değişmekte ve çeşitlenmektedir. Dinlenen arabesk müzik bile popüler kültürün bir ögesi haline gelmiş ve bir kitle kültürü yaratmıştır. Amerikan tipi yemek kültürü, “fastfood” tipi beslenme de bu kitle kültürünün parçalarından biridir. İktidar, bir yandan disipline ederek hizaya sokmakta; öte yandan sınırlı da olsa zevk yaratmakta, eğlenceyi yaymaktadır. Darbenin gerçekleştiği senenin yılbaşı gecesinde, binlerce insan askeri cezaevlerinde çok büyük işkencelere maruz kalırken, televizyon programları büyük eğlencelere sahne olmuştur. İstenilen şey toplumu yığınlaştırmaktır, özneleştirmektir ve politize olmaktan uzak tutmaktır. Bunun sonucunda bir kuşak apolitik olarak addedilmiştir, buna zorlanmıştır. 12 Eylül rejimi

istediğini almış, apolitik hale getirilmiş bireyler siyasete bulaşmaksızın farklı alanlarla ilgilenmeye başlamışlardır. Düşünmeyecek, soru sormayacak, ahkâm kesmeyecek ve devletin kendisinden istediğini eksiksiz yerine getirecek bir gençlik kök salmaktadır. Arabeskin yaygınlaşmasından Yeşilçam'ın yükselen erotizm furyasına kadar tüm toplumsal gelişmeler, gençleri politikadan sıyrarak bir şekilde bürünmüştür. Türkiye, küreselleşen neoliberal kültürün etkilerine tamamen açık hale getirilmiştir. Apolitikleşmiş gençliğin günümüze olan etkileri de yıllarca eleştirilmiştir.

O halde günümüzde yapılması gereken nedir? Mutlak bir çözüm sunmak, yalnızca bu tez çalışmasının değil çok daha geniş kapsamlı ve devamlı çalışmaların verebileceği bir yanıt olabilir. Fakat bu tez çalışmasında verilecek bir çözüm önerisi de mevcuttur.

Öncelikle, güç ilişkilerinden tamamen bağımsız bir toplum mümkün olmayacağına göre, gerçekleştirilmesi gereken şey, iktidardan tahakküme kayacak her tür oluşuma karşı kimliklerimizle, düşüncelerimizle ve varlığımızla bir direniş noktası olarak mevzilenmektir. Burada direniş ile tarif edilen durum Marksist anlamda kolektif devrimsel bir mücadele değildir; daha çok iktidarın çizdiği sınırların bir adım dışında durabilmek, bireyin kendi benliği ve varoluşuyla, bireyselliğinin ve kimliğinin bilinciyle donanmış biçimde varlığını sürdürebilmesidir. İktidarlara belirli bir tür yaptırım uygulayabilecek temel pratik; sindirilmeyi, kişiliksizleştirilmeyi, özneleştirilmeyi ve kendisine rehabilite edilmesi gereken bir canlı gözüyle bakılmasını kabul etmemektir. Daha çok, günümüz terminolojisiyle “sivil itaatsizlik” gibi kavramlar, tam olarak karşılama da akılcı bir direnişin anahtar kavramı olabilecektir. Aksi halde, şiddete başvurmuş bir direniş, benzer türden bir iktidarı ve baskıyı bu kez karşı tarafa uygulamaktan başka bir şey olmayacaktır.

Öte yandan farklı bir cezalandırma yasasına da geçilebilir. Hapishanelerin, verimlilikten çok uzak olduğuna sürekli vurgu yapılmaktadır. Hapishaneler, suçluyu, cezalandırma sürecinden sonra serbest kaldığında dahi bir boşluğa bırakmakta, kodlamakta, fişlemekte, tekrar bu suç arzının içerisine sürüklemektedir. O halde tüm suçlar için olmasa da bu verimsiz yöntemi değiştirmekte yarar olabilir. Böylece neyin suç teşkil edeceği ile beraber, bu suçun hangi ceza ile cezalandırılacağı da önem arz etmektedir. Örneğin düşünce suçluluğu kavramının bir suç olarak kabul

edilmemesi gerekir. Belirli tür suçların gerçekten suç olup olmadığı hukuksal anlamda tekrar değerlendirilmelidir.

Yeni anayasa çalışmaları da hassasiyetle sürdürülmeli; çoğulcu, demokratik ve daha özgürlükçü bir anayasa arzulanmalıdır. Kendi hakikatini yaratarak baskıcı bir iktidar uygulanmasına olanak veren bir anayasadan ziyade özgürlükçü, çoğulcu, dinamik ve yepyeni bir anayasayı hedeflemek gerekmektedir.

Elbette tüm bunların gerçekleşmesi kültürel bir gelişimi, toplumsal paradigmanın değişmesini de gerektirmektedir. Kıta Avrupası dahi özgürlükçü anayasaları ve direniş gibi olguları ancak yüzyılları bulan bir süreçte yerli yerine oturtabilmiştir. İlk anayasa Magna Carta'dan 1688 Muhteşem Devrimi'ne, oradan Amerikan ve Fransız Devrimlerine ve devamında 1848 Devrimlerine ve kadar geçen süre zarfı boyunca mücadele kavramının içselleştirildiği görülür. Burada dikkat edilmesi gereken husus mücadelenin şekli veya metodolojisi değildir, mücadele ve direniş kültürünün ta kendisidir. Tebaa olmakla yurttaş olmak arasındaki ince fark, kimlik verilerek özneleştirilmekle birey kalabilmek arasındaki farka benzer. Boyun eğdirilmiş bir yığın değil; varlığının, kimliğinin, renginin farkında yurttaşlar olmak gerekmektedir. 12 Eylül karanlığını da bu varoluş ve yurttaş olma mücadelesinin bir aşaması olarak değerlendirirsek anlamlı olur. Bu tez çalışmasında sorunsal olarak belirlenen 12 Eylül'ü Foucauldian felsefe ile aydınlatma uğraşının cevabı da ancak bu şekilde verilebilir: erdem, topluma karşı değil öncelikle kendimize karşı sorumluluklarımızdır. Bir tarih yazımı söz konusu ise gerçek savaş, kendimize karşı verdiğimiz bu bitmeyen savaştır.

KAYNAKÇA

Adorno, W. T. (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, çev. N. Ülner vd., İletişim Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, G. Ö. (2013). “Foucault’da İktidar ve Beden İlişkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, No:38, ss. 4-11.

Akıncı, A. (2013). “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:15, No:2, ss. 42.

Akın, U. Ve Arslan, G. (2014). “İdeoloji ve Eğitim: Devlet – Eğitim İlişkisine Farklı Bir Bakış”, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:4, No:1, ss. 82-83.

Akyıldız, H. (2008). “Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:13, No:2, ss. 30.

Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. A. Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.

Arık, U. (2011). “Kıbrıs Krizi”, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, No:1, ss. 20.

Arpacı, M. (2016). “Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus”, *ViraVerita E-Dergi*, No:3, ss. 84-95.

Aslan, H. (2015). *Diyarbakır 5 No’lu Cehenneminde Ölümden De Öte*, Patika Kitap, İstanbul.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bahçivan, F., “27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalelerinin Türk Politik Hayatına Etkisi”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Baştürk, E. (2012). “Michel Foucault’da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, No:14, ss. 69-76.

Bayram, S., “12 Eylül’ün Siyasal Hayatımıza Etkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Becermen, M., “Theodor W. Adorno ve Michel Foucault’da Hakikat ve İktidar İlişkisi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, 2009.

Belge, M. (1992). “12 Yıl Sonra 12 Eylül”, Birikim Yayınları, İstanbul.

Bentham, J. (2008). *Panoptikon: Gözün İktidarı*, Su Yayınevi, İstanbul.

Budak, G., “Osmanlı’dan 12 Eylül’e Ordu-Siyaset İlişkisi ve Türk Basımında 12 Eylül 1980 Darbesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Cizre, Ü. (2004). “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Analiz”, Derleyen: Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, “Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu”, ss. 135., Birikim Yayınları, İstanbul.

Coşar, V. A. (2007). “1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Tartışmaları”, *Ankara Barosu Dergisi*, No:3, ss. 15.

Çalışlar, O., “30 Yıl Önce Mamak Cezaevi’nin ‘Kafes’inde...” 12 Eylül 2010, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral-calislari/30-yil-once-mamak-cezaevinin-kafesinde-1018444/>, 22 Nisan 2018.

Çalışlar, O. (2013). *Liderler Hapishanesi 12 Eylül Günlükleri*, Everest Yayınları, İstanbul.

Çamlıbel, Y., “12 Eylül Özel Askeri Cezaevi(5)”, 27 Ağustos 2011, (Çevrimiçi)<http://www.dogubayazithalkinsesi.com/haber/222/12-eylul-ozel-askeri-cezaevi5.html>, 18 Nisan 2018.

Çamlıbel, Y., “12 Eylül Özel Askeri Cezaevi(6)”, 27 Ağustos 2011, (Çevrimiçi)<http://www.dogubayazithalkinsesi.com/haber/224/12-eylul-ozel-askeri-cezaevi6.html>, 19 Nisan 2018.

Çelebi, V. (2013). “Michel Foucault’da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C:5, No:1, ss. 513-522.

Çelik, N., “İşkencenin İnsanlık Suçu Olduğu Bilincine Vardıysak...”, 3 Şubat 2012, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/gundem/haber/712235-12-eylulu-asil-onlardan-dinleyin>, 4 Temmuz 2018.

Çölaşan, E., “Milliyet, Mamak Cezaevi’nde”, 6 Aralık 1980, (Çevrimiçi) http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/2YVu7Lc2tC_x2F_YtJmV39uUHw_x3D_x3D_, 24 Nisan 2018.

Daron Acemoğlu, “İngiltere Nasıl Büyük Devlet Oldu?”, 19 Nisan 2014, (Çevrimiçi) <http://liberteryen.org/2014/04/ingiltere-nasil-buyuk-devlet-oldu/>, 14 Mart 2018.

Demir, Y. (2009). “1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No: 3, ss. 212.

Demir, G. ve Öztogay, D. A. (2017). “İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması”, *Amme İdaresi Dergisi*, C:50, No:1, ss. 104-112.

Duverger, M. (1995). “*Siyaset Sosyolojisi*”, Varlık Yayınları, İstanbul.

Erkiner, E., “Hapishane Günlüğü 21: Metris Metris”, 22 Aralık 2010, (Çevrimiçi) http://engineerkiner.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1008:hapishane-guenlueue-21-metris-metris&catid=36:konuk-yazlar&Itemid=1, 25 Nisan 2018.

Eroğlu, H. Ö. (2016). “Foucault’nun İktidarları”, *Amme İdare Dergisi*, C:49, No:2, ss. 40-53.

Evrensel Gazetesi, “Bir 12 Eylül Cehennemi: Diyarbakır Zıdını”, 20 Eylül 2009, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/197849/bir-12-eylul-cehennemi-diyarbakir-zidani>, 15 Nisan 2018.

Fırat, D. ve Topaloğlu, H. (2012). “Diyarbakır Askeri Cezaevi (1980-84)”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, No:123, ss. 76-83.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, çev. V. Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Foucault, M. (2000). *Power*, çev. R. Hurley vd., The New Press, New York.

Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Foucault, M. (2002). *Toplumunu Savunmak Gerekir*, çev. Ş. Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2003). *Cinselliğın Tarihi*, çev. H. U. Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, çev. I. Ergüden-O. Akınhay-F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2006a). *Deliliğin Tarihi*, çev. M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Foucault, M. (2006b). *Kliniğin Doğuşu*, çev. İ. M. Uysal, Epos Yayınları, Ankara.

Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*, çev. I. Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. F. Taylan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*, çev. I. Ergüden-O. Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2015a). *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. A. Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Foucault, M. (2015b). *Büyük Kapatılma*, çev. I. Ergüden-F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gültekin Çetiner, “Kristof Kolomb’un Yumurtası”, 23 Eylül 2014, (Çevrimiçi) <http://drcetiner.org/egitim-teknikleri/kristof-kolomb%E2%80%99un-yumurtasi.html>, 17 Mart 2018.

Gözler, K. (2011). *Hukukun Temel Kavramları*, Ekin Yayınevi, Bursa.

Gözler, K. (2015). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yayınevi, Bursa.

Göztepe, E. (2015). “Bir Klasik Eser Olarak Carl Schmitt’in ‘Anayasa Öğretisi’”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C:123, No:1.

Gülener, S. (2007). “Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:1.

Güneş, C. D. (2013). “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, No:21, ss. 57-65.

Habertürk, “29 Yıl Geçti Unutamadık”, 12 Eylül 2009, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/yasam/haber/172216-29-yil-gecti-unutamadik>, 21 Nisan 2018.

Haber7, “Yakalanan Kaçak Dr. Güllüoğlu İşkenceleri Anlattı”, 13 Eylül 2010, (Çevrimiçi) <http://www.haber7.com/siyaset/haber/603333-yakalanan-kacak-dr-gulluoglu-iskenceleri-anlatti>, 10 Nisan 2018.

Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, çev. Ş. Akın, A. K. Bayram vd., Adres Yayınları, Ankara.

Hürriyet, “Diyarbakır Cezaevi Dünyada En Kötü 10 Arasında”, 29 Nisan 2008, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/diyarbakir-cezaevi-dunyada-en-kotu-10-arasinda-8811243>, 8 Temmuz 2018.

Işık, S. (2012). “Foucault’da İktidar, Özgürlük ve Direniş”, *Ekev Akademi Dergisi*, No: 51, ss. 108.

Işık, A. (2013). “12 Eylül Askeri Darbesi ve Metris Cezaevi”, *Toplum ve Kuram Dergisi*, No: 8, ss. 41-43.

İpekliler, M., “Anılarda 12 Eylül Dönemi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kalan, Ö. (2014). “Foucault’nun Biyopolitika Kavramı Bağlamında Moda ve Beden: Vouge Dergisi Üzerinden Bir Söylem Analizi”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, No:3, Cilt: 8, ss. 147.

Kargıoğlu, İ. (2017). “Darbe Döneminde Yasaklanan Kitaplar”, *Pan Dergi*, No:4.

Keskin, F. (1996). “Foucault’da Şiddet ve İktidar”, *Cogito Dergisi*, ss. 119-122.

Keskin, F., “Toplum ve Siyaset(14): Foucault: Özne ve İktidar”, 4 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=AbmKP08bySo>, 16 Mart 2018.

Kırkpınar, D., “12 Eylül Askeri Darbesi’nin Gençliğin Üzerindeki Etkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Koloş, Ü., “Foucault ve Hukuk Tartışmalarına Katkı: Dispositif Olarak Hukuk – I”, 9 Eylül 2013, (Çevrimiçi) <http://yenihukuk.blogspot.com/2013/09/foucault-ve-hukuk-tartismalarna-katk.html>, 24 Mart 2018.

Köse, S., “Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kurmuş, O. (2010). “Türkiye’de Neoliberalizm”, *Mülkiye Dergisi*, C:34, No:268, ss. 19.

Mahçupyan, E. (2004). “Bir Mikro İdeoloji Olarak Militarizm: Zihniyet, Özne ve Etik Meseleleri Üzerine Bir Not”, Derleyen: Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, “*Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu*”, ss. 120-121., Birikim Yayınları, İstanbul.

Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya*, Epos Yayınları, Ankara.

Mardin, Ş. (2003). *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mavioğlu, E. (2006). *Asılmayıp Beslenenler/Bir 12 Eylül Hesaplaşması – 1*, İthaki Yayınları, İstanbul.

Mutman, M., “30. Yılında 12 Eylül”, 12 Eylül 2010, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/radikal2/30-yilinda-12-eylul-1018740/>, 11 Mart 2018.

Milliyet, “Ordunun Yönetime Gelmesi Dışta Olumlu Karşılandı”, 13 Eylül 1980, (Çevrimiçi)

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/mR0mXQrVdz8Qhcd4XFeeCA_x3D_x3D , 2 Mayıs 2018.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 19 Eylül 2018, (Çevrimiçi)
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf , 5 Mayıs 2018.

Milliyet, 8 Aralık 1980, (Çevrimiçi)
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Hh5klFgh3_x2B_ZEVQywGSf2ew_x3D_x3D , 24 Nisan 2018.

Milliyet, “Darbenin Evrakları İmha Edilmiş”, 3 Nisan 2012, (Çevrimiçi)
<http://www.milliyet.com.tr/darbenin-evraklari-imha-edilmis-gundem-1523123/>,20 Nisan 2018.

Odabaşı, Y. (2016). “Eylül Defterleri”, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul.

Örs, B. (2010). “İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak”, Derleyen: Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, ss. 32-38., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Özbudun, E. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.

Özçelik, P. (2011). “12 Eylül’ü Anlamak”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:66, No:1, ss. 77.

Özgür, P. (2007). “Michel Foucault: Şimdi Delilik Üzerine Çalışacak Kadar Akıllıyım” *K Dergi*, ss. 32.

Özkazanç, A. (2007). “Biyo-Politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neo-Liberal Yönetimsellik”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri*, No:104, ss. 1-2.

Özpolat, G. (2016). “Foucault, Yönetimsellik ve Modern Devletin Soybilimi”, *Felsefelogos Dergisi*, No:4, ss. 129-130.

Radikal, “Üç Yılı Cehennemde Geçirdi”, 23 Eylül 2003, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/turkiye/uc-yilini-cehennemde-gecirdi-673856/>, 13 Nisan 2018.

Resmi Gazete, *Türk Ceza Kanununun 141 ve 142 nci Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*, 11 Aralık 1951, (Çevrimiçi) <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7979.pdf>, 3 Mayıs 2018.

Resmi Gazete, *Genelkurmay Ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması*, 12 Eylül 1980, (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf, 4 Mayıs 2018.

Sabah Gazetesi, “Özlem Türkmen: Teşebbüs Edenleri Değil, Darbecileri de Yargılamak Gerek”, 13 Temmuz 2008, (Çevrimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/07/13/pz/haber,9695D14BABC5486C98F09224F2B507B4.html>, 25 Nisan 2018.

Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve Post-modernizm*, çev. A. Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Saygılı, A. (2005). “Modern Devlet’in Beden İdeolojisi Üzerine Kısa Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:54, No:3, ss. 324-336.

Solgun, C. (2017). *Demeyin Anama, İçerdeyim*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Spahı, O. (2002). “Michel Foucault-Foucaultcu İktidar, Söylem ve Özne Kavramları”, *Kurgu Dergisi*, No: 19, ss. 271-272.

Şenlier, S., “Kendisine Karşı Olan Herkesi Yok Etmek İstediler”, 3 Şubat 2012, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/gundem/haber/712235-12-eylulu-asil-onlardan-dinleyin#>, 4 Temmuz 2018.

Tinas, R., “Etat et religion dans la Turquie post-kemaliste. L’évolution du Parti de la justice et du développement (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP): Les deux mandats 2002-2007 et 2007-2011, Sciences Po Lyon, Doktora Tezi, 2013, s. 249-250.

Tuncel, G., ve Gündoğmuş, B. (2012). “Türkiye’de Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:14, No:3, ss. 141.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *TC Anayasası*, 7 Kasım 1982, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, 19 Mart 2018.

T24, “Orhan Miroğlu, Diyarbakır Cezaevi’ni Anlatırken Gözyaşlarına Boğuldu: ‘Banyo’ Yaptırın Denildi, Lağım Sokulduk”, 30 Kasım 2017, (Çevrimiçi) <http://t24.com.tr/haber/orhan-miroglu-diyarbakir-cezaevini-anlatirken-gozyaslarina-boguldu-banyo-yaptirin-denildi-lagima-sokulduk,502241>, 20 Nisan 2018.

Urhan, V. (2010). *Foucault*, Say Yayınları, İstanbul.

Üstel, F. (2004). “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde/ II. *Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Welat, F. (1992). *Diyarbakır Sorgu ve 5 Nolu*, Dilan Yayınları, Diyarbakır.

Yaşaroğlu, A., “İndirgemecilik”, 1 Haziran 2012, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/yazi/30009/indirgemecilik>, 4 Ocak 2018.

Yeni Şafak, “12 Eylül’ün Tanığı”, 12 Eylül 2005, (Çevrimiçi) <https://www.yenisafak.com/arsiv/2005/eylul/12/g05.html>, 29 Mart 2018.

Yeni Şafak, “Darbecilere ‘Vicdan Mahkemesi’”, 12 Eylül 2008, (Çevrimiçi) <https://www.yenisafak.com/gundem/darbecilere-vicdan-mahkemesi-139568>, 16 Nisan 2018.

Yıldız, P. (2012). *O Hep Aklımda/Bir Mamak Cezaevi Tanıklığı*, Ayizi Kitap Yayınevi, Ankara.

Yılmaz, A. (2013). *Kara Arşiv/12 Eylül Cezaevleri*, Metis Yayınları, İstanbul.

32. Gün Arşivi, “12 Eylül Belgeseli 8. Bölüm/12 Eylül’ün Bilançosu”, 30 Ağustos 2017,(Çevrimiçi)<https://www.youtube.com/watch?v=SKz6vmAtmY&index=8&list=PL19+EshdPt3R9IFMsOsYL4xsES3q67r7qd>, 18 Mayıs 2018.

